

स्फुट लेख

लेखक -

स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर

स्फूट लेख

लेखक: स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर

इंटरनेट अधिकार

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक
स्वातंत्र्यवीर सावरकर मार्ग, दादर पश्चिम, मुंबई ४०००२८

प्रकल्प संचालक : रणजित विक्रम सावरकर

www.savarkarsmarak.com

स्फूट लेख

हिंदूवरील जातीय संकट

लेखांक १

प्रत्येक कार्याला विशिष्ट चालना मिळावयाला काही विशिष्ट प्रसंग यावे लागतात. हिंदूना आपली राष्ट्रीय नि धार्मिकदृष्ट्या संघटना करण्याच्या आवश्यकतेचा प्रसंग त्यांच्यावर सन १९९७ च्या सालापासून आलेला आहे. परंतु स्थानिकदृष्ट्या प्रत्यक्षीभूत झालेल्या संकटाशिवाय हिंदू लोक भावी संकटाच्या घातुक आक्रमणाचा विचार करून विराट रूपाने केव्हाहि-प्रयत्न करताना, एखाद दुसरा अपवाद शिवाय करून, केव्हाहि दिसले नाहीत. आणि त्यामुळे संकटांना स्वस्थपणाने, सवडी सवडीने नि जमेल तसे हिंदूजातीवरील आक्रमणाचे राक्षसी महत्वाकांक्षेचे चाळे आजपर्यंत अव्याहत चालविता आले.

स्वार्थाध जयचंदाने आपल्या पायापुरते पहाता स्वार्थाच्या खोट्या मोहाला बळी पडून येणारे संकट सर्व जातीला नि राष्ट्राला ग्रहण लावील इकडे लक्ष न देता नीच भावनेने जेव्हा देशद्रोहाचे नि जातिद्रोहाचे बीज पेरले, तेव्हापासून ते बीज सारखे कळत वा न कळत सर्व हिंदुस्थानभर अंकुर बाहेर टाकीत चालले. त्या जातिघातकी स्वार्थबुद्धीच्या ज्वाळानी सर्व देश होरपळत चालला. पृथ्वीराज गेला बाकीचे रजपूत स्वस्थ. उत्तर हिंदुस्थान मुसलमानांच्या दाढाखाली रगडला जाऊ लागला, दक्षिण हिंदुस्थान गप्प. प्रत्यक्ष दक्षिणेतील अर्ध्या भागात मुसलमानांचा रोवला गेलेला पाय उखडून टाकून पुन्हा हिंदुपदपादशाही जिवंत करण्याचा भगीरथ प्रयत्न दैवी सामर्थ्ययुक्त रामदासांच्या साहाय्याने दिव्यात्मा श्री शिवराय करीत असता पंचद्रविड प्रांत (मद्रास, मलबार, म्हैसूर इ.) घोरत असलेले. कारण मुसलमानांचे भय वा संकट आमचे येथे, आमच्या धर्मचक्रांना प्रत्यक्ष दिसणारे, आम्हाला प्रत्यक्ष भ्रष्ट करीत असलेले, आमच्या आया बहिणीवर आमच्या डोळ्यासमोर बलात्कार करीत असलेले असे कोठे दिसते आहे? कोणी किंचित् दूरदृष्टीचे डोळे आपल्या कंठातून भावी संकटाची आरोळी त्या वेळीही देत असतील पण असल्या वेडेपिरांकडे वा प्रत्यक्ष न दिसता फार दूर कोठे तरी अस्तित्वात असलेल्या संकटासाठी घाबरून जाणाऱ्या घाबरटाकडे हे धीर नि वीर पुरुष काय म्हणून हुंकून पाहतील? काय? त्यांच्या अंगात संकटांना तोंड देण्याचे सामर्थ्य नाही? यांनी भविष्यकाळी येणाऱ्या नि वर्तमान काळी केवळ कल्पनाशक्तीला दिसणाऱ्या संकटाला काय म्हणून भ्यावे? असल्या आत्मघातकी ढसराईखोरपणाने मुसलमानी संकटांनी सर्व देश आक्रांत झाला. सैनिक हल्याने त्यांनी आमचे पासून राज्यच हिरावले असे नाही, तर धार्मिक आक्रमणांनी आमच्या अंगातील मासाचे लचके तोडून आम्हाला रोड केले नि आपली संख्या

वाढविली. छलाने नि बलाने, फुसलावणीने नि विशेषतः अत्याचाराने कोट्यवधि हिंदूना आपल्या धर्मातून ओढून नेले. या दोन शक्तींच्या संघर्ष काळात तिसरी एक शक्ती आली आणि पूर्व संकटाशी झगडत झगडत त्या शत्रुशक्तीला चीत करून उसासा टाकते आहे नाही तोच ही तिसरी शक्ती बलापेक्षा विभेदक नितीचाच स्वतःच्या पूर्ण सामर्थ्याभावी, अवलंब करून त्या उभ्या होऊ पहाणाऱ्या हिंदुशक्तीचे विभेदक नीतीने तुकडे पाडून नि त्याचीच शक्ती त्याच्याच विरुद्ध खर्ची घालून सर्वांना चीत करित स्वतः स्थिर झाली. याहि वेळी हिंदुजातीची पाया पुरते पहाण्याची आत्मघातकी कृतीच त्यांचे नाशास कारणीभूत झाली. शिंदे लढले. बाकी स्वस्थ. होळकरांने हात उचलला इतर तमाशा पहाणारे. पेशवे धडपड करतात तर सातारकरांना राज सत्तेच्या मोहाने गुरफटवून इंग्रजांच्या कच्छपी लावलेले. शीखांनी हात पाय हालविले त्या वेळी इतरांनी डोळे मिटलेले, अशी धुळघाण उडाली. ५७ च्या उत्तर हिंदुस्थानच्या ज्वालामुखीच्या स्फोटाच्या वेळी दक्षिण हिंदुस्थानातील मराठे सिंह 'पाहू या तिकडे होते ते! नाही तर मागाहून आपण आहोतच!! मागाहून कशाला? मरावयालाच ना? आणि तिकडे तर प्रत्यक्ष शीख नि गुरखे त्या जातीय उठावणीच्या विरुद्ध शस्त्र घेऊन उठलेले!! जणु काय त्या वेळच्या हिंदुस्थानच्या प्रयत्नांस यश आले असते, तर हे ठार झाले असते नि ते उठाव अगदी चिरडून टाकल्यामुळे आता हे अजरामर झालेले आहेत!

आणि आज काय आहे? पायापुरते बघून भावी संकटाचे दूरदृष्टीने आकलन न करता स्वस्थ घोरत पडण्याच्या आक्काबाईने घेरलेली आमची बुद्धि विचारहीन मडू नि धुंद झालेली. हिंदुमुसलमानांचा प्रश्न पंजाबमध्ये तीव्र पण महाराष्ट्रात तसा कोठे आहे? मलबारात हिंदूवर अत्याचार नि बलात्कार झाले, येथले मुसलमान असे कोठे करतात? निजामशहा नि भोपाळची बेगम मुसलमान असल्यामुळे हिंदुप्रजेशी अन्यायाने वागत असतील; पण आमचे संस्थानिक तर हिंदू मग आम्ही त्याचा विचार करण्याचे काय कारण? असले आम्हीच बुद्धीचे तारे तोडणार; पण एवढे लक्षात येत नाही की, हा जाती जातीमधील संघर्ष सुरु झालेला आहे. यामध्ये येथील मुसलमान वा तेथील मुसलमान अथवा इकडचा प्रांत वा तिकडचा प्रांत असा भेद आत्मघातकी झाल्याशिवाय रहाणार नाही. नाक दाबल्याशिवाय तोंड उघडत नाही अशी आपल्यात एक म्हण आहे. जेथे संख्याबलाने वा सत्ताबलाने मुसलमान हिंदुपेक्षा प्रबल आहेत तेथे तेथे हिंदूवर त्यांच्याकडून उघड उघड जुलूम नि अत्याचार होत आहे. हे बंद करावयाचे असेल, तर जेथे जेथे ते संख्येने वा सत्तेने आपणापेक्षा कमी आहेत, तेथे तेथे त्यांच्यावर आपला दाब पाडल्याशिवाय, त्यांना 'दे माय' केल्याशिवाय जेथे आपण कमी आहोत तेथे आपला 'धरणी ठाय' लागणार नाही. ही साधीही गोष्ट आपल्या लक्षात येऊ नये इतके का आपण बुद्धिहीन व्हावे?

शिवाय आताची वेळ हिंदूवरील संकटाचे परमावधीची आहे. या संकटाला डोळे उघडून सुसंघटित, प्रबल होऊन जर हिंदुजाति तोंड देणार नाही, तर-तर तिचे मरण अगदी निश्चित आहे. अशा स्थितीतच हात पाय न हालवता यद्दृच्छया येणाऱ्या आपत्तीच्या भोवऱ्यात गिरक्या खात, जर ती राहिली तर आणखी २५-३० वर्षात जगातून अदृश्य होत आलेली नि मरणाच्या प्रत्यक्ष जबड्यात सापडून भरडून जात असलेली अशी ती दिसेल.

संकट तरी कोणते हे कळावयाला पाहिजे. त्याशिवाय संकटाची यथायोग्य कल्पना नि त्यातून सूटकेचे मार्ग हे कळणार नाहीत. एक परतंत्रता हे तर भयंकर संकट हिंदुजातीला भरडीत नि चिरडीत चाललेच आहे. परंतु ते संकट कायम राहून ते अद्याप स्थिर असतांनाच आपल्यापुढे त्याहून अधिक भयद नि नाशकारी असे दुसरे संकट अधिक प्रबल वेगाने हिंदुजातीवर आक्रमण करू पहात आहे. मुसलमान जाती आज हजार वर्षे हिंदुजातीला कधी छलाने वा बलाने तर कधी फुसलावणीने, कधी हात धुवून पाठीस लागत तर कधी सवडी सवडीने वैयक्तिक नि सांघातिक प्रयत्न करित पोखरीत चाललेली आहे. आणि सर्व हिंदूंचे हिंदु होते त्या या हिंदूंच्या-हिंदुस्थानात परक्या देशातून आलेल्या मुसलमानांची सुमारे ५० लाख संख्या वजा करता ७ कोटीपैकी ६।। कोटी मुसलमान हे हिंदूंचे केलेले मुसलमान आहेत. हिंदू जातीच्या अंगप्रत्यंगाचे हे ६।। कोटी मासाचे गोळे त्या दुष्ट संकटाने तोडून नेलेले आहेत. आता हिंदुजाति ही दुर्बल जीवन धारण करित, आपसांतील द्वेष भावनाच्या ठणक्याने सर्वांग दुःखी झालेली अशी श्वासोश्वास करित उभी आहे. केव्हा, कोठून नि कसा एखादा भयंकर आघात आपल्या या आघातग्रस्त मानेवर येऊन आदळेल नि हिला जमीनीवर खिळवील याचा नेम नाही.

लेखांक २

तरी पण जर तिची राहिलेली अपत्ये,

कलही परस्परांच्या तेही शतसंख्य आणि आम्ही पांच॥

परि अन्यशत्रुघाती आम्ही आहोत एकशे पांच॥

ही मयूरोक्ति ध्यानात ठेवून नि तदनुसार निरपवाद प्रयत्न करून, जर आपल्या मातेचे दुःख कमी कमी करीत तिला दुःखमुक्त करण्याचा प्रयत्न करतील तर लवकरच ही सनातन धर्माच्या आश्वासनाने आश्वासित नि प्रतिपालित जाति, पुनः आपल्या अंगावरील जरा फेकून देऊन दैदीप्यमान स्वरूपाने दुष्टांच्या डोळ्यांना तिरमिरी आणील नि साधूंच्या नेत्रांना रिझवीत राहिल. परमेश्वराच्या अवतार कार्याचे हेच फल आहे. त्याचे अभिवचन आहे की,

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत॥

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्॥

परंतु जेव्हा पांडव उद्योग पर्वातून जातात, जेव्हा अर्जुन युद्धकलेत कृतेविद्य होतो, जेव्हा सर्व पांडव आपले बल संग्रहित, सुसंघटित नि सिद्ध करतात, प्रतिपक्षाच्या भीष्मप्रतिज्ञा सेनापतीशी तोडीस तोड मिळावी म्हणून जेव्हा पांडवपक्ष भीमकर्म सेनापतीच्या नियंत्रणाखाली कार्योद्भूक्त होतो, तेव्हा धर्माचा त्राता नि अधर्माचा काळ कार्यरथाची सूत्रे हातात घेऊन दिव्य सारथ-कर्म करीत पांडव पक्षाला यशस्वितेच्या शिखरावर नेऊन विराजमान करतो. परमेश्वर आपल्या अभिवचनाप्रमाणे धर्मरक्षण कार्य करण्यास समुद्भूक्त आहेच. केवळ आपल्या स्वतःच्या पूर्वसिद्धतेच्या सामर्थ्याने युक्त असे आवाहन मंत्र म्हणावयास मात्र आपण आरंभ केला पाहिजे

ख्रिस्ती नि मुसलमान लोकांनी आतापर्यंत हिंदूंच्या धर्ममंदीरावर वारंवार हल्ले करून, त्याचा बराच भाग कोसळविला आहे. तरी हिंदू अहंकाराच्या धुंदीने असावध राहिले, इतकेच नव्हे तर ज्या प्रबलतर समाजाने हिंदू जातीच्या शरीराचे लचके तोडीस साडेसहा कोटि मांसाचे गोळे तोडून नेले, त्याच समाजाला तो किंचित् जागृत, विस्कळित विखुरलेला नि डोळे मिटून पडलेला असताहि खिलाफतीच्या चळवळीचे दूध पाजून, त्याला संघटना-सामर्थ्ययुक्त केले. खिलाफतीचा पुरस्कर्ता हिंदू. खिलाफतीचे उपदेशक हिंदू; खिलाफतीचे कार्यवाह हि कित्येक ठिकाणी हिंदूच होते. खिलाफतीला पुष्कळ पैसा दिला हिंदूनी आणि या धर्मवेडाच्या सापाला डवचवून आपणावर फणा फेकीत विषदंश करून घ्यावयास समर्थ करून ठेवले आहे. मुसलमान समाज जागृत व्हावयास पाहिजे होता. हिंदुस्थानातील मुसलमान राहणार हिंदुस्थानात, देह ठेवणार हिंदुस्थानात, पोसणार हिंदुस्थानच्या अन्नावर नि म्हणून त्यांच्या अंतःकरणाचा भक्तिकेंद्रहि हिंदुस्थानच होणे हे अगदी क्रमप्राप्त,

स्वाभाविक नि सुयोग्य झाले असते. परंतु प्रत्यक्ष वस्तुस्थिती अगदी याच्याउलट! इटलीने तुर्कीशी खाजवा खाजवी केली, त्या वेळी मुसलमान जितके भक्तीने, तुर्कीच्या बऱ्यावाईटाकडे डोळे लावून पाहात होते, तितका हिंदुस्थानावरील संकटाने त्याच्या अंतःकरणाला पीळ पडत नव्हता. हिंदुस्थानातील राष्ट्रीय चळवळीच्या वेळी मुसलमान हे “आवडती बायको” म्हणवून घेण्याचा स्त्रीलिंगी मान मिळवून घेण्यात चूर झाले होते. पण इटलीला इंग्लंड अप्रत्यक्ष का होईना, परंतु तुर्का विरुद्ध पाठबळ देत आहे; असे पाहताच ही आवडती पट्टराणी त्या प्रिय पतीवर गुरुगुरु लागली होती. म्हणजे हिंदुस्थानच्या हितानहिताशी आपलेपणाचा संबंध न ठेवता, हे हिंदुस्थानातील मुसलमान हिंदुस्थानच्या बाहेरील देशाच्या हित-अनहिताशी आत्मीयतेचा संबंध ठेवीत आहेत ही गोष्ट अस्वाभाविक, हिंदुस्थानच्या राष्ट्रीय हिताशी विरोधी नि हिंदुजातीला प्रत्यक्षतः पुढे मागे केव्हातरी हानिकारक आहे हे स्पष्ट सत्य हिंदूंच्या सात्विक नावाच्या पांघरूणाखाली असलेल्या तामसीपणाच्या धुंदीला कळले नाही आणि म्हणूनच आत्मघातकी होणाऱ्या खिलापत चळवळीची आफत (आफत या उर्दू शब्दांचा अर्थ संकट असा आहे.) आपल्याच डोक्यावर असमर्थ हातातील उक्तोलित गदेप्रमाणे येऊन आदळेल हे न कळल्यामुळे त्या खिलाफतीला उचलत धरून मुसलमानांचा आधीच हिंदुस्थानाबाहेर डोकावू पहाणारा भक्तिकेंद्र हिंदूंनी आपल्या हातानी उचलून धरून, परक्या देशाच्या हिताहिताच्या क्षेत्रात नेऊन स्थिर करून ठेविला आणि हिंदुस्थानातील राष्ट्रीय हिताला भयंकर संकट उत्पन्न करून ठेवले.

तुर्कस्थानचा प्रश्न सुटण्याचा पंथाला लागताच मुसलमानांची कारणापुरतीच वरकांती दाखविली जाणारी आत्मीय वृत्ती डगमगू लागली. मुसलमानांच्या अंगात पहिल्याच जीव धरून असलेल्या धर्मवेडाला खिलाफतीच्या चळवळीने मिळालेल्या असामान्य चालनेमुळे तीव्र स्वरूप येत चालले. हिंदुस्थानात राजकीय चळवळीत ध्येय स्थानी असलेल्या ‘स्वराज्या’चा अर्थ मुसलमानांच्या मनात ‘मुसलमानांचे राज्य’, असा होऊ लागला. त्याचे प्रत्यक्ष प्रत्यंतर मलबारात दिसून आले. “मी आधी मुसलमान नि मग हिंदी,” “इस्लामच्या वैभवाकरता हिंदुस्थानच्या हिताचा विचार मला दूर ठेवावा लागेल” (हिंदुस्थानच्या मानेवर कोणत्याहि मुसलमानी सत्तेचे दात रुपले जाणे, हे सुद्धा इस्लामचे वैभवच आहे; तेव्हा “इस्लामचे वैभव” या शब्दयोगाची व्याप्ती हिंदूंनी नीट लक्षात घ्यावी.) “एखादा दुराचारी मुसलमान देखील केवळ तो मुसलमान आहे म्हणून हिंदुमधल्या महात्मपदाचा मान दिला गेलेल्या गांधीच्याहून सुद्धा श्रेष्ठच आहे” इत्यादी अंतःस्थर विचार चित्राची कल्पना देणारी वाक्ये आणि काँग्रेसच्या अध्यक्षपदावरून हिंदूंच्या मानभूमीवर पाय आदळीत “सातकोटी अस्पृश्यातले साडेतीन कोटी अस्पृश्य आम्हाला द्या नि साडेतीन कोटी अस्पृश्य तुम्हाला ठेवा” असा हिंदू जातीच्या शरीरातील अवयवाचा तुकडा तोडून घ्यावयासाठी उच्चारली गेलेली अपहारोक्ती ही हिंदुमुसलमानांच्या एकीचे स्वर हिंदूंना गुंग करण्यासाठी पुंगीतून

काढणारे महमदअल्ली यांच्या तोंडातून बाहेर पडतात. “हिंदूमुसलमानांच्या एकीच्या सदच्छेने प्रेरित झालो आहे” असे स्वमुखाने सांगत फिरणारे शौकतअल्ली “आज हजार वर्षे हिंदूंनी आमचे हातचा मार खाल्ला आहे. हिंदूंनी मुसलमानांशी मिळते घेतलेच पाहिजे. आम्ही हिंदूंना भ्रष्ट करीत आलो ते आम्ही करणारच, तो आमचा धर्मच आहे, आम्ही मुसलमान संघटना करणारच, हिंदूंनी मात्र आम्हाला प्रतिकार करण्याचे सोडून हिंदू संघटन नि शुद्धी चळवळ ही बंद केलीच पाहिजेत.” असला मानभावी उपदेश करीत फिरतात. डॉ. किचलू आपण मुर्तिपूजेचे विरोधक आहोत असे दाखवीत लोकमान्याचे तसबिरीला सभास्थातून काढून टाकिताने आणि परवा पेशावरच्या मुसलमानांच्या सभेतून सर्व प्रिय (?) हिंदूबंधू ना आव्हान देत सांगतात की, मुसलमान जे जे हक्क मागत आहेत, ते ते त्यांना हिंदूंनी निमूटपणे द्यावे, नाही तर अफगाणिस्थान वा इतर कोणत्या तरी मुसलमानी सत्तेचे साह्य घेऊन आम्ही हिंदुस्थानावर मुसलमानी राज्य स्थापन करू आणि ते म्हणतात की, हे मी ७ कोटी मुसलमानांचा प्रतिनिधी या नात्याने नि अल्ली बंधू, अबूल कलाम आझाद इत्यादी मुसलमान पुढाऱ्यांच्या संमतीने सांगत आहे. हे झाले हिंदुमुसलमानांच्या एकीचे पोवाडे गाणाऱ्या पुढाऱ्यांविषयी आता हिंदुजातीच्या नाशाचे प्रतिज्ञाकंकण बांधलेल्या आगाखान, हसन-अ-झामी अत्यादींकडे पाहू. हसन-अ-झामी यांनी एक घटना पत्रकच तयार केले आहे. नि तदनुसार त्याच्या नियंत्रणाखाली हजारो मुसलमान ठिकठिकाणी छलाने वा बलाने हिंदुजातीतील लोकांना भ्रष्टवून मुसलमान करण्याच्या कामी जिवापाड मेहनत करीत आहेत. हिंदुजातीतून ७ कोटी लोक भ्रष्टवून काही विवक्षित कालात मुसलमान करण्यासाठी ते बद्धपरिकर झालेले आहेत. आगाखानी चाळे तर गुजराथमध्ये सर्व विश्रुतच आहेत. आता इतर भागातही त्यांनी तोच उपक्रम सुरू केला आहे. त्यांनी हिंदुजातीतील संख्या लुटून नेण्याचा दरोडेखोरीपणाच्या धंद्यासाठी १ कोटी रुपये भांडवल जमवून, १ कोटी लोक भ्रष्टविण्याचा विडा उचलला आहे. ही झाली पुढाऱ्यांची स्थिती! आता मुसलमान जातीतील सर्वसामान्य लोकांची कृति पहा. जन्मामध्ये वाटेल ती पापे हातून घडली असली किंवा घडणार असली तरी एक काफर (मुसलमानेतरांना नि विशेषतः हिंदूंना ते काफर म्हणतात) मुसलमान केला की अल्ला सर्व पापाची क्षमा करून नि स्वर्गाची द्वारे खुली करून अनंत कालपर्यंत आपल्याला स्वर्गसुख देईल असल्या धर्मवेडाच्या भावनेने प्रेरित होऊन प्रत्येक मुसलमान संधी साधताच वाटेल त्या मार्गचे अवलंबन करीत हिंदूला भ्रष्ट करण्याचा प्रयत्न करतो. या त्याच्या स्वाभाविक धर्मवेडाला खिलाफतीच्या निशेने धुंद करून चेतवून दिलेले! मग काय विचारता? दिल्ली, सहारणपूर, नंदुरबार, मालेगाव, कोहट, गुलबर्गा इत्यादीसारखे लहानमोठे नि कमी अधिक भयंकर दंगे होतात.

लेखांक ३

नागपूर-हिंदूचे मनगट, तीन चार वेळा त्यांना भिवविण्याचा नि त्यांचेवर अत्याचार करण्याचा प्रयत्न करताना तेथील मुसलमानांना, जेव्हा कणखर नि सामर्थ्यवान दिसले, तेव्हा मुसलमान बंधु अत्यंत समंजसपणाने, कारण आपल्या पाशवी वृत्तीला येथे खाद्य मिळणार नाही नि उलट आपलेच डोके रक्तबंबाळ होईल अशी समजूत पटून सानुभव समंजसपणाने हिंदू लोक ज्या रीतीने समेट करावयाला सिद्ध असतील, त्या रीती आम्हाला मान्य आहेत. आम्ही काहीही तक्रार करणार नाही, आम्ही समेट करावयाला सिद्ध आहोत अशा रीतीच्या औदार्यदर्शनाने (?) तडजोडीला ते पुढे आले नि हिंदूनी आपल्या प्रबलतेचा अवास्तव लाभ न घेता, न्यायाला अनुसरून योग्य ती तडजोड केली आणि त्यापुढे निघालेल्या हिंदूंच्या कोणत्याही मिरवणुकीत काहीही भानगड झाली नाही. आता याच्याच बरोबर उदाहरणासाठी गुलबर्गा नि कोहट घ्या. निजामच्या नेमलेल्या कमिशनच्या अध्यक्षाने गुलबर्गाचे राक्षसी वृत्तीचे अपराधी, इतर सभासदांनी अपराध्यांचे अपराध सिद्ध असल्याचे सांगितले असून-निरपराधी आहेत, असे निजाम साहेबास कळविले नि त्या अपराधी मुसलमानांना मुसलमानी निजामाने दोषमुक्त ठरवून सोडून दिले. या फुशीचा परिणाम त्यांना पुन्हा हिंदू देवळावर, हिंदूवर आक्रमण करावयाला प्रोत्साहन मिळण्यात झाला. कोहटचे प्रमुख नेते गांधीजी नि शौकतअल्ली यांच्यापुढे येऊन असे म्हणतात की, 'इतके दिवस आम्ही हिंदूंना भ्रष्ट करीत होतो नि त्यांच्या बायकांना धरून नेऊन त्यांच्याशी निका लावीत होतो; पण हिंदू काही एक तक्रार करीत नव्हते नि आमची एकी होती. परंतु आताशा आम्ही पळवून आणलेल्या त्यांच्या बायकावर ते आपला हक्क सांगून परत घेऊ पहातात. भ्रष्टविलेल्या हिंदूंना शुद्ध करतात नि त्यामुळे आमची एकी तुटली, बेकी झाली नि त्याचा दंग्यात परिणाम झाला. कोणत्याही हिंदूंच्या बायकोला मुसलमानाने स्पर्श करताच तीवर पहिल्या पतीचा हक्क रहात नाही नि भ्रष्टविलेला हिंदू मुसलमान होतो असे आमच्या कुराणात सांगितले आहे. आणि हिंदूनी आमच्या या कृत्याच्या आड येणे म्हणजे आमच्या धर्मावर हल्ला आहे. हे आम्ही कसे सहन करणार? कोहटच्या मुसलमानांचे नि नागपुरच्या मुसलमानांचे कुराण वेगवेगळे आहे काय? किंवा कोहटच्या मुसलमानांचे कुराण नागपुरच्या मुसलमानांच्या कुराणाच्या महंमदाहून निराळ्या महंमदाने लिहिले होते काय? कुराणहि तेच नि कुराणकर्ता महंमदही तोच; फरक केवळ हिंदूंच्या सामर्थ्यात आहे. कोहटचे वा गुलबर्गाचे हिंदू असावध नि विस्कळित म्हणून सामर्थ्यहीन, आणि नागपुरचे हिंदू संघटित, सावध. म्हणून सामर्थ्ययुक्त आणि याचमुळे नागपुरच्या

मुसलमानांचा समजसपणा नि कोहटच्या गुलबर्गादि स्थलांच्या समजुती यांच्यात फरक आहे. तेव्हा सामर्थ्यात शांतता किंवा शांततेसाठी सामर्थ्य हा सिद्धांत लक्षात ठेवावा.

हिंदू धर्मावर घाला घालून त्याला धुळीला मिळवण्याची भीष्म प्रतिज्ञा करणाऱ्या अग्रणीचे नेतृत्वाखाली बद्धपरिकार झालेला मुसलमान समाज अविश्रांतपणे, संघटित होऊन वाटेल त्या मार्गाने, छलाने वा बलाने हसन-इ-झामीने तयार केलेल्या संघटना स्वरूपाचे आविष्करण करणारे 'खतरेका घंटा' नामक आर्य समाजाचे प्रसिद्ध केलेले पुस्तक पहा. हिंदुधर्माचा नाश करण्याचा निश्चय करून त्याच्या जीवितावर उठले आहेत. इतक्यानेच भागले नाही, या संकटाचे स्वरूप याहिपेक्षा तीव्र झालेले आहे. हिंदूंना कोपराने चेपीत चेपीत त्यांच्या जवळून जवळ जवळ त्यांना स्वतःला वाटेल तसे वागविण्याची मोकळीक मागून निरूपायाचा दोष वा दिखाऊ तडजोडीच्या अपयशाचे खापर हिंदूंच्या डोक्यावर फोडून, निरूपायाने आम्हाला अफगाणिस्थान नि इतर मुसलमानी सत्तेचा आश्रय करूनच हिंदुस्थानावर मुसलमानी राज्य लादावे लागेल असे ते स्पष्ट म्हणून लागले आहेत. याचा उघड अर्थ हा आहे की, उघड म्हणा की गुप्त म्हणा, हिंदुस्थानावर मुसलमानी आसन जमविण्याचा त्यांचा हेतू नि तदनुसार त्याचे दीर्घ प्रयत्न सुरू झालेले आहेत. जगामध्ये आताच पुनः एका दुसऱ्या महायुद्धाची चिन्हे स्पष्ट दिसू लागली आहेत. राजकारणाच्या अभ्यासकाला ही स्वप्ने पूर्वीच पडलेली होती. तुर्कस्थानात, अरबस्थानात, अफगाणिस्थानात निरनिराळ्या कारणाने मुसलमान पुढाऱ्यांची शिष्टमंडळे आताशा जात असतात. अफगाणिस्थान आदीतील जिवंत राजकारणात खेळत असलेल्या राजकारणी पुरुषाशी भेटी घेणे इत्यादी चालू असल्यामुळे मान्य पुढाऱ्यांना त्याचा वास आधीपासूनच आला असला पाहिजे. आणि जगात पुनः होणाऱ्या भावि महायुद्धात सर्वव्यापी साम्राज्याच्या हिताहिताच्या गुंतागुंतीमध्ये इंग्लंडही त्यामध्ये निश्चितपणे ओढले जाणार हेही ठरल्यासारखेच. अशावेळी हिंदुस्थानात आतून सात कोटी मुसलमानांचे संघटित बलाने, बलवान, साहयग्रस्त नि बाहेरून सशस्त्र अफगाणदिकाची राज्यतृष्णेची हुल्लड याच्या मिलाफाने हिंदुस्थानला मुसलमान ग्रस्त करण्याचा डाव ते खेळत आहेत, किंवा तसा आपल्याला खेळता येईल या गोड कल्पनेने ते प्रयत्नशील झालेले आहेत.

अशावेळी हिंदु जातीच्या आधीच विपन्न स्थितीमध्ये हे येणारे नवे संकट तिची कशी काय दशा उडवील याची कल्पना तरी हिंदूंना आहे का? जर त्यांना आपली दैन्यावस्था घालविणे असेल, जर त्यांना आपल्या जातीचे जगातील अस्तित्व अचल नि निश्चित करणे असेल, जर पुनः त्यांना विभवपूर्ण, समर्थ नि संपन्न आणि निर्भय नि निश्चित होणे असेल, तर या वरील संकटाचे यथार्थ, नि पूर्ण स्वरूप ओळखून घेऊन हिंदूंनी समर्थ, स्वसंक्षणक्षम नि सुसंघटित होणे एवढाच एकमेव उपाय आहे. आपणाला कोणावर आघात करावयाचा नाही. जे न्यायाने दुसऱ्याचे आहे त्याचा अपहार करावयाचा

नाही, छळाने वा बळाने इतरांना बुडवायचे अथवा छळावयाचे नाही, परंतु आघात करणार्याचा आघात प्रत्याघाताने दूर सारावयाचा आहे. आपले गेलेले बंधू परत घरी आणावयाचे आहेत, जाणारे थांबवावयाचे आहेत, दूरावस्थेत असलेल्या आपल्यातील आपल्या अस्पृश्य बंधूंची दूरावस्था दूर करून त्यांना वर घ्यावयाचे आहे, सर्व हिंदू समाजाला सुसंघटित नि समर्थ बनवावयाचे आहे, कदाचित वेळ प्रसंग पडल्यास आणि असले प्रसंग केव्हाना केव्हातरी ओढवण्याचा पुष्कळ संभव आहे, हे कोहट, गुलबर्गा, नंदुरबार, येवले, मलबार इत्यादी दंग्यावरून नि मुसलमानांच्या स्वभावसिद्ध धर्मवेडाच्या वारंवार उद्रेक पावणाऱ्या भावनांवरून स्पष्ट आहे नि यावरून असले प्रसंग येणे हेच अपरिहार्य. न आले तर तो अपवाद समजावयाचा; असी स्थिती असल्याने---व्यूहबद्ध करण्यासाठी कवाईत, इत्यादी आजच्या काली शक्य त्या संरक्षणकला शिकवून संघटित, समर्थ, सर्वव्यापी, दक्ष नि समाजसंरक्षणोद्द्युक्त असे हिंदू जातीतील तरुण वर्गाचे एक महान दल उभारावयाचे आहे आणि हे सर्व आपले गेलेले परत मिळविण्यासाठी आहे ते राखण्यासाठी, आपला समाज दुसऱ्या आक्रमणकारी आततायीच्या आक्रमणापासून सुरक्षित नि निर्भय करण्यासाठी, थप्पडीस थप्पड मिळेल तेव्हा हिंदूच्या वाटेस जाणे नको, त्याच्याशी खाजवाखाजवी नको नाही तर ते आपले पुरे पुरे पारिपत्य करतील असा स्वानुभव नि दरारा दुसऱ्यांच्या मानात बसवून नागपूर प्रमाणे, वचकून राहून शांततेने राहण्याची प्रवृत्ती इतर समाजात उत्पन्न करण्यासाठी, हे सर्व हिंदूंना करावयाचे आहे. दुसऱ्याचा अपहार करणे, दुसऱ्यावर आक्रमण करणे हा हिंदूंचा स्वभावच नाही, हे हिंदूंच्या रक्तातच नाही, याला मागचा इतिहास साक्ष देत आहे. तेव्हा त्या इतिहासाकडे पाहून नि हिंदूंच्या स्वभावाकडे पाहून इतरांनी त्यांच्या वाढत्या सामर्थ्याला भिण्याचे कारण नाही. सामर्थ्याबरोबर मनाची समतोल बुद्धी, पराक्रमाबरोबरच क्षमा, वैभवात सृजनता या अशाच गुणसमतोलतेच्या कृत्यानी हिंदूंचा इतिहास भरलेला आहे, इतकेच नव्हे तर अजुनसुद्धा तेच अनुभवाला येत आहे. मुसलमानांचे वर्चस्व आहे तेथे मुसलमानांच्या तामसी वृत्तीची भयावह तरवार हिंदूंच्या डोक्यावर केव्हा पडेल नि त्यांच्या जिवावर गुदरेल याचा नियम नसतो. तेथील हिंदू जनता नेहमी मुसलमानी अत्याचाराच्या संभवाच्या धाकात असते. दरवेळी मुसलमान दटावीत असतात. हिंदूंच्या संबंदात अन्यायी नि दडपणाचे त्यांचे वर्तन असते. पण उलट नागपूरसारख्या ठिकाणी मुसलमानांची रग जिरविणारे हिंदू स्वसंरक्षणक्षम, आघातावर प्रत्याघात करून आघातहस्त छिन्न करावयाला समर्थ नि प्रबलतर असून सुद्धा निष्कारण आक्रमण आपल्यावर हिंदूलोक केव्हाही करणार नाहीत नि आपल्यावर अन्याय होणार नाही हे स्वानुभवाने, त्यांच्या स्वभावाच्या माहितीने जाणून नागपूरचे मुसलमान विश्वस्त असल्यामुळे निर्भयतेने नि स्वस्थ मनाने आपापले व्यवहार करीत आहेत, हा वर्तमान कालातील प्रत्यक्ष अनुभव आहे. तेव्हा हिंदूंच्या सामर्थ्याच्या

वाढीचे इतर कोणत्याही समाजाने भय बाळगण्याचे कारण नाही आणि ही गोष्ट प्रत्येक समाज पूर्णपणे जाणून आहे.

लेखांक ४

हिंदू समाजाच्या पूर्ण सामर्थ्याच्या नि वैभवाच्या कालात ख्रिस्ती धर्मवेदाने संतुष्ट यहुदी लोकांपैकी ज्यांनी हिंदुस्थानचा आश्रय घेतला ते निर्भय नि सुस्थिर झाले. धार्मिक, सामाजिक नि इतर सर्व गोष्टीत त्यांना सामर्थ्यवान नि बलशाली अशा त्या वेळीच्या हिंदू समाजाकडून केव्हाही नि कोणताही त्रास पोचला नाही नि ते आजपर्यंत सुखाने आपला धर्म प्रतिपालित नांदत आहेत. येथे हेही सांगून ठेवणे उचित आहे की, त्या समाजानेही आजपर्यंत कृतघ्नपणाने हिंदूंना त्रास पोचविला नाही, इतकेच नाही तर ते पूर्ण कृतज्ञ राहिले. मॉॅटॅग्यू चेम्सफोर्ड सुधारणेच्या वेळी प्रत्येक समाजाला दुसऱ्या समाजापासून फोडून निराळा ठेवणारी जातवार प्रतिनिधित्वाची घातुक अशी विभेदक नीती अवलंबिली जाऊन तदनुसार येथील बेने इजराइल नावाने जात असलेल्या यहुदी लोकांनी त्यांना जातवार प्रतिनिधीत्वासंबंधी विचारले गेल्यावर जे उत्तर दिले; ते जसे त्याच्या मनाच्या मोठेपणाचे निदर्शक चिन्ह आहे, त्याचप्रमाणे हिंदूंकडून निरपराध नि मित्रवत् अशा रितीने राहणाऱ्या परक्या समाजालाही हजारावर वर्षे एकत्र राहत असताना एकाही प्रसंगी अन्यायाने त्रास पोचला नाही किंवा त्यांची हानी झाली नाही याचा ते उत्तर म्हणजे एक निःपक्षपाती नि तिऱ्हाइताकडून झालेली अशी एक महत्वाची साक्ष आहे. “आज हजारावर वर्षे आम्ही हिंदुसमाजाबरोबर एकत्र रहात असता, त्यांच्याकडून आमच्या हितसंबंधाला केव्हाही धक्का लागला नाही. किंवा पुढेही लागणार नाही; तेव्हा आम्हाला निराळे प्रतिनिधीत्व नको. त्यांच्यासाठी आम्ही किंवा आमच्यासाठी ते असे आम्ही प्रतिनिधी आलो-गेलो तरी त्यात आम्हाला एकमेकापासून हानीची शंका नाही इतकेच नाही तर आमचा एकमेकांवर पूर्ण विश्वास आहे. तेव्हा आम्हाला स्वतंत्र जातवार प्रतिनिधीत्वाचा हक्क नको” असे ते उत्तर आहे. हिंदू जातीच्या उदार मनस्कतेचे दुसरे उदाहरण म्हणजे ‘पारशी लोक’ हे होय. मुसलमानांच्या पाशवी नि राक्षसी अत्याचाराला देशचे देश बळी पडले, त्यातील पार्शिया इराण देश हा एक होय; त्यातील पारशी लोकांपैकी जे पारशी त्या क्रूरांच्या तावडीतून निसटले, त्यांनी निर्भयतेच्या आश्रयासाठी हिंदुस्थानाच्या किनाऱ्याची गाठ घेतली. येथे आल्यावर गुजराथच्या राजाने त्यांचे पासून राजकीय बाबतीत घालमेल करून हिंदूंना त्रास देता कामा नये, यासाठी राजकीय घालमेल न करणे नि दुसरे असेच काही त्याच्या स्वाभीमानाला धक्का न लावता पाळता येतील असे नियम त्यांच्याकडून पाळण्याचे अभिवचन घेऊन त्यांना आश्रय दिला नि तेही आज हजारावर वर्षे हिंदुस्थानात गुण्या गोविंदाने नांदत आहेत; आणि या प्रमाणे पूर्वी एकवेळ स्वतंत्र राष्ट्ररूपाने अस्तित्वात असणारी जिवंत जाती मुसलमानी अत्याचाराच्या राक्षसी दाढेत रगडली जाऊन जी आज स्मृतिशेष झाली असती, त्या एकेकाळी भाग्यशाली असलेल्या या पारशी जातीचा हिंदुस्थानच्या सात्विक नि उदारमनस्क दयापूर्णतेच्या शीतल छायेखाली सुरक्षित नि

संरक्षित राहू शकला. अशी कोणती दुसरी जाति आहे की, जी असल्या दैवी पुण्यकृत्यांची जिवंत स्मारके दाखवू शकेल? इतर जाति क्रूरता, हिंस्त्रता नि राक्षसी वृत्ती यांनी परिपूर्ण आहेत. परंतु एक हिंदुजाति मात्र या मृत्युलोकावरील स्वर्गीय जाति आहे. हिंदु जातीने यहूदी नि पारशी या अगदी अल्पसंख्यांक अशा आश्रित जातींना निष्कारण, अन्यायाने नि संख्येच्या इतर कोणत्याही सामर्थ्याच्या धुंदीने केव्हाही नि कसलाहि त्रास दिला नाही हे सूर्यपकाशाइतके स्पष्ट आहे. मुसलमान लोक हिंदुस्थानात येऊन त्यांनी येथे अनन्वित कृत्ये केली; लाखो ब्राम्हणांना दावणीला उभे करून अत्यंत निर्दयपणाने त्यांच्या हत्या केल्या; अगणित स्त्रियांवर बलात्कार करून त्यांना भ्रष्टविल्या. शेकडो बायकामुलांना पकडून आपल्या देशात गुलाम म्हणून नेऊन विकले; रजपुताच्या हजारो स्त्रियांना यांच्या पाशवी क्रूरपणाकरिता अनेकवार जोहार करीत आ पसरलेल्या ज्वालामुखीच्या जबड्याप्रमाणे ज्वालांच्या जिभल्या चाटीत असलेल्या प्रदीप्त अग्नीच्या खाईत उड्या घ्याव्या लागल्या, रजपूत, मराठे, शीख आदिमधील लाखो वीरांना या भयंकर नि हिंस्त्र अशा मुसलमानी राक्षसी हल्ल्यापासून देशाचे जीवित सुरक्षित ठेवण्यासाठी नि धर्माचे रक्षण करण्यासाठी पिढ्यानिपिढ्या यांच्याशी झुंजत राहून आपल्या रक्ताचे पाट वाहवावे लागले, यांच्या धर्माच्या रानटी कल्पना असल्यामुळे कुराणाशिवाय इतर ग्रंथ अस्तित्वात असावयाला योग्यच नाहीत या कल्पनेने हिंदुस्थानच्या अमोल अशा अनेक ग्रंथभांडारांना यांनी अग्नीच्या भक्ष्यस्थानी लोटून नष्ट नि भस्मसात केले, हजारो मंदिरे धुळीला मिळविली, सहस्त्रावधि देवमूर्तींचा भंग केला नि हिंदुस्थानातून अतोनात संपत्ती लुटून नेली. इतके मुसलमानांचे अति भयंकर अपराधी वर्तन हिंदूशी असताहि मराठ्यांनी, रजपुतांनी, शीखांनी वा इतर कोणत्याही हिंदु जातीच्या शाखेने अनेक वेळी मुसलमानी सत्तेला खाली पहावयाला लावून, आपल्या पदतळी घातले नि स्वतःवर झालेल्या अत्याचारांचा पुरता सूड घेण्याचे बल प्राप्त करून घेतले. असे असताही एकाही प्रसंगी त्यांनी मुसलमानांचे कुराण जाळले नाही, मशिदी जमिनदोस्त केल्या नाहीत, त्यांच्या स्त्रियांकडे वाकड्या दृष्टीने पाहिलेले नाही. मग पुढच्या अपमान वा बलात्काराचे नावहि घेण्याचे कारण नाही, किंवा अवश्य प्रतिकाराहून सूडबुद्धिपूर्वक अधिक असा प्रत्याघात केला असता तर तो न्याय्य झाला असता, असे असताही मनाच्या असमान्य उदारपणाने नि दया बुद्धीने तसेही त्यांनी केले नाही. तेव्हा हिंदुसंघटनाने हिंदुजाती प्रबलतर झाल्यास कोणत्याही परक्या जातीस भिण्याचे कारण नाही आणि त्यांना ही गोष्ट खास माहित आहे. पण ते जे काही उलट म्हणत आहेत ते खोटे समजावे, परंतु आपल्यातील काही खुळचट माणसे मात्र “त्यांना भय वाटते तेव्हा आपण त्यांना कसे दुखवावे, एकी तुटेल, ही वेळ नाही, याचवेळी काही झाले तरी एकी कायम ठेवावी, इतके दिवस देवळे भ्रष्ट झाली, लोक बाटविले गेले, स्त्रियावर बलात्कार झाले, तर आपण काय केले? गप्पच बसलो की

नाही? तसेच काही काळ आणखी थांबावे, जे होईल ते होईल. पण आपसात दुही नको” इ. इ. पुढचट वाक्ये बोलून हिंदुजातीच्या कार्यकर्त्यांचा तेजोभंग करण्याचा प्रयत्न त्यांचे हातून नकळत का होईना, परंतु होत असतो. ज्यात हिंदुजातीचे स्वतःचे अस्तित्वावर गदा पडत आहे तेथे थांबावयाचे कसे? एकी दोघांचे अस्तित्त्व कायम राहून होत असते? एकाने दुसऱ्याचे भक्ष्यस्थानी पडून बाकी राहिलेल्या दुसऱ्याच्या एकमेव अस्तित्त्वाला एकी म्हणत नाहीत. पण हा युक्तिवाद अबुद्दाला शिकवावयाचा. या पढतमूर्खानी आपल्या धडधडणाऱ्या भीतिग्रस्त अंतःकरणावर पांघरून घालून, झोपेचे सोंग घेतलेल्या स्थितीत त्यांना जागे कोण कसे करणार? तेव्हा हिंदु जातीने परकी जातीच्या भोंदू कोल्हेकुईकडे नि स्वजातीयातील कंपीत हृदय प्राण्याच्या जल्पनाकडे लक्ष न देता आपला सत्य, न्याय न जातिहितकारी मार्ग आक्रमण करण्यास तत्काल आरंभ करावा. स्वजातियांचे वरील धर्मसंकट नि जातीय आपत्ती दूर करण्यासाठी, आपली जाती बलिष्ठ, समर्थ स्वसंरक्षणक्षम नि निर्भय करण्यासाठी आणि अत्याचार्यांना अत्याचार करण्याची बुद्धीच होणार नाही इतके बलवान होण्यासाठी हिंदूंनी आपले प्रबल नि कार्यक्षम असे सर्वव्यापी जातीय संघटन करावे. आपले वैभव, सामर्थ्य नि सुरक्षितता मिळविण्यासाठी ते करावे आणि दुसऱ्या कोणाहीपासून उपसर्ग, हानी, वा त्रास आपणाला पोचू शकू नये म्हणून नि सर्व दृष्टीने कल्याणदायी नि हितकर आहे म्हणून हिंदूसंघटन हे झालेच पाहिजे. तरच आपणा हिंदुजातीचा तरणोपाय आहे. प्रतिपक्षीयाच्या भीष्मप्रतिज्ञा अग्रणींच्या हाताखाली सिद्ध असलेल्याच्या समुदाय-बलाशी आपण सर्वांनी मिळून ‘परि अन्य शत्रुघाती आम्ही आहोत एकशेषाच’ हे ब्रीदवाक्य ध्यानात ठेवून, भीमबल दृढ निश्चयाने अधिपत्याखाली अर्जुनाप्रमाणे कर्तव्यरणाभिमुख सिद्धतापूर्वक आपल्या सुसंघटित नि समर्थ संघटनबलासह कर्तव्यपरायण असे उभे राहताच, तो भक्तकैवारी योगेश्वर आपल्या कार्यरथाची सूत्रे हातात घेऊन, सुरक्षित रीतीने आम्हाला दैवी यशाने नि धवल कीर्तीने मंडित करील नि पांडवाप्रमाणे अतुल वैभवाचे शिखरावर नेऊन बसवील यात तिळमात्र संदेह नाही. तेव्हा हे हिंदुबंधून्तो! संकटाचे गंभीर स्वरूप ध्यानी आणून, क्षणाचाही विलंब न लावता त्या योगेश्वराचे साहयहस्तावर दृढनिष्ठा ठेवून या धर्मरणात उडी घ्या. आपल्या कल्याणाचा लाभ करून घ्या. परमेश्वर आपणा सर्वांना धर्मकार्यात सद्यश देवो. वन्दे मातरम्

* * *

हिंदू संघटना नि दोन भामक विधाने

२२ जुलै १२४ च्या “न्यूयार्क टाइम्स” नावाच्या अमेरिकेतील एका प्रमुख पत्रात मि. आर्थर हव्टर नावाच्या एका लेखकाने हिंदुस्थान विषयक लेख प्रसिद्ध केला आहे. त्यात हिंदुलोकासंबंधाने केलेल्या एका विधानाचा सारांश इकडील बऱ्याच पत्रांतून प्रसिद्धही झालेला आहे. त्यात त्याने असे प्रतिपादन केलेले आहे की, मुसलमान लोक हिंदुस्थानच्या एकंदर लोकसंख्येच्या पंचमांश असताही ते हिंदूपेक्षा अधिक बळकट आहेत. जर इंग्रज लोक शीघ्रच हिंदुस्थानातून निघून जातील तर तेच (मुसलमान) हिंदुस्थानचे शासक होतील. हे विधान अमेरिकेतील एक्या अधुन्या नि हिंदु इतिहासात स्वाभाविकपणेच अनभिज्ञ असेल्या मनुष्याने केले आहे म्हणून जरी उपेक्षणीय असले तरी त्याचे उतारे मोठमोठा भडक अक्षरात छापून मुसलमानी पत्रे त्या आधारावर त्याच्या असल्याच मताचे समर्थन करू पहात असल्याने, सिंध, बंगाल, मद्रास, नि इतर प्रांतातही या मताचा अनेक अनभिज्ञ हिंदुतरूणावर परिणाम होऊन त्यांच्या अंगी नसता दुर्बळपणा शिरण्याचा संभव असल्यामुळे नि विशेषतः मुसलमान गुंडाची अशिक्षितच नव्हे तर सुशिक्षित मुसलमान गुंडाचीही गुंडगिरी आपण “आहोच तसे बळकट” या नसत्य शेखीने अधिक चढेल झाल्याने या दृष्ट, असत्य नि तेजोहानी करणाऱ्या विधानाचा तीव्र निषेध करणे अवश्य होत आहे.

जातिभेद नि अस्पृश्यता हे द्विधाभाव उत्पन्न करणारे भयंकर रोग हिंदुसमाजास जडत आहेत ही गोष्ट स्वताःपासून वा जगापासून लपवून ठेवण्याची आमची मुळीच इच्छा नाही. आपल्या अंगी असलेले दौर्बल्य तो लपवून ठेवितो की ज्याला स्वतःचे दौर्बल्य विपक्षास कळले तर तो आपल्यास नष्ट करील ही धास्ती असते. जातिभेद नि अस्पृश्यता हे रोग कितीही भयंकर असले तरीही हे आमचे हिंदुराष्ट्र मूळतःच इतके सामर्थ्यवान, दैवीसंपत्तीने युक्त नि सनातन जीवनशक्तीने परिपूर्ण आहे की ते असल्या रोगग्रस्त स्थितीतही मुसलमान आघाताखाली चिरडून जाईल अशी आम्हास चिंता पडण्यासारखे अजून काहीच कारण घडलेले नाही. हत्तीला एखादे दिवशी ताप जरी आला किंवा उंदरांनी डसून त्याला थोडासा त्रस्त जरी केला तरी हत्ती तो हत्तीच आहे! त्याचे “अपचित मणिगात्रम्” हि उठता उठता पडल्या जाणाऱ्या एक दोन पायाच्या रोगग्रस्त भाराखाली देखील आतातायी उंदरांच्या कित्येक सेनाच्या सेना चिरडून टाकण्याचे सामर्थ्य राखीत आहे. ज्या वेळेस उभ्या हिंदुस्थानच्या सिंहासनाचे बळ मुसलमानांच्या हातात होते; ज्या

वेळेस त्याच्या लक्ष-लक्ष चतुरंग सेना अनेक प्रबल नादिर-औरंगजेब अबदाली वा तैमूर यांच्या शब्दासरशी नगरानगराच्या सरसहा कत्तली उडवीत जात होत्या. त्यावेळेस देखील मुसलमान हे हिंदुस्थानचे खरे शासक झाले असतानाहि राहू शकले नाहीत, मग आज तर त्यांची स्थिती हिंदूहूनही अनेक पटीने केविलवाणी झालेली आहे. आज ते पूर्वीप्रमाणे हिंदूंचे शासक होतील ही भीती कधीही नव्हती इतकी निर्मूल आहे; जे गझनीचा महमद करू शकला नाही महमदअल्ली ते काय करणार? शक्तीशाली निजामाच्या बापजादयासही साधले नाही ते हसन निजामी कसे साधणार? हिंदूतील हे जातिभेद नि ही अस्पृश्यता त्यावेळेसही किंचित् आजपेक्षाही अधिक तीव्रतेने हिंदुराष्ट्राच्या अंगी मुरलेली होती. तेव्हा की जेव्हा मुसलमानी राष्ट्र “कवची, घन्वी, खड्गी, सायुध, बलवान अजिंक्यसे होते” तेव्हा देखील या महाराष्ट्राने, बंडेल्यांनी, त्या शीखांनी हे सर्व जातीभेद नि अस्पृश्यता खाकोटीत मारून रणारणामध्ये औरंगजेबापासून तो अर्काटच्या नबाबापर्यंत, जेथे जेथे जो जो मुसलमान युद्धोन्मुख भेटला तेथे तेथे, त्याला चीत केले; आता तर त्याचे कवच फुटलेले; त्याचे धनुष्य तुटलेले; त्याचे धैर्य सुटलेले आहे. आता आज जरी इंग्रज हिंदुस्थानातून निघून गेले तरी मुसलमान हिंदुराष्ट्रास दास करू शकतील वा हिंदुधर्माचा उच्छेद करू शकतील ही भीती अवास्तव आहे; अस्पृश्यता नि जातिभेद अथवा हिंदुसमाजात जडलेल्या या सारख्याच दुसऱ्या रोगावर तीव्र उपचार आम्ही करतोच आहोत; हे रोग पूर्वीपेक्षा प्रत्यक्ष कमी कमीच होणार नि शुद्धी आणि संघटना या दोन रामबाण उपायानी ज्या हिंदुसमाजाचे बळ दिवसे दिवस वाढत चाललेले आहे. त्या त्या उदयोन्मुख झालेल्या नवजीवनधारी हिंदु समाजात, त्याच्या पेक्षा संख्याबळाने पाचपटीने कमी असलेल्या एकपंचमांश मुसलमानांच्या बळाचा बागुलबोवा दाखवून तेजोभंग करण्याचा प्रयत्न यापुढे कोणीही केला तरी तो व्यर्थच ठरणार!

हे हिंदून्तो! तुम्ही दुर्बल आहात म्हणून सगळे जग जरी ओरडत सुटले तरीही तुम्ही आपला तोजोभंग होऊ देऊ नका! या सगळ्या आरडाओरडीची मुस्कटदाबी एका विक्रमादित्याचे नाव करू शकेल; या सर्व पोकळ धमक्या एकट्या शिवबाच्या पुण्यस्मरणाने जागच्या जागी जिरून जातील; मग तुमचा इतिहास तर अशा अनेक विक्रमादित्यांनी, समुद्रगुप्तांनी नि शिवबांनी भरलेला आहे; फक्त संघटना करा; केवळ मनात आणा म्हणजे आज गेली पाच हजार वर्षे तुम्ही जसे सर्वास पुरून उरला आहात तसेच त्या कौंडडधारी रावण हत्त्यारी श्रीरामचंद्राच्या चेतनेने नि चापाने पुढील पाच हजार वर्षेही तुम्ही सर्वास पुरून उराल!

या वरील विधाना इतकेच भ्रामक नि किंचित् त्याहूनही अधिक अपायकारक असे दुसरे एक विधान महात्मा गांधीजींच्या “नवजीवन” पत्रात केलेले आहे. हिंदुजातीला नामशेष करण्याचा चंग बांधलेल्या हसन निजामी नावाच्या दिल्लीच्या एका कडव्या

मुसलमानी धर्मप्रचारकाची नि महात्मार्जीची जी भेट झाली तीत महात्माजीनी असे म्हटले आहे की, “मला मुसलमानी धर्मप्रचाराचे मर्म माहित आहे. मी हे जाणून आहे की मुसलमानी धर्माचा प्रचार हा काही तरवारीने झालेला नसून तो फकिराच्या उपदेशाने झालेला आहे. केवळ मुसलमानी धर्माचे रक्षण मात्र तरवारीने केलेले आहे.” ज्या विधानाचा डांगोरा मुसलमान लोक पन्नास वर्षे हिंदुस्थानात पिटीत आहेत नि ज्या मायावी भूलथापेस भुलून शेकडो हिंदु तरुण सिंध नि पंजाब इत्यादी प्रांतांत मुसलमानांच्या पंजात फसलेले आम्हास प्रत्यक्ष माहित आहेत तेच विधान महात्माजीनी केल्याने आणखी कित्येक अर्धशिक्षित हिंदु तरुण, मुसलमानी संस्काराच्या नि धर्माच्या पंजात फसण्याचा संभव असल्याने या विधानाचा निषेध करणे आम्हास कर्तव्य वाटत आहे; नाहीतर महात्माजींच्या वैद्यशास्त्र, समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र इत्यादी शास्त्रातील अशाच अनेक अपक्क नि अधुऱ्या विधानाप्रमाणे या ऐतिहासिक विधानाची संभावनाहि उपेक्षेनेच केली गेली असती. मुसलमानी समाजात नि धर्मात अनेक साधु पुरुष होऊन गेले हे नाकारण्या इतके अनुदार आम्ही कधीही होणार नाही. मुसलमान काय पण असा कोणाचाही धर्म नि समाज नाही की ज्यात थोर, सत्चरित्र नि साधु मनुष्ये जन्म पावली नाहीत; आफ्रिकेतल्या “बुशिटो” या अमेरिकन रेड इंडियन वा अंदमानातील “जरी” या लोकामध्येही काही चांगले लोक आढळून येतात. असल्या साधुलोकांच्या चरित्र प्रभावाने मुसलमानी धर्मातील तत्वे ज्याच्या धर्मापेक्षा खरोखरच उत्तम होती त्या समाजातील काही लोक मुसलमान झाले ही गोष्ट सत्य आहे; परंतु मुसलमानी धर्म पुस्तके नि इतिहास ज्याला काही माहिती आहे नि ज्याचे या विषयीचे ज्ञान अमीर अल्लीच्या स्पिरिट ऑफ इस्लाम या एकाच पुस्तकातील मुसलमान गोडबोल्यांनी मारलेल्या थापावर अवलंबून नाही, असा कोणीही मनुष्य “मुसलमानी धर्म साधुत्वाच्या प्रभावाने वाढला, तरवारीने त्याचा प्रचार केला नाही केवळ रक्षण केले” हे विधान वाचून त्याचा उपहास केल्यावाचून राहणार नाही. आफ्रिका, आशिया आणि युरोपमध्ये मुसलमानी धर्माचा प्रसार कसा झाला ते रक्तरंजित तरवारीच्या धारेने लिहिलेले वृत्त सांगू लागलो, तर, एक ग्रंथच होईल! पण, ते सर्व सोडून देऊन सामान्य वाचकाच्या नि महात्मा गांधीच्याही मुसलमान इतिहासविषयक आकुंचित ज्ञानाच्या कक्षेत उभे दहा पाच प्रश्न विचारण्यापलिकडे या विधानाच्या गूढ अज्ञानाचे नि उतावळ्या धाडसाचे आविष्कारण करण्यास अधिक काहीही कोटीक्रम करणे नको ही आमची निश्चिती आहे. महमद गझनीने जी सोमनाथादी देवळे फोडली ती काय त्याचे धर्मरक्षणाकरिता फोडली की प्रचारा नि प्रसारा करिता? ह्या अत्याचारांची प्रशंसा करित मुसलमान इतिहासकरांनी त्यास धर्मप्रचारक म्हणून गौरवास्पद पदवी दिली आहे किंवा नाही? जिंकलेल्या देशाची लूट जे-जे मुसलमान असतील वा होतील त्यातच वाटली जावी हा नियम प्रसारा करता होता की नव्हता. अल्लाउद्दीन खिलजीने हिंदू लोकांचे जे हाल केले ते

केवळ प्रचारार्थ की केवळ रक्षणार्थ? म. गांधीने शीखांच्या इतिहासाचे आताच का होईना पण एकादे दुसरे पुस्तक वाचले आहे असे ते म्हणतात. त्यात काश्मीरचे जे ब्राम्हण गुरू तेगबहादरास घाय मोकलून “रक्षा करा नाहीतर मुसलमान व्हावे लागते” म्हणून शरण आले ते काय मुसलमानी साधु पुरुषांच्या मोहिमेने मुसलमान साधु पुरुषास वश होऊन? गुरू तेगबहादर, वीरबंदा, शूरसंभाजी इत्यादी हजारो हिंदु हुतात्म्यांच्या रक्ताचे पाट जे वाहवले ते ‘मुसलमान हो! नाही तर मर! “असे अंतिमोत्तर मिळूनच की नाही? मुसलमान झाल्यावर मृत्युदंड चुके तो काय त्या धर्माच्या रक्षणार्थ की प्रचारार्थ? पारशी लोकांनी जो स्वदेशत्याग केला तो काय त्यांना स्वदेश नकोसा झाला होता म्हणून की मुसलमान छळाने? बजाजी निंबाळकर बाटले ते काय अवलियांच्या उपदेशाने की धर्म क्रूरतेच्या बलात्काराने? नेताजी पालकर काय मुसलमानी धर्मास भाळले होते म्हणून मुसलमान झाले होते? टिपूच्या स्वाऱ्यात शांत दात मुसलमान फकिराच्या मोहानी नि मंत्रानीच हजारो हिंदु लोक त्रावणकोरात बाटले असतील नाही? आणि मलबार-?

छे, पण मलबाराविषयी म. गांधीनी दोन वर्षे त्या प्रश्नाचा विचार केल्यानंतर आपणास नुकतेच सांगितले नाही काय की तेथे जास्तीत जास्ती एक हिंदु बलात्काराने वाटला असावा म्हणून! कारण कोणी मुसलमान पुढारी म्हणे तसे म्हणतो! मुंज्यांची; शंकराचार्यांची, आर्यसमाजाची, प्रतिनिवेदने नि इतिवृत्ते त्यांना उल्लेखनीय देखील वाटली नाहीत. बलात्काराने बाटलेल्या शेकडो हिंदु कुमारांचे स्फुंदन वा वृद्धाचे रुदन कानी पडले नाही; बलात्कारासही विफल करणारे वाटत नाहीत. जा ठार मार पाहिजेतर असे म्हणून, मुसलमानी तरवारीखाली शीर तुटता तुटताही अचल राहणाऱ्या मलबारी हिंदुधर्मवीरांची हौतात्म्यदीप्ती डोक्यात दिपवू शकली नाही! केवळ त्या एका मुसलमानाने एकच हिंदु बाटला म्हणून अडखळत म्हटलेल्या वचनाचा मात्र उल्लेख ज्या अंधधाष्ट्याला करावासा वाटला त्याच धाष्टर्याने मुसलमानी धर्म हा तरवारीच्या बळाने कधीही प्रचारिला गेला नाही हे विधान केलेले आहे इतके सांगितले म्हणजे या विधानाचे अनैतिहासिक खोटेपण सिद्ध करण्यास एक अक्षरही जास्त लिहणे अनावश्यक होणारे आहे.

ते काही नाही! हिंदूंनी! हे ध्यानात धरा की कुराणातील शेकडो वाक्यांच्या आधारावर मुसलमानातील लाखो मौलवी, धर्मप्रचारक नि सैनिक आजपर्यंत द्रव्याशेने नि बलात्काराने मुसलमानी धर्माचा प्रचार करीत आलेले आहेत नि करीत राहणे हे आपले कर्तव्य मानीत आहे. हे कटु-सत्य-काही अपवाद वगळून आपापल्या हृदयावर कोरून ठेवा; नाहीतर भोळसट थोरवीच्या नि घातकी सुरक्षितेतच्या भ्रमाने फसाला. मुसलमानास दोष देऊ नका; त्याचा अन्याय्य द्वेष करू नका. पण बलात्काराने धर्मप्रचार करण्याची त्यांची रूढी जवळ जवळ त्याच्या बाणाचा झालेला आहे हे ऐतिहासिक सत्य ध्यानात धरून स्वतःचे बल इतके वाढवी की त्या तुमच्या संघटित बलरूपी वज्र - कवचावर त्याच्या

बलात्काररूपी शस्त्राची घार साफ कुंठित नि बोथट होऊन जावी. नागपूरास हिंदु संघटन होते. म्हणून तीनदा प्रयत्न झाला असताही आपली देवळे पडू शकली नाहीत; पण तेच गुलबर्ग्यास हिंदूंचे संघटन नव्हते म्हणून देव नि देवळे उध्वस्त झाली; एतदर्थ संघटन करा. आघात करण्यासाठी नव्हे, पण न्याय्य (Legal) प्रत्यघाता-साठी संघटन करा. असे बळ या हिंदु समाजात निर्माण होऊ द्या की मुसलमानच काय पण कोणासही बलात्कार करण्याची बुद्धीच होऊ नये. बलात्काराने आपली हानीच होईल असे प्रत्यक्ष अन्यायास वाटावे इतके जेव्हा न्यायास बळ केवळ आत्मिकच नव्हे तर शारिरीक देखील येते तेव्हाच न्याय या जगातात टिकू शकतो. मनुष्य प्राणी या जगतात हिंस्त्र पशुमध्ये टिकू शकला तो केवळ आत्मिक बळाने म्हणजे वाघापुढे गीता वाचून नव्हे तर आत्मिक बळाच्या प्रेरणेने बुद्धिबळपूर्वक आपले शारिरीक दौर्बल्य नवीन नवीन आयुधांच्या सहाय्याने वाढवून आपल्या संघटित शक्तीचे वर्चस्व स्थापित केल्यानेच होय;

* * *

उद्गार चिन्हे!!

हिंदु मुसलमानाच्या एकीसाठी हिंदुसंघटनाचा हवा तितका उपहास करून पंडीत नेहरूनी हिंदू लोकावर पहिला उपकार केला. नंतर राष्ट्रीय सभेच्या आज्ञेसाठी म्हणून विधिमंडळात (कौन्सिलात) हिंदूंच्या हितावर घाला पडण्याचा संभव असताही त्यांस मज्जाव करून परंतु मुसलमानास मात्र आत सोडून हिंदु लोकावर दुसरा उपकार केला. ह्यानंतर सुव्यवस्थेसाठी, दंगे होताच तेथील सर्वच लोकांचे शिष्टत्वाचे अधिकार छिनावून घ्यावे ही तोड सुचवून दंग्यात हिंदु लोक मुसलमानाप्रमाणेच आणि तितकेच आगस्कर आणि आततायी असतात हे सूचित करण्याचा तिसरा उपकार केला. पण तरीही संघटन मेले नाही; उलट चांगले धष्टपुष्ट होत चाललेले आहे म्हणून त्या रोगापासून हिंदू लोकास बचावण्यासाठी पंडीत नेहरू आणि अबुल कलाम आझाद या वैद्य दव्यांनी एक एक्य मंडळ स्थापन करून सर्व पांथिक आणि धार्मिक पक्ष विपक्षास एकत्र करण्यासाठी आमंत्रण देण्याचा चौथा उपकार केला आहे! हिंदूनो सावधान! नानारूपधाराः कौलाः विचरन्ति महीतले!

* * *

बंगाल आणि पंजाबकडच्या काही समंजस आणि मनमिळाऊ मुसलमान पुढाऱ्यांनी म्हटले आहे की, हिंदु मुसलमानांची भांडणे मिटविण्यासाठी हिंदूनी शेकडा साठ जागा मुसलमानांसाठी सर्व अधिकारात राखून ठेवाव्या! का महाराज? चाळीस कमी का? शंभरी शंभरच राखू द्याव्यात.

* * *

राष्ट्रीय सभेच्या प्रस्तुतच्या अध्यक्ष श्री सरोजिनीबाई यांनी मदनमोहन आणि मुंजे बंगालमध्ये हिंडत असता म्हटले होते की, ही संकटे ह्या सुंदर बंगालच्या भूमीत जे परके (बाहेरचे) लोक येऊन द्वेषाचे बीज पेरीत आहेत त्यामुळे येतात! ठीक! मुंबईत देखील अशाच परप्रांतात जन्मलेल्या काही परक्या बायांचे पाय लागल्यापासून बरीच संकटे कोसळली आहेत. ती रिकोपाला जाण्याच्या आधीच ह्या 'परक्या'बाया मुंबईहून त्याच्या त्या सुंदर स्वप्रांतात निघून जातील का? याचे वाचून मुंबई अगदी अडूनच बसेल असे वाटत नाही!

* * *

ते कसेही असले तरी बंगाल प्रांतात महाराष्ट्रीयन "परका" अथवा "बाहेरचा" होतो हे विधान राष्ट्रीय सभेच्या अध्यक्षपदाधिष्ठिततेवरून श्री. सरोजिनीबाईंनी केल्याने त्या राष्ट्रीय मानास किती योग्य आहेत हे उत्तम प्रकारे सिद्ध झाले. बंगालात मुंजे 'बाहेरचे' आणि 'मुंबईस सरोजिनी बाहेरच्या' ह्याचे नाव एक राष्ट्रीयत्व!!

* * *

मौ. कुतुबद्दीन अहमद यांनी मुसलमानांस उद्देशून जे पत्रक काढलेले आहे त्यात वादये वाजविण्याचा हिंदूंचा हक्क आहे असे स्पष्टपणे मान्य करून आपल्या हिंदूभाईंशी मुसलमानांनी प्रेमाने वागावे असे म्हटले आहे. हिंदू भाई! मौलवी साहेब! हे वाक्य कलकत्त्याच्या घरात बसून उच्चारलेत म्हणून बरे. जर का दिल्लीच्या गेल्या खिलाफत परिषदेतील शेकडो प्रतिनिधीपैकी कोणासमोर हिंदूस भाई म्हणता, तर ह्या परिषदेत दुसऱ्या एका वक्त्यावर प्रसंग गुदरला तसा जीव धोक्यात पडून तो शब्द माघार घ्यावा लागता 'हिंदू भाई नाही!' 'वे काफर है!!' 'वे कैसे भाई हो सकते' असे गर्जत शेकडो मौलाना तेथे तुटून पडले तसे आपणावरही तुटून पडते, तुटून! हिंदूंनी मुसलमानास बंधू म्हणावे; नव्हे म्हटलेच पाहिजे. पण मुसलमानांनी हिंदूस बंधू म्हणावे? छट! कुराणाच्या ते विरुद्ध आहे, जसे कौन्सिलमध्ये जाणे हेही एकदा कुराणाच्या विरुद्ध होते!!

* * *

एकदा महंमद अल्लीनी शोक प्रगट केला होता की, माझे समकालीन इतर मुसलमान बंधू व्हाईसरायाच्या शेजारी बसत असता आणि मोटरी उडवीत असता मी आपल्या वहानावर स्वार होऊन रस्त्यातून हिंडत आहे. पुढे ते हाजच्या यात्रेस गेले. तेव्हा आम्हांस फार आशा वाटली की, आता ज्या अब्न साउदविषयी ह्यांनी स्तुतिपाठ गाईले तो तरी त्यांना एक मोटार दिल्यावाचून रहाणार नाही पण-!

* * *

अल्लीबंधू हाजला गेले. जगत् -इस्लाम परिषदेत गेले. पण तेथे अब्न सौदच्या अरबांनी त्यांची सारखी टवाळी करण्यास आरंभ केला. अल्ली इंग्रजीत बोलू लागले तो ते

ओरडू लागले अरेबीत बोला. तेव्हा चिडून महंमद अल्ली अधिकच जोराने इंग्रजी बोलू लागले. त्यावेळी काही लोक ओरडले हाच तुमचा स्वाभीमान का? अरेबी न समजणारा हा इंग्रजी मौलाना पहा! ही वाक्ये एकताच सभेत हशा पिकला. ह्याचे कोणी ऐकेचना. शेवटी परत येताना तर ह्या सर्व अपमानावर कळस चढविण्याकरिताच की काय अब्ब सौदने दोन्ही अल्ली बंधूस एकेक मोटार न देता उपायन म्हणून एकेक अरेबी घोडा दिला!

* * *

पूर्वी कोणास उपरोधिक भेट द्यावयाची म्हणजे त्यास पांढरा हत्ती उपायन देत! तीच स्थिती ह्या घोड्यांनी अल्ली बंधूची झाली. इतर अपमान मानसिकच होते; पण ही घोड्याची टवाळी आर्थिक आहे. कारण वहानावर खाण्या पिण्याचा व्यय न करता स्वार होता येईल; पण ह्या घोड्यासाठी खिशास चट्टा बसणार! आणि पुन्हा स्वारी भरण्यास उपयोगी नाहीच. कारण निदान बडे भाई एकदा स्वार झाले की, चालत्या घोड्यास देखील खीळ बसावयाची! घोडा मटकन जो खाली बसावयाचाच तो शेवटचाच! आता ह्या अब्ब सौदने टवाळीसाठी दिलेल्या घोड्याचा एक उपयोग सुचला आहे. तो बंधुत्वाचे नात्याने अल्लीबंधूस कळवितो. बडे अल्लीनी आपल्या घोड्यास खिलाफत ऑफिसच्या दाराशी बांधून टाकावे म्हणजे तो व्यय परस्परी निघेल. त्यास फार तर खिलाफतचा सेक्रेटरी म्हणून नेमून टाकावा म्हणजे सार्वजनिक निधीचा अपव्यय केल्याचा दोषही टळेल. आणि छोटे भाईचा घोडा अगदी चालत नाहीसा झालेल्या 'हमदर्द' चा सहायक संपादक म्हणून नेमावा म्हणजे त्यावर बसून तरी ते चालू लागले तर लागेल! मुख्य संपादकावर तर ते काही केल्या चालत नाहीत! मोटार न मिळताच का होईना पण अल्लीबंधू दिल्लीस सुरक्षित पोचले या विषयी त्याचा सन्मान होणे योग्यच होते. म्हणून दिल्लीस सर्व मार्ग शृंगारले जातेही पण ते काहीच झाले नाही किंचित् पावसाळ्याचे दिवस आल्याने तो शृंगार भिजेल म्हणून मितव्ययी दिल्लीने बाहेर शृंगार केला नसेल.

* * *

पण स्टेशनवर ज्या दिवशी अल्लीबंधू यावयाचे त्या दिवसी दाटी मात्र प्रचंड होती. त्यातही एकीच्या दृष्टीने अमिनंदनीय गोष्ट म्हणजे त्या दाटीत हिंदूचे हिंदू भरलेले होते. कारण त्या दिवशी गंगाजीचा मेळा असल्याने हजारो गावकरी त्यांना अल्लीबंधू म्हणजे काय पदार्थ आहे हेही माहीत नव्हते ते 'गंगामय्या' चा जयघोष करित अनायासेच स्टेशनवर चढत उतरत लोटले होते. आपले स्वतःचे स्वागत लोकास ते आपण करतो आहो हेही कळू न देता करवून घेण्याची अशी यात्रेची संधी साधून अल्लीबंधू त्याच दिवशी दिल्लीस आले हे त्याच्या विनयशीलतेस आणि सरळ स्वभावास शोभेसेच आहे.

* * *

उत्तर हिंदुस्थानातील ज्या काही पत्रातून वरील बातम्या आम्हास मिळाल्या त्यातीलच एकामध्ये एका लेखकाने स्वर्गातून काही पदव्या प्रस्तुतच्या लोकधुरीणांसाठी आणल्या आहेत. म्हणून प्रसिद्ध झाले आहे त्यातील काही उल्लेखनीय आहेत त्या अशा

पं. मोतिलालजी - कौंसिलमित्ररि!

पं. मदन मोहनजी - अज्ञेय वाद!

लाल लजपतरायजी - दोलायमान!

श्री. सेनगुप्त - दासध्वजी!

डॉक्टर मुंजे - लोखंडी चणा!!

न्यायाच्या दृष्टीने पाहिले असता श्रीमती सरोजिनिबाई राष्ट्रीय सभेच्या अध्यक्ष असताही वगळल्या जाव्या हे स्वर्गीय पदवी दानाधिकार्यास शोभत नाही. म्हणून त्यासही एक पदवी 'महात्मीण' हीच होय. कारण हिंदु सभेने आपले प्रतिनिधी विधिमंडळात (कायदे कौन्सिलात) धाडण्यास उभे केले म्हणून त्यांनी भयंकर आग पाखडली. परंतु मुसलमानांनी खिलाफत संस्थेच्या वतीने प्रतिनिधी उभे करावे इतकेच नव्हे तर त्यासच राष्ट्रीय सभेने सहाय्य द्यावे, उचलून धरावे असेही ठासून अनेक वेळा सांगितले. पवनारच्या मुसलमानी लुटालुटीचा दोष आणि कलकत्त्यातील मुसलमानी अस्वस्थतेचे खापर त्यांनी प्रत्यक्षपणे डॉ. मुंजे आणि मालवीय ह्यावर फोडले. थोडक्यात म्हणजे 'महात्मीण' बनण्यास स्वकीय हिंदुजातीचा जितका धिक्कार आणि परकीयाचा पक्षपात करणे अवश्य आहे तितका त्यांनी केला आहे म्हणून आता वरील देवदूतांने सरोजिनीबाईस 'महात्मीण' म्हणून पदवी द्यावीच! म्हणजे पुढच्या वर्षी देवदुतासही 'छीद्रान्वेषी' ही पदवी मिळू शकेल!!

* * *

हसन निजामी यांनीही मुसलमानांनी हिंदूस वादये वाजवू न देण्याचा धरलेला हट्ट अन्याय्य असून मुसलमानी धर्मात तशी कोणतीही आज्ञा नाही असे प्रसिद्ध केले आहे. आणि ते स्वतः त्या विषयी फार मोठी चळवळ करून हिंदुमुसलमानांतील तेढ मोडणार आहेत. शुभस्य शीघ्रम्! बाकी पुराणातरीही एकदा पूतनेस प्रेमाचा पान्हा फुटला होताच!!

* * *

सावरकरांची पत्रे

--१--

(साप्ताहिक बलवंत दि. २९-४-१९२५)

अकरणान्मंद करणं श्रेयः

गेल्या शिवोत्सवाची वेळी आता आपल्या लोकांनी नुसत्या सभा, उत्सव, परिषदा यातच सर्व वेळाचा, पैशाचा नि शक्तीचा अपव्यय करीत न बसता थोडे का होईना पण काही तरी कार्य प्रत्येकी करावयास लागावे अशी आम्ही विनंती करून केवळ एका रत्नागिरीचाच विचार जरी केला तरी कमीत कमी एक आखाडा, स्वदेशीचा प्रचार, अस्पृश्यता निवारणाची पहिली पायरी म्हणून एक अस्पृश्यात जाऊन भजनात उपदेश करणारा मेळा आणि मिशनरी किंवा मौलवी याच्या जाळ्यात कोण कुठे फसत आहे त्यावर व्यक्तिशः डोळा ठेवून लोकास त्यात अडकू न देण्याचा प्रयत्न करणे इतक्या गोष्टी जर आपण त्वरीत हाती घेतल्या नाहीत, तर पुढच्या वर्षी शिवोत्सव करण्याचा आपणाला मुळीच हक्क उरणार नाही असे सांगितले होते.

* * *

ही आनंदाची गोष्ट आहे की काही उत्साही नि कार्यकर्त्या मंडलीनी ह्या दिशेने काही तरी प्रयत्न सुरू केले आहेत. ते लोकापुढे आले असता आणखी कित्येकास कुठे नि कसे प्रयत्न करावे हे कळून कामास लागण्यास प्रोत्साहन मिळेल या हेतूने गेल्या महिन्याचा रत्नागिरी नगरापुरता हा थोडा आढावा काढित आहे.

* * *

सगळी मोठी कामे मोठी म्हणून हातून घडत नाहीत: लहान कामे यत्नचित्त, त्यांनी ते काय व्हावयाचे म्हणून केली जात नाहीत, अशी जी आजकाल सार्वजनिक शिथिलता आलेली आहे ती आपण सर्वांनी सोडून दिली पाहिजे. मोठी कामे झाली तर उत्तमच. एका घावासरशी दोन तुकडे होतील. पण तसे जोपर्यंत अलौकिक सामर्थ्य नि शक्ति राष्ट्रात उत्पन्न होत नाही तोपर्यंत ते सामर्थ्य उत्पन्न व्हावे म्हणूनच राष्ट्रातील प्रत्येक व्यक्तीने आपआपल्या परिस्थितीत जी लहान सहान कामे उरकता येतील ती तरी उरकून घेतली पाहिजेत. जोवर कर्तृत्वाचे मेघ ईश्वरी दयेच्या वायूवर आरूढ होऊन नि आकाशात चढून येऊन ही सर्वतप्त पृथ्वी 'धाराधर शतांनी' भिजवून चिंब, शीतल करीत नाहीत नि वापी कप-तडाग पाण्याने तुडुंब भरवीत नाहीत तोपर्यंत थेंब थेंब का होईना पण तळे साचविले पाहिजे. हे तत्व आपले ब्रीद वाक्य समजणारी काही माणसे तरी कामास लागली ही ह्या महिन्याच्या आठवड्यातील पहिली लाभकारक गोष्ट होय.

* * *

अस्पृश्यतेच्या निर्दळणास्तव प्रथम उपाय म्हणून महिन्यातून एकदा वा दोनदा महार चांभारादिक आपल्या हिंदु बांधवांचे वसतीत जाऊन हिंदुमात्रांनी एकत्र होऊन एक स्वराने भगवंताचे भजन करण्याचा उपक्रम रत्नगिरीस गेल्या एकादशीस करण्यात आला. त्याचा परिणाम अपेक्षेहूनही उत्तम झाला. श्री. सिताराम पंत पटवर्धन नि इतर उत्साही नि कार्योत्सुक मंडळी लवकरच एक नित्याचे काम करणारा मेळा काढून नि अस्पृश्यास विशेष उपकारक अशी पदे नि अभंग त्यास शिकवून प्रत्येक एकादशीस नि आवश्यक तर इतर प्रसंगी आपल्या पूर्वी अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या हिंदुबंधूंचे वसतीस भेट देत रहाणार आहेत. परवाचे भजनाचे प्रसंगी महार मंडळीनी मंडप वगैरे घालून जो उत्साह दाखविला नि अभंग म्हणण्यात जे कौशल्य नि जी भक्ति प्रदर्शित केली ती खरोखरीच प्रशंसनीय होती. इतर जातीतील मास मच्छर स्वतः खाणाऱ्या नि प्रसंगी मार्गात झोकांडे देत जाताना आढळणाऱ्या ज्या अहमन्य मनुष्यास 'महार फार गदळ लोक आहेत हो! म्हणून अस्पृश्यतेचे समर्थन करण्याची चटक लागली आहे त्यांनी परवा महारवाड्यातील त्याची ती भजनाची टापटीप, भक्तीचा रस नि आजुबाजूची शुद्धता पहाण्यास यावयाचे होते. पुढील एकादशीसही तेथेच भजन असून जे कोणी विद्यार्थी मेळ्यात वा सद्गृहस्थ भजनास येऊ इच्छित असतील त्या वेळेस तिथे अवश्य यावे अशी आमची विनंती आहे.

* * *

तुमच्या आराम खूर्चीवर पडून महारवाड्यातील घाण निघणार नाही तर ती तुम्ही जाऊन, तिथे राहून, नराची सेवा तीच नारायणाची सेवा, पतितांचे पालन ती पतितपावनाची पूजा असे समजून स्वतः जेव्हा ती घाण काढाल तेव्हा ती निघेल. आणि जर ती महारवाड्यातील घाण न निघाली तर तिने केवळ महारवाड्यातील वातावरणच दूषित होणारे नाही पण हे तुमचे आराम खूर्चीचे 'स्पृश्य' वातावरणही दूषित होईल नि एकाच भयंकर सामाजिक रोगाच्या साथीत सर्वांचा एकत्रच बळी पडेल. प्लेगच्या साथीप्रमाणेच अवनतीची साथ ही गावाच्या कोणत्याही भागांत जरी उद्भवली तरी ती आग वेळीच विझली नाही तर गावच स्वाहा करावयास सोडीत नाही.

* * *

रत्नागिरीप्रमाणेच शिरगावातही ह्या महिन्यात अस्पृश्योद्धाराचे दृष्टीने प्रमाणाने लहान परंतु महत्वाने मोठे असे, तीन समारंभ झाले. हनुमानजयंतीस येथे नवीनच स्थापन झालेल्या हनुमानाचे देवळाभोवती प्रदक्षिणा सर्व हिंदुमात्रांनी मिळून घालण्याचा स्तुत्य उपक्रम जो झाला तो इतर मोठमोठा नगरातूनही अनुकरण्यास योग्य आहे. त्याचे वर्णन 'बकुल' मध्ये नि पुण्याच्या पत्रातही आलेलेच आहे दुसरी गोष्ट म्हणजे तेथील चांभाराचे घरचा सत्यनारायणाच्या पूजेचे वेळी झालेला समारंभ हा होय. ह्या वेळेसही ब्राम्हण कुळवाडी इत्यादी 'स्पृश्य' हिंदु नि चांभारादिक 'अस्पृश्य' हिंदु सत्यनारायणाचे चरणापुढे

एकत्र कथा कीर्तनात समाविष्ट झालेले होते. सावरकरांचे भाषणात त्यांनी अस्पृश्यास कसे कसे फसवितात ते सांगून त्यांचे कोटिक्रम कसे खंडावे ते सांगितले. नंतर 'तुम्ही आम्ही सकल हिंदु बंधु बंधु' हे पद झाल्यावर 'हिंदु धर्म की जय' या जय घोषात समारंभ संपविण्यात आला. त्याच प्रमाणे सावरकरांचे नि श्रीयुत दामले याचे घरी वासंतिक हळदी कुंकुवाचे समारंभ सर्व हिंदु स्त्रियास आमंत्रण दिले होते. ही नवीन पद्धत पचनी पाडताना एकदोन सांगण्यासारख्या गमती झाल्या. महारांचे स्त्रियांस बोलावणे करण्यास कुळवाडी स्त्री कोणी जाईना. जी ती ऐकताच हसे नि म्हणे 'इश्य' महारणीना का कोणी हळदी कुंकुवाला बोलावतो! मी नाही जाणार; "अग पण हे कुत्रे आपल्या ओट्यावर बसते तिथे ती माणसासारखी माणसे-आपल्या धर्माचे बंधु ते बसले नि देवीचे दर्शन करू लागले तर त्यात तुला वावगे काय दिसते?" " ते खरे मग तू बोलावू जात का नाहीस?" "मला काही वावगे दिसत नाही. पण लोक मला हसतील."

* * *

हे 'लोक मला हसतील!' हेच जिथे तिथे नडते. पण अखेर लोकांचे हसणे लवकरच बंद झाले. उलट ब्राम्हण स्त्रियांनी महार, चांभार इत्यादी अखिल हिंदु जातीय स्त्रियास हळदीकुंकू वाटण्याचे आनंदाने मान्य केले. पण महारणीनाही ते पचेना. त्या आल्या; पण अगदी ओट्यावर त्याच्या करीता इतर स्त्रियाशेजारी केलेल्या बैठकीवर बसण्यास धजेनात! लाजू लागल्या! तेव्हा सावरकरांनी त्यास बाहेर येऊन पाचारण केले. त्या म्हणाल्या "दादा! सावली पडेल ना आमची!" सावरकर म्हणाले, "काही चिंता नाही बाई! तुम्ही माझ्या धर्माच्या बहिणी आहात, तुमची सावली पडावी म्हणूनच तुम्हास बोलविले आहे. या तुम्ही, आपण सर्व हिंदू देवीचे चरणापाशी येताच विभिन्न रहात नाही. "

* * *

सावरकर इतके हसून बोलत असता त्या महारणीतीस एक धीट बाई पुढे झाली नि त्यांना म्हणाली, "चला बायानो; त्या दिवशी दादांनी मारुतीचे देवळापाशी सांगितले नाही का आपल्याला की हिंदु हिंदु बंधू बंधू! चला!" असे म्हणून ती पुढे सरकली. जवळ जवळ चाळीस स्त्रिया मुले आनंदाने बसून मोठा प्रेमाने हळदीकुंकू घेऊन गेली. सर्व जातीच्या हिंदू स्त्रियांनी आपआपसात हळदीकुंकू, खिरापत, अत्तरगुलाब वाटली. ही रूढी नवीन असल्याने तिच्यातील मर्म तिचे नवेपणच सर्वास एकसारखे विशद करून सांगत होते. महार, चांभार, ब्राम्हण, वैश्य, कुळवाडी, आपण हिंदु धर्माच्या बहिणी आहोत म्हणून एकत्र झालो आहोत हे तत्व सर्व स्त्रियांचे चिंतांत न सांगता बिंबत राहिले.

* * *

अस्पृश्यांना सध्या अगदी त्वरीत जे हक्क दिले पाहिजेत ते म्हणजे शाळेतून एकत्र मुले बसू देणे, सर्व सभा परिषदादि सार्वजनिक स्थळी त्यांना एकत्र नि समानतेने येऊ

देणे; धर्माच्या उत्सवादि समारंभास त्यांना मज्जाव नसणे, सर्व हिंदुमात्राच्या पूजेसाठी देऊळ असणे. थोडक्यात म्हणजे हिंदू धर्माच्या नि जातीच्या समारंभात सर्व हिंदू एक समजणे, निदान मुसलमानादिक अहिंदूचे आपण जेथपर्यंत नि जेथे येऊ देता तेथे नि त्यापुढे पाउलभर तरी पुढे आपण त्या हिंदू बंधूस येऊ देणे. या सर्व प्रकारात ह्या लहानशा शिरगावात येथील सूत्र मंडळींच्या खऱ्या धर्माभिमानामुळे इतकी प्रगती झाली आहे की अस्पृश्यतेचा प्रश्न या गावापुरता या गावाने गुपचुप सोडविला आहे. येथील शाळेत मुले एकत्र बसतात येथील तरुण पिढीतील विद्यार्थ्यांना नि इतरेजनांना कोणत्याही हिंदूस स्पर्श करण्यात किळस वाटेनाशी झाली आहे. उलट महारमांगादि आपल्या हिंदुबांधवांच्या अंगास स्पर्श होताच विटाळ झाल्यासारखा वाटतो पण जेथे मुसलमानादिक अहिंदूना (ते महारादिक करतात ते सर्व व्यवहार करीत असतानाही) स्पर्श करण्यात काहीही संकोच वाटत नाही ह्या रूढीचीच त्यांना आता किळस वाटत आहे. या लहानग्या गावात सार्वजनिक सत्यनारायण, पालखी, गौरीचे हळदीकुंकू धार्मिक समारंभात आब्राम्हण चांडाळ हिंदू तितका एकाच भगवंताचे झेंड्याखाली एकत्र पूजा, भक्ती नि भजन करतो. राष्ट्रीय सभेच्या तालुका सभेतही श्री. विष्णुपंत दामले याच्या मांडीशी मांडी लावून येथील चांभार गृहस्थ प्रतिनिधी म्हणून बसतात. अशा रीतीने शिरगावास तरी अस्पृश्यतेचा प्रश्न सध्या, इतका तरी सुटला आहे. तोही एक दोन व्यक्तींच्याच आचरणात नव्हे तर कुळवाड्यापासून ब्राम्हण गुरवापर्यंत बहुतेकांच्या आचरणाने नि सहानुभूतीने होय.

एक गोष्ट कालच ऐकण्यात आली आहे. तिचाही शोध चालला आहे. ती गोष्ट म्हणजे ही की या गावात आसपास कुठेशी एक विहीर आहे; तीवर मुसलमान पाणी भरू शकतात. पण आपले अस्पृश्य बंधू पाणी भरू शकत नाहीत. ही गोष्ट जर खरी असेल तर त्या गृहस्थानी आपण होऊन ही अश्लाध्य रूढी मोडून काढावी. हिंदूचे विहीरीवर जर मुसलमान पाणी भरतात नि त्यांनी तसे भरण्यास तशी रूढी असेल तर आमची मुळीच हरकत नाही -तर आमच्या हिंदू बंधूस मात्र- मग ते महार असोत वा चांभार असोत - मज्जाव व्हावा हे सर्वथा अनुचित आहे, अन्याय्य आहे. तोच महार मुसलमान वा ख्रिश्चन झाला म्हणजे त्याच विहीरीवर पाणी भरील नाही काय? म्हणजे जोवर तो देवाची पूजा करतो तोवर तो अशुद्ध नि देवाला दगड म्हणण्यास हिंदूना काफर (पाखंड) म्हणण्यास त्यांनी सुरवात केली तो आमच्या त्याच विहीरीवर पाणी भरण्याइतका झाला शुद्ध! केवढी ही आत्मघातकी रूढी! अशाने हिंदू धर्म सोडण्यास अस्पृश्य हिंदूस तुम्ही केवढे प्रोत्साहन देत आहात हे तुमच्या कसे ध्यानात येत नाही? हा म्हणे हिंदू धर्माचा अभिमान! हिंदू धर्माची होळी करणाऱ्या या तुमच्या हिंदू धर्माच्या अभिमानाचा धिक्कार असो.

अस्पृश्यतेसंबंधाने या महिन्यात एकट्या रत्नागिरीपुरते काय काय करण्यात आले याचा हा त्रोटक वृत्तांत दिला आहे. याचा आराखडा काढणे नि स्वदेशी प्रचार या दोन

गोष्टीतही काय काय झाले आहे, काय काय करता येण्यासारखे आहे ते पुढील पत्रात बघू. जाता जाता इतकी सूचना पुन्हा करावीशी वाटते की प्रत्येक मनुष्यास आपल्या परिस्थितीत त्या तीन चार गोष्टी विषयी जे काही करता येईल ते आपण होऊन केले असता केवढे काम होणारे आहे याचा विचार करावा. अहर्निश ही चिंता मनात बाळगावी की आज मी माझ्या घरापुरते वा स्वतःपुरते या तीन चार गोष्टी विषयी काहीतरी कार्य केले किंवा नाही, निदान विरोध तर केला नाही ना!

याच रत्नागिरी जिल्ह्यातील पाली येथील आमच्या हिंदु बंधूसही पुन्हा एकदा सावधान करण्याची अनुज्ञा घेतो. पाली येथे तेथील आजूबाजूच्या पुढार्याच्या खटपटीने केल्या जाणाऱ्या पालेश्वराच्या उत्साहास निमंत्रणावरून जेव्हा आम्ही गेल्या महिन्यात गेलो तेव्हा तेथील त्या देवस्थानाचे तोंडास तोंड देऊन चाललेल्या ख्रिस्ती मिशनऱ्यांच्या शाळेची स्थिती पाहून आम्हास फार वाईट वाटले! ह्या गावी शाळा नाही म्हणूनच हिंदूंची मुले ख्रिस्त्यांच्या शाळेत जातात असे आमच्या शोधांअंती उघड झाले. मिशनरी आपले कार्य जे तेथे करीत आहेत ते ते अगदी शांतपणे न्याय्य मार्गाने करीत आहेत. कोणत्याही प्रकारच्या बलात्काराची वा छळाची आगळीक आमचे कानावर तेथे आली नाही. ती मंडळीही सौजन्यानी आमच्याशी बोलली हे त्या मिशनऱ्यास भूषणावह आहे. पण ते पालीच्या हिंदूस तितेकच दूषणवाह नाही काय? आम्ही अशी आशा करतो की त्या उत्साहात ठरल्याप्रमाणे आजूबाजूचे सर्व हिंदू पुढारी पालीस एक शाळा उघडून एक शिक्षक ठेवून एकही पुरे- आपली हिंदूंची मुले तीत नादार घेऊन शिकविण्याची सोय त्वरीत करतील. आमीष वा लाभ आमच्या मुलांनाही ख्रिश्चनही देतील त्याहूनही जास्त लाभ आम्ही मुलास देऊन आमच्या शाळेत आणले पाहिजे. दहाबारा मुले त्या शाळेत आहेत. त्यांची शिक्षणाची सोय त्वरीत पालीच्या गावकऱ्यांनी नि पालेश्वराच्या भक्तांनी करावी. खर्च? उत्साहाच्या दिव्याचा, भाताचा, शिऱ्याचा, जाण्या-येण्याचा खर्च कुठून आला? जेवणे झोडण्यास पैसा मिळतो नि तो आपल्याच मुलांच्या शिक्षणास मिळत नाही?

(सा. बलवंत : ३१ मे १९२५)

पहिल्या पत्रामध्ये या वर्षी अगदी कमीत कमी म्हणून जो कार्यक्रम रत्नगिरीने पुरा केलाच पाहिजे म्हणून ठरले त्या कार्यक्रमातील अस्पृश्योद्धाराच्या कार्यी गेल्या महिन्यात काय काय करता आले हे पाहिले होते. या आढाव्यावरून रत्नागिरी नगरापुरता काही उपक्रम झालेला दिसला. आता बारीक कार्यक्रमातील दुसरा विषय जो व्यायाम शाळांची संस्थापना करून त्यात व्यायाम विशेषतः सांघिक व्यायाम शिकविला जावा. त्या विषयी रत्नागिरीस काय करता येईल याची चर्चा केली पाहिजे. नुकत्याच झालेल्या शिवोत्सवातील व्याख्यानानंतर दिशेने टिळक आळीतील काही उत्साही मंडळीनी एक व्यायाम शाळा काढण्याची खटपट चालविली नि तात्पुरती व्यवस्था करून मुले व्यायाम थोडाबहुत घेऊही लागली. जोवर मोठा प्रमाणावर व्यायाम शाळा निघाली नाही तोवर दहा दहा पाच पाच जे जमू शकतील तितक्यानीच एकत्र जमून लहान लहान आखाडे उघडावे हे योग्यच आहे. इतकेच काय परंतु आखाडा मुळीच नसला तरीही ज्याने त्याने आपआपल्या घरी निदान वैयक्तिक व्यायाम तरी अवश्य घेण्यास आरंभ केला असताही पुष्कळ लाभ होईल. या दृष्टीने पहाताच टिळक आळीतील व्यायाम शाळेची खटपट अभिनंदनीय आहे नि ती मंडळी सर्वांचे आधी जशी कामास लागली आहेत त्याप्रमाणे सर्वापेक्षा उत्तम काम करण्यातही सर्वांचे पुढेच राहतील असी आम्ही आशा करतो.

परंतु सर्व नगरातील तरूणांनी शरीर संपत्ती नि उत्कृष्ट प्रकृती कमावण्यास नि समाज नि जाती याचे संरक्षणास समर्थ नि सक्षम बनविण्यासाठी सांघिक व्यायामात त्यास पटाईत करण्याचे काम काही व्यक्तीनी वा संघानी तात्पुरते नि दुय्यम म्हणून हाती घेऊन भागणारे नाही. तसे प्रयत्न तर अवश्य व्हावेतच. किंबहुना त्याच्या अस्तित्वानेच नि उदाहरणानेच मोठा प्रमाणावर एकादा नागरिक प्रयत्न होणे वा न होणे अवलंबून आहे. परंतु शेवटी तरूण पिढीच्या व्यायामाचा प्रश्न नागरिक प्रयत्नाविना सुटणे शक्य नाही. म्हणून रत्नागिरीस एक उत्कृष्ट आखाडा स्थापन करण्याचे काम रत्नागिरीच्या नगर संस्थेचे -म्युनिसिपालिटीचे कर्तव्य आहे, तर ज्या शरीर उत्कृष्टतेवर ते बौद्धिक शिक्षण सफल होणे वा न होणे हे अवलंबून आहे ते शारीरिक शिक्षण देणे हे म्युनिसिपालिटीचे कर्तव्य आहेच आहे. या विषयी कोणत्याही पंचाच्या किंवा पक्षाच्या लोकात मतभेद होण्यास फारशी जागा नाही. आपल्या अधिकारातील प्रत्येक शाळेत नसले तरी महत्वाच्या शाळातून मुलांस प्राथमिक शिक्षणाबरोबरच शारीरिक शिक्षणही देण्यास म्युनिसिपालिटीचे आखाडे काढले पाहिजे. निदान सर्व नगरासाठी एक स्वतंत्र आखाडा तरी तिने ताबडतोब उघडावा असी आमची सूचना आहे. घरगुती वा वैयक्तिक यत्नापेक्षा नगर संस्थेच्या वतीने झालेला प्रयत्न अधिक सुस्थिर, सतत नि परिणामकारक होईल. डॉक्टर परांजप्याच्या

प्रयत्नानी दोन तीन युनिव्हर्सिटीयांनी सैनिकी शिक्षणही अपरिहार्य करण्याचे ठरविले आहे. बडोद्याच्या माणिकरावांच्या व्यायाम शाळेचे कार्य किती विस्तीर्ण प्रमाणावर चालले आहे ते प्रसिद्ध आहे. नागपुरास डॉ. मुंजे, राजे भोसले, बॅरिस्टर अभ्यंकर नि देशमुख असे लोक एकत्र होऊन नि प्रत्यक्ष कार्यकर्त्या मंडळात राहून तेथील व्यायाम शाळा चालवीत आहेत. अशा स्थितीत रत्नागिरीने अजून तरी जागे होऊन हे आखाड्याचे कार्य म्युनिसिपालिटी-कडून हाती घेववावे. निवडलेल्या सभासदातील बहुतेक गृहस्थ आखाड्यासारख्या संस्थेस विरोध करणार नाहीतच. त्यातही म्युनिसिपालिटीचे सभासद डॉ. शिंदे हे स्वतः हा ठराव तेथे लवकरच आणणार असल्याने या विषयास मूर्त स्वरूप देण्याचे आपले कर्तव्य करावे म्हणजे झाले. नागरिकांनीही आतापासून सभासदास नि प्रतिनिधीस लोकमताचा निर्धार कळवीत राहून या कार्याचा पिच्छा पुरवित रहावे. श्री. शिंदे यांनी रत्नागिरीसाठी सांघिक व्यायाम शिकविला जाईल असा उत्तम नि सुव्यवस्थित आखाडा रत्नागिरीस काढावा असा ठराव आणण्याचे जे अंगिकारले ते त्यास खरोखरच भूषणावह आहे. ते चिकाटी धरून तो मान्य होई तो एक सारखा या प्रश्नाचा पिच्छा पुरवतील अशी आमची निश्चिती आहे.

म्युनिसिपालिटीत तर हा ठराव येईलच. परंतु येथील हायस्कूल चालकांनीही त्याच्या संस्थेपुरतचा हा प्रश्न सोडवावा. त्यांनी उचल खाल्ल्यास हायस्कूलमध्ये उत्तम प्रतीचा आखाडा उघडण्याइतका खर्च निश्चयाने मिळू शकेल. तेथे 'वस्तादजी' सारखा त्या कलेत कुशल शिक्षकही आहेच. हायस्कूलचे शिक्षक नि चालक हा प्रश्न त्वरीत हाती घेतील तर विद्यार्थीही व्यायाम घेण्यास अहमहमिकेने पुढे येतील. आखाड्याप्रमाणेच बालचरचमू ही एक अत्यंत उपयुक्त संस्था आहे, रत्नागिरीस हायस्कूलमधल्या काही शिक्षकांच्या उत्साही यत्नाने ती अस्तित्वात आलेली आहे. आमची तरुण विद्यार्थ्यांस विनंती आहे की कोणचीही शंका मनात न आणता त्यांनी बालचर-चमूत (boy scouts) मध्ये दाखल व्हावे. म्युनिसिपालिटीच्या आखाड्यातही ही चमू स्थापित व्हावी. परंतु सध्या आहे त्याचा लाभ तरुणांनी अवश्य घ्यावा. त्या बॉयस्काउटस् मध्ये पैशाचा खर्च विद्यार्थ्यांवर टाकण्यात येतो. हे जर खरे असेल तर निदान दरिद्री विद्यार्थ्यांच्या पुरती तरी ही नि असल्या अडचणी उत्पन्न करणारे नियम दूर केले जावेत. कसेही करून हायस्कूलमध्ये आखाडा नि बायस्काउटस् ची पथके ह्या संस्था स्थापून उत्तम चालवून त्यात विद्यार्थ्यांनी उत्साहाने यावे असे आकर्षक स्वरूप आणण्याचे कार्य हायस्कूलच्या चालकांनी अवश्य नि अविलंबे करून हाती घ्यावे अशी आमची त्यांस साग्रह विनंती आहे.

म्युनिसिपालिटी नि हायस्कूल या संस्था व्यतिरिक्त आखाडा काढण्याचे कार्य हे जिचे अगदी प्रथम कर्तव्य आहे अशी तिसरी संस्था म्हटली म्हणजे उदयोन्मुख श्री लोकमान्य स्मारक संस्था ही होय. या स्मारकास ह्याचे उत्साही चालकांचे परिश्रमाने लवकरच मूर्त स्वरूप योईल. हे स्वरूप कोणतेही जरी दिले गेले तरी त्यात एक उत्तम

व्यायामशाळेचा अंतर्भाव झालाच पाहिजे तुम्हास पाहिजे असेल तर तेथे ग्रंथालय काढा, बागा लावा पाहिजे ते करा. ते सर्व उपयुक्त आहेच. पण त्या बरोबर प्रतिमास अवश्य तितके उत्पन्न अविच्छिन्न पणे मिळेल अशा व्यवस्थित पायावर एक व्यायाम नि बालचमू शिकविणारी व्यायामशाळा मात्र काढाच काढा. सध्या ग्रंथालयाची आवश्यकता रत्नागिरीकारास नाही असे नाही. परंतु ग्रंथालये येथे थोडी तरी आहेत. शिक्षणही थोडेबहुत मिळत आहे. परंतु त्याचबरोबर शरीर नि शिस्त याची उन्नति करण्याचे कार्य करीत न गेल्याने प्रस्तुत हिंदूस्थानचा तरुण म्हणजे एक वीत एवढ्या देहावर पाटीएवढे डोके असलेले हास्यास्पद व्यंग चित्र (cartoon) आहे! म्हणून सध्या शारीरिक शिक्षण नि तेही सांघिक शिस्तीचे शिक्षण अत्यंत अवश्य होऊन बसलेले आहे. इतके अवश्य की, जर द्रव्य थोडेच असेल तर दुसरेतिसरे काहीएक काम न करता केवळ एक व्यवस्थित नि रत्नागिरीस नव्हे तर उभ्या कोकणास बलप्रद होणारी व्यायाम शाळा काढली तरी देखील लोकमान्यांचे योग्य स्मारक स्थापन झाले असे म्हणता येईल. स्मारकार्थ अशी स्थिर, संपन्न नि बलिष्ठ व्यायाम शाळा काढूनच त्या महाराष्ट्र मल्लाचे लोकमान्य टिळकांचे की ज्यांनी एकाकी नि असहाय स्थितीत संकटात आव्हान देत मल्लांगणात उडी घेतली नि हिंदु मेला पण पडला नाही! अशा मल्लाचे स्मारक मल्लशाळाच होय. ती बांधून मग आरामखूर्च्या, बागबगीचे इत्यादी शोभिवंत परिसरात बसलेली ग्रंथालये नि भोजनालये शक्य तितकी काढावी. त्यास कोणाचीच ना नाही. पण टिळक स्मारकाची वर्गणी प्रथम आखाड्यात खर्च केली जावी. टिळक स्मारकाचे चालक हे सर्व व्यायामाचे महत्व जाणणारे नि प्रस्तुतच्या शारिरीक ज्हासाने भयभीत झालेले आहेत. ते हे कर्तव्य करतीलच. परंतु लोकांचाही पण त्यास तसेच करण्याचा स्पष्ट आग्रह पाहिजे म्हणजे त्यासही तसेच करण्यास सोपे जाईल.

परंतु वरील व्यवस्था होईतो वाट न पाहता रत्नागिरीतील सोळा वर्षे वयाच्या प्रत्येक तरुणाने आपल्या घरी नमस्कार जोर, बैठका इत्यादी व्यायाम घेण्यास आजच प्रवृत्त झाले पाहिजे. शक्य तिथे दहादहा पाच पाच एकत्र होऊन आखाडे काढले पाहिजेत. शुद्ध नि शास्त्रोक्त म्हणजे शरीर-शास्त्रोक्त आयुष्यक्रम नि चरित्रक्रम ठेवून शरीर संपत्ती सुधारलीच पाहिजे. हे प्रत्येक तरुणाच्या स्वतःच्या सुखाचे साधन आहे नि म्हणून तरी त्याने ते केलेच पाहिजे.

(९ जून १९२५)

हिंदू संघटनेच्या अस्पृश्योद्धार नि व्यायाम शाळा या मुख्यांगाचा स्थानिक दृष्टीने विचार मी माझ्या गेल्या दोन तीन पत्रातून केला. आता संघटनाचे आणखी एक महत्वाचे अंग जे स्वदेशी त्याचा विचार आणि तोही केवळ आर्थिक दृष्टीने करण्याचे येथे योजिले आहे.

आपल्या देशात उत्पन्न झालेले सामान आपण वापरावयाचे, शक्यतो थोडेसे व्यक्तिशः जास्त मूल्य लागले तरी देऊन त्या स्वदेशी वस्तूच घ्यावयाच्या असा निश्चय करून, असे व्रत धरून प्रत्येक हिंदूचे ते रात्रंदिवस का पाळले पाहिजे ह्यांची मीमांसा करित बसण्याचा आमचा मुळीच मानस नाही. आज तीस वर्षे आमच्या लहानपणापासून ही चर्चा नि हा उपदेश करता करता देशधुरीणांच्या लेखण्या झिजून गेल्या. ऐकणारांचे कान किटून गेले. अजूनही स्वदेशीच्या आर्थिक लाभाविषयी वा ते प्रत्येक हिंदूचे कर्तव्य आहे की नाही याविषयी जर एकाद दुसरा महात्मा साशंकच असेल तर त्यास क्षणभर बाजूस ठेवून स्वदेशी हे प्रत्येक हिंदूने एक व्रत म्हणून पाळलेच पाहिजे अशी बौद्धिक निश्चिती झाली त्यांच्या पुरताच येथे विचार करू.

स्वदेशीच्या प्रचारात पूर्वी मोठी अडचण म्हटली म्हणजे स्वदेशी वस्तू होतच नसत ही होती. परंतु सुदैवाने आज आपल्या देशात अनेक वस्तु जवळ जवळ परदेशी वस्तूइतक्या सुबक नि टिकाऊ होतात. अशा वस्तु तरी निदान आपण वापरल्याच पाहिजेत. किंबहुना आपल्या देशात आपल्या लोकांनी केलेल्या वस्तु परदेशी वस्तु इतक्या सुबक नि स्वस्त असतांही त्या न घेणे म्हणजे निलज्जपणाची पराकाष्ठा होय.

परंतु देशात उत्तम वस्तू होत असूनही त्या स्थानिक बाजारात न मिळतील तर स्वदेशी वापरण्याची इच्छा असूनही, तप्तीत्यर्थ थोडोशी अर्थिक झीज सोसण्याची सिद्धी असूनही पुष्कळ लोकांस परदेशी वस्तु घ्याव्या लागतात हा अनुभव शेकडो ठिकाणी येतो. विशेषतः ह्या पत्रात स्थानिक अडचणीचाच विचार करावयाचा असल्याने ह्याच अडचणीकडे आम्हास मुख्यतः व्यापारी वर्गाचे लक्ष वेधावयाचे आहे. कारण रत्नागिरीस स्वदेशी वस्तु ज्या मिळतील त्या शक्य तितकी झीज सोसूनही वापरण्याचा निश्चय करण्यास सिद्ध असलेली, पूर्वी शक्य तेव्हा तो निश्चय पाळीतही असलेली शेकडो मंडळी आहे, ही गोष्ट आम्ही अजमावून पाहिली आहे. व्यवहारात त्यास लागणाऱ्या वस्तूत लहान मोठा अनेक वस्तु स्वदेशात निघतही आहेत पण सध्या मुख्य अडचण म्हटली म्हणजे ह्या स्वदेशी वस्तु घाऊक घेऊन येथील स्थानिक बाजारातून पुरवठा करणाऱ्या दुकांनाचा अभाव ही होय.

ही अडचण टाळण्याचा प्रथम उपाय म्हणजे सर्व प्रकारच्या स्वदेशी वस्तु ठेवणारे एक किंवा अनेक स्वदेशी भांडारे स्थापणे हे होय. मुंबई, पुणे, इत्यादी ठिकाणी ही व्यवस्था असल्याने हजारो रुपयांचा स्वदेशी माल प्रत्यही खपत आहे. इतकेच नव्हे तर अशोक स्टोअरसारख्या संस्थेत युरोपियन लोकही स्वदेशी माल नेहमी घेतात असे आम्हास त्याच्या व्यवस्थापकांनी सांगितले. परंतु अशा प्रकारची मोठी दुकाने रत्नागिरीस काढणे हे जरी अत्यंत आवश्यक तितकेच सोपे काम आहे. तरी ती गोष्ट भांडवलावर अवलंबून असल्याने तसे भांडवल जमवून तसे दुकान स्थापणास कोणी व्यापारी वा व्यापारी मंडळ निघेतो अशा भांडवलाचा प्रश्न बाजूला ठेवला पाहिजे.

परंतु हा उत्तम उपाय योजण्याची खटपट करित असताही तो यशस्वी होइतो हातपाय पसरून स्वस्थ पडण्याचे मुळीच कारण नाही. आहे त्यातही थोड्याबहुत प्रमाणाने रत्नागिरीसारख्या ज्या नगरात मोठाली नि केवळ स्वदेशी दुकाने नसतील तेथे स्वदेशी वस्तु स्थानिक बाजारात आणण्याचे कार्य, असलेल्या दुकानदारांच्या सहकार्याने होणारे आहे. हा दुसरा उपाय रत्नागिरीस त्वरीत योजला जावा अशी आमची आग्रहाची विनंती आहे. यात व्यापाऱ्यांस मोठे भांडवल अडकविण्याची आवश्यकता नाही. हानि तर एक कवडीचीही सोसणे नलगे नि इतकीही करून स्वदेशीच्या प्रचाराचे पुण्य मात्र त्याचे पदरात पडणारे आहे. कारण जे दुकानदार आज रत्नागिरीस व्यापार करित आहेत त्यांनी ज्या वस्तु देशात होतात त्यातील शक्य त्या त्या आपल्या दुकानात इतर वस्तु बरोबरच आणून ठेवाव्या, केवळ स्वदेशी कोणत्या ते प्रामाणिकपणाने गिऱ्हाअकास सांगावे नि त्यांच्यावर इतर वस्तु इतकाच फायदा घेऊन त्यांचे मूल्य ठरविले जावे. एका दुकानदारास सर्व वस्तु ठेवता येणार नसल्या तर ज्या वस्तु एकास आणता येणार नाहीत. त्या दुसऱ्याने आणाव्या. एकंदरीत रत्नागिरीस बाजारात स्वदेशात उत्पन्न होणाऱ्या नि रत्नागिरीस खपणाऱ्या सर्व वस्तु कुठे ना कुठे तरी न्याय मूल्यास विकत मिळू शकतील अशी सावधगिरी व्यापारी मंडळाने घेतली की त्यांचे कर्तव्य अल्प प्रमाणाने तरी त्यांनी केले असे म्हणता येईल.

अशा दृष्टीने आरंभतरी होवो म्हणून आम्ही रत्नागिरीच्या काही दुकानदारास त्यांच्या दुकानात काय काय देशी वस्तु मिळतात नि ते आणखी काय ठेऊ शकतील ते विचारले. त्यापैकी कांहीच्या दुकानातील स्वदेशी सामानाची तुलना करून सर्वांच्या माहितीसाठी खालील पत्रक प्रसिद्ध करित आहो.

१) स्वदेशी कागद, स्वदेशी पेने नि स्वदेशी शाई नि मालवणची टोके (निफे) हे विद्यार्थ्यांस अत्यंत उपयुक्त सामान श्री. गोखले नि श्री. मुकादम यांचे दुकानी मिळते. हे कागद उत्तम असतात. आम्ही नेहमी हेच वापरतो नि ते महागही नाहीत. त्यावर सर्व लिहिण्याचे काम भागण्यासारखे असते. असे असल्याने कोणीही विद्यार्थ्यांने वा गृहस्थाने

परदेशी कागद न घेता हेच कागद, शाई नि पेने वापरावी हे त्यांचे कर्तव्य आहे. जर या कागदानी न चालेल असेच विशिष्ट काम निघेल तर गोष्टच निराळी. मग निरुपाय म्हणून विलायती घेणे क्षम्य आहे. हायस्कूल नि शाळा यातील शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांस विलायती कागद केवळ गुळगुळीत म्हणून घेण्यास भाग पाडले म्हणून एक दोन उदाहरणे आमचे कानावर आली आहेत. तसे असेल तर हा प्रकार बंद होऊन आमचे सन्मान्य शिक्षक आपल्या विद्यार्थ्यांस उलट देशी कागद इत्यादी वस्तूच वापराव्या म्हणून आग्रह करतील अशी आम्हास आशा आहे. रत्नागिरीस देशी कागद, पेने नि शाई मिळत असून जो विद्यार्थी केवळ हौसेने वा हलगर्जीपणाने विलायती घेईल त्याची इतर तेजस्वी नि स्वदेशी व्रतशाली विद्यार्थ्यांनी कान उघाडणी करित असावे.

२) व्यवहारात अत्यंत महत्वाची गोष्ट म्हणजे कापड ही होय. स्वदेशी बहुतेक प्रकारचे कापड श्री. गोखले नि अन्य कापडाचे व्यापारी यांजकडे मिळते. प्रत्येक हिंदु गृहस्थाने मला स्वदेशी कापडच द्या अशी स्पष्ट मागणी केली पाहिजे. आता इतक्या प्रकारचे, इतक्या सफाईचे नि इतके स्वस्त कापड स्वदेशात निघते नि रत्नागिरीच्या बाजारात येते की या उपरही विलायती कापड घेणाऱ्यांच्या अभिमानशून्यतेस सीमाच नाही म्हणावयाचे! जे प्रकार नसल्याने व्यवहार खरोखरच अडेल तेथे गोष्ट निराळी. पण शक्य तोपर्यंत तरी रत्नागिरीस स्वदेशी कापडच सर्व वापरतील अशी आम्ही उत्कट आशा बाळगतो. शुद्ध खादी ज्यांस पाहिजे असेल त्यास श्री. पटवर्धन नि आपटे पुरवित आहेतच. येथील व्यापाऱ्यांसही एक अवश्य विनंती आहे की जेव्हा साधारण लोक नि गावकरी कापड घ्यावयास येतात तेव्हाच आपण होऊन व्यापाऱ्यांनी त्यास प्रथमच स्वदेशी कापड द्यावे. गिऱ्हाअक 'स्वदेशीच द्या' असे म्हणेपर्यंत विलायती कापड देणे व्यापाऱ्यांनी सोडले पाहिजे. ज्यांना काहीच कळत नाही त्यांना देशीच द्यावे. केवळ जे विलायतीच द्या म्हणून म्हणतील त्यास विलायती विकणे, इतरांस कधीच नाही. इतके तरी कडक वर्तन व्यापाऱ्यांनी ठेवणे हे त्यांचे कर्तव्य आहे.

३) साबण, केस तेल, अत्तरे ह्या वस्तूही स्वदेशात पहिल्या प्रतीच्या निघू लागल्या आहेत. . . श्री. गोखले यांच्या दुकानी गोदरेज इत्यादिकांचे साबु उत्तम प्रकारचे मिळतात. कपडे धुण्याचे साबु मात्र जरा कमी प्रतीचे आहेत. पण लवकरच रत्नागिरीस कपडे धुण्याचे उत्तम साबु मिळतील. आजही श्री. देशमुख यांजकडे मिळतात. देशात कपडे धुण्याचा साबु उत्तम करण्यात येतो. श्री. गोखले यांनी मुंबईहून आणून आपले दुकानी तो अवश्य ठेवावा. साबणासाठी कोणीही परदेशाकडे पाहण्याचे कारण नाही. मिळतो त्या स्वदेशी साबणांतून सर्व अवश्यकताच नव्हेत तर आमच्या हौशीही पुरणाऱ्या आहेत. तीच गोष्ट तेले, अत्तरे यांची. कोणीही विलायती तेले वा अत्तरे यांना शिऊ देखील नये. इतक्या उत्तम देशी वस्तु श्री. गोखले नि काही इतर दुकांदार यांजकडे मिळतात.

४) काच सामान नि चिनी मातीची भांडी नि चित्रे-ह्या उपयुक्त वस्तु स्वदेशात उत्तम प्रकारच्या होतात. त्या रत्नागिरीस बाजारात आणण्याचे श्रेय श्री. गोविंद गोपाळ देशमुख यांनी घेतले आहे. कंदीलाच्या चिमण्या, ग्लोब, पेले इत्यादी सामान यांजकडे मिळेल. पैसा फंडाचे काच सामान नि चिनीमातीच्या बरण्या नि काचेच्या बरण्या, चिनीमातीच्या सुंदर कुंड्या नि इतर सामान येथे मिळत असता 'काय हो आम्ही स्वदेशी वापरू पण मिळते कोठे?' अशी आळशी पृच्छा करण्याचे कोणास कारण नाही. सर्वांनी ह्या वस्तु स्वदेशीच वापराव्या. विठोबाचे देवळाजवळ श्री. देशमुख ह्यांचे दुकान आहे. मुलांस चित्रेही पण पैसा फंडाची तिथे मिळतात. खेळण्यासाठी तरी शक्य तो पैसे परदेशात दवडू नका!

५) साखर- देशी साखर ही श्री. देशमुख, श्री. विनायकराव मुळे ठेवतात. पुष्कळ लोक ही साखर वापरीत आहेतच.

६) बटणे, मेणबत्त्या, कुलुपे इत्यादी सामानही श्री. गोखले हे ठेवतात. परंतु ते निरनिराळ्या प्रकारचे स्वदेशात निघत असूनही रत्नागिरीस अजून यावे तितके आणण्यात येत नाही हे खरे आहे.

येथेच श्री. गोखले यांस नि इतर सर्व हिंदू व्यापाऱ्यांस आमची विनंती आहे की आगपेट्या नि शिसपेनी या रोजच्या खपाच्या वस्तु स्वदेशात निघतात त्या त्यांच्यापैकी कोणी तरी अवश्य आणून दुकानी ठेवाव्या. त्या स्वदेशी वापरण्यास बरेच लोक पहातात पण मिळत नाहीत.

ह्याप्रामाणे सध्या रत्नागिरीस कापड, साबू, अत्तरे, केश तैले इतके सामान तरी सर्वांनी नि सर्वस्वी देशी वापरण्यास हरकत नाही. स्नानिक बाजारात ते येत आहे. देशात ते उत्तम नि विविध प्रकारचे होत आहे. असे असतांही जर आपण ते वापरणार नाही तर आपल्या गैदीपणाची परमावधी झाली असे म्हणावे लागेल. इतक्या वस्तु जरी आपण देशीच वापरू तर रत्नागिरीतच दरवर्षी दहा हजारापर्यंत रुपये आपण परदेशाचे हातातून वाचवू.

आता शाळा सुरु झाल्या आहेत. नगरा-नगरातून तरुण वर्ग एकत्र झालेला आहे. त्यांना माझी विनंती आहे की निदान त्यांनी तरी हे अत्यंत सोपे पण हितकारक स्वदेशी व्रत कराराने पाळावे. निदान इतक्या वस्तु कापड, साबण, साखर, केसतेल नि कागद, पेने, शाई, काचसामान तरी आम्ही परदेशी घेणारच नाही असा निश्चय करावा. प्रत्येक वस्तु घेताना पहिला प्रश्न 'ही वस्तू स्वदेशी आहेना?' हा तुम्हा तरुणांचे ओठावर आला पाहिजे. तुम्ही स्वधर्मासाठी तुमच्या हिंदू जातीच्या संघटनासाठी वास्तविक पहाता तुमच्या या तरुण देहाचे अणुरेणु मोजून झिजविले पाहिजेत! ते राहो पण निदान हे इतके चार पाच सोपे नियम तरी तुम्ही न पाळाल, जर अस्पृश्यतेचे उच्चाटन, आखाड्यात शरीर संवर्धन व

शक्य तो स्वदेशीच वस्तुचा प्रसार नि उपयोग करणे हे व्रत न राखाल तर तुमच्या शरीरातून ताजे तरूण रक्त व्यर्थ वाहून जात आहे असे म्हणावे लागेल.

* * *

मना आज तुला सुखाचा अधिकार नाही

(श्रद्धानंद, दसरा शाली १८४९-दि. ६ ऑक्टो. १९२७)

आश्विन शुद्ध इष्टमीचा मनोहर चंद्र नील आकाशामध्ये आपल्या मधुर कौमुदीचा वर्षाव करीत हसत हसत विहार करीत होता. नुकत्याच पडून गेलेल्या पर्जन्याने सर्व आकाश धूवून काढून न्हालेल्या युवतीप्रमाणे सोज्वळ दिसत होते. काही वेचक तारका पावसाळ्यातील मेघमालेमागे लुप्त झालेल्या चंद्राचे प्रसन्न वदन आज जणू मोठमोठा नवसायासाने दिसले म्हणून आश्चर्याने चकित होऊन टकमक टकमक पहात होत्या. एक उनाडसा श्वेत मेघ चुकार तडूपणाने मेघराजांचे संबंध सैन्य शिबिरामध्ये गेले, तरी देखील मागे राहून वाऱ्याच्या लहरीवर हलत डुलत एखाद्या वृद्ध कंचुकीप्रमाणे कधी चंद्राजवळ तर कधी तारकाजवळ लुडबुड करीत होता. वर जसे आकाश शरत्कालच्या नवीन शोभने मनोहर झाले होते, त्याचप्रमाणे खाली भूमिभागही हरिततृणशस्यांकरांनी आवृत्त होऊन अत्यंत खुलला होता! वृक्षाचे चवरी अबदागीर वाऱ्याच्या दोरीने कोणी अदृश्य दिक्पाल दशदिशांमधून हालवित होते. 'क्षुधित लोक कोठे आहेत' याचा घांडोळा घेण्याकरितांच जणू काय आपल्या चिमुकल्या हातांमध्ये अनेक धान्याच्या कणसांच्या घट्ट मुठी भरून शेताशेतामधून परमेश्वराच्या घरून धान्याची लूट आणलेले जणू हे देवदूत, निरनिराळ्या पिकांच्या रूपांनी हलत डुलत दृष्टीला आव्हान करीत होते! नुकत्याच संपून गेलेल्या पावसाळ्यातील, जलांनी, तुडुंब भरलेल्या मेघांच्या हंड्यातून आपआपली पात्रे आपआपल्या शक्तीप्रमाणे भरून कडेवर घेऊन वसुंधरेवरील सर्व सरिता प्रसन्नचित्ताने आपल्या पतीच्या घरी-सागराला जाण्याकरिता मृदुल लाटांच्या चपल पावलांनी लगबगीने चालल्या होत्या आणि आता जाता जाता हृदयातील आनंदाची मंजुळ गीते झुळझुळ आवाजाने गाऊन पक्षांच्या किलबिलण्यास लाजवीत होत्या! तुंग पर्वतांच्या राशि निस्तब्धपणाने जणू ही सृष्टीची शोभा पहात ठिकठिकाणी स्थिर झाल्या होत्या! जणू काय वर्षाकालांतले आकाशात धांगडधिंंगा घालणारे मेघखंड दमून भागून भूमीवर उतरून ठिकठिकाणी गट करून निश्चलपणे विश्रांती घेत आहेत! फुले फुलली आहेत, वनस्पती पल्लवित झाल्या आहेत,

दिशादिशांना प्रसन्नता आली आहे. वाऱ्यांचे झोत उधळल्याप्रमाणे सुगंध उधळीत आहेत. इतकी ही रम्यता भगवंताने कोणत्याही भूमीच्या भाग्यी लिहिली आहे?

दुसऱ्या कोणत्या भूमीचे भाग्य असणार? पुराण पवित्र हिंदूभूमीशिवाय हे भाग्य परमेश्वराने दुसऱ्या कोणत्या देशाच्या ललाटी लिहिले आहे? प्रत्यक्ष देवांनाही स्वर्गाचा कंटाळा आला म्हणजे जी थारापालट करण्याला हवीशी वाटावी त्या माझ्या प्राणाहूनही प्रिय असणाऱ्या हिंदू भूमीवाचून दुसऱ्या कोणत्या भूमीच्या वाट्याला हा असा घनगर्जित पर्जन्यकाळ हा असा नितांत रम्य शरत्काल आणि तो तसा रंगेल वसंतऋतु योग्य प्रमाणांत आला आहे? तर मग मना, या महद्भाग्यात अभिमानाने आकाशाहूनही मोठे होऊन या सौंदर्याचा आस्वाद घेण्याकरिता सिद्ध हो. आजची नवरात्रातील इष्टमी-आठ दिवसापर्यंत रात्रंदिवस नंदादीप जळत आहे, प्रतिदिनी एक एक माला याप्रमाणे आज आठ माळा, नानाशास्त्रधारिणी दुर्गेसमोर चढविल्या गेल्या आहेत. आज इष्टमी, आज महिषासुराचा वध झाला, अनेक उन्मत्त असुर निर्दलित केले गेले. अवनी भगवती चामुंडेने दुःखमुक्त केली, उद्या नवरात्री पूर्ण होणार, परवा विद्यादशमी गाजविली जाणार! मना आनंदाच्या महासागरामध्ये मनसोक्त विहार करण्याकरिता सिद्ध हो. कारण पुराणकालामध्ये असुरांवर मिळविलेल्या प्रचंड विजयाचे स्मारक म्हणून ही नवरात्र आपण पाळीत असतो. तेव्हा ऊठ, भगवती अंबिकेच्या जयजयकाराने दशदिशा दणाणून सोड!

अशा विचारांनी परवांच्या इष्टमीला उत्तेजित झालेले मन आज विजयादशमीच्या प्रभातकाली काय पहात आहे? जगदंबेने त्यावेळी आसुरी वृत्तीचे निर्दालन केले हे खरे. परंतु आज यावेळी एकदा निर्दलित झालेली ती आसुरी वृत्ती, पुनरपी सर्व सज्जनांना पददलित करून पुण्यभूमिला दुःखामध्ये लोटीत नाही काय? त्या पुराणकाळी जगदंबेने असुरांचा निःपात करून उभारलेला तो स्वातंत्र्याचा ध्वज, आज या विजयादशमीला कुठे उभा आहे? मग मना? तू कसल्या सुखाच्या आशा धरतोस? त्या वेळी नऊ दिवस नि नऊ रात्री या पुण्यभूमिला संतुष्ट करणाऱ्या असुरांशी निकराचे युद्ध केले, तेव्हा दहाव्या दिवशी 'विजयादशमी' प्राप्त झाली. मना? तू आज हतबल झालेल्या मातृभूमिला उजविण्याकरता तुझी नवरात्र कुठे पुजली आहेस तर आज सुखाचा तू अधिकारी होणार?

आज सर्व वैभव लुप्त झाले आहे. हिमाचलाशी स्पर्धा करणारा भारतीचा विजयध्वज उन्मळून पडला आहे. प्रभू रामचंद्राच्या रामराज्यात नंदनवनातील सुखानी उत्फुल्ल झालेली ती शरयूच्या तीरीची अयोध्या आज भयाण भासत आहे. गोविंदाच्या मुरलीच्या स्वराने निनादून गेलेले ते गोकुळ, आज परकीय आक्रमणाने आक्रंदन करीत आहे. अकरा अक्षौहिणी आसुरी वृत्तीचे कौरवसैन्य मारून पांडवांना स्वराज्य सोपान झालेले ते विजयी कुरुक्षेत्र आज पतित भूमी ठरलेले आहे. आणि त्यांच्यात कलैब्य नष्ट करणारी, वीरवृत्ती जागृत करणारी, भगवद्गीता निष्क्रीय षंडत्वाच्या केवळ पठनांतच कोंडली गेली

आहे. शत्रु उन्मत्त झाले आहेत, मित्र गांजले आहेत, पारतंत्र्याच्या खळखळणाऱ्या जड बेड्यांनी भूमातेचे शरीर बद्ध झाले आहे. मग मना! तुला सुखी होण्याचा काय अधिकार आहे? होय संगीताने श्रवणास आनंद होतो, कवनास रसिकतेस आनंदाच्या गुदगुल्या होतात, तत्वज्ञानाने मनाच्या गुढ समाधानाचा मार्ग सापडतो, चित्रकलेने चित्त हर्षोत्फुल्ल होते हे सर्व खरे; परंतु हे केव्हा? पारतंत्र्याने देश जळत असता? तुझ्या स्त्रीजातीची, तुझ्या देवांची, मंदिराची पवित्रता अधमांकरवी भ्रष्ट केली जात असता? तुझे श्रद्धानंद, तुझे राजपाल हे अत्याचारी अधमांच्य आसुरी सुन्यांस बळी पडत असता? स्वधर्माच्या, स्वजातीच्या नि स्वसंस्कृतिच्या सेवेमध्ये एकतानतेने मग्न होणे म्हणजे मारेकऱ्यांच्या घातकी शस्त्राला बळी पडणे अशी परिस्थिती असता? छे, ह्या परिस्थितीत केवळ सुरवापाठीमागे लागण्याचा तुला अधिकार नाही. मातृभूमीचे आक्रंदन चालू असता संगीत श्रवणाचा, उन्मत्तांकडून अपमान होत असता तत्वज्ञान विचारांचा, संस्कृतिच्या विनाशाचे भेसूर चित्र डोळ्यापुढे दिसत असता चित्रकलेचा अधिकार पापाचे वाटेकरी झाल्यावाचून कुणाला प्राप्त होऊ शकणार आहे? नवरात्रीचे भयंकर दिव्य करून सर्व आसुरी वृत्तीचा नाश केल्यावाचून विजयादशमीचा आनंद मानण्याचा अधिकार कोणाला प्राप्त होऊ शकेल? म्हणून मना! आज तुला सुखाचा अधिकार नाही?

तर मग आजची विजयादशमी कशी साजरी होऊ शकेल? हे काय विचारतोस? मागे एकदा पंपा-सरोवराच्या तीरी प्रभु रामचंद्र हल्लीप्रमाणेच भारताच्या दुःखद स्थितीत याच प्रश्नाचा विचार संबंध नवरात्रभर करित बसले होते. आणि जगदंबेप्रमाणे त्यांना विजय मिळाला नव्हता तरी त्या विजयाची प्राप्ती करून घेण्या-करिता या विजयादशमीच्या सुमुहूर्तावर प्रभु रामचंद्रांनी लंकेमधील उन्मत्त रावणाच्या हननाचे प्रस्थान ठेविले. पाच पांडव ज्या वेळी दैवदुर्विपाकाने अज्ञातवासात बल्लवबृहन्नडा बनले होते, त्या वेळी याच दिवशी त्यांनी ती हीनतेची वृत्ती टाकून देऊन वीरतेची आयुधे धारण केली. या दिवशी प्रत्यक्ष विजय जरी न मिळाला तरी विजय मिळविण्याची प्रतिज्ञा मात्र अत्यंत लाभदायी होते असा पुराणकालापासूनचा अनुभव आहे. म्हणून आज सर्व मनांनी निदान ही विजयसंपादनाची प्रतिज्ञा केली पाहिजे. ही दीक्षा घेतली पाहिजे. काही फार वर्षे झाली नाहीत. याच विजयादशमीच्या वीर मुहूर्तावर मराठांचा, हिंदुंचा भगवा झेंडा आणि जरीपटका कधी दक्षिणेस हैदराला धूळीला मिळविण्यास, कधी पश्चिमेला उन्मत्त मोगलराजांना त्यांच्या अधमतेबद्दल शासन करण्यास, कधी इंग्रजांच वडगाव करण्यास, पूर्वेस विश्वासघातकी निजामाला खरपूस चोप देण्यास, तर कधी फ्रेंचांच्या कारस्थानांना निर्माल्यवत करण्यास मराठांच्या सेना याच विजयादशमीच्या सुमुहूर्तावर सागराच्या कल्लोळाप्रमाणे उसळत, पुण्यपत्तनाहून, सूर्याने पाहून चमकावे असे तेजस्वी भाले आकाशांत उंच उंच फेकीत दिग्विजयाकरिता प्रस्थान ठेवीत असत. तोच हा आजचा पुण्य

दिवस! या पुण्य दिवशी असला कोणचा तरी एखादा दिव्य निश्चय करूनच हा दिवस पाळला पाहिजे. आपली विजयादशमी आज शंभर वर्षे होऊन गेली, परक्यांनी पळविली आहे; तिला मुक्त करून आणण्याकरिता आजच्या सुमुहूर्तानेच, मना! तुला सर्व सुखांची आसक्ती सोडून बद्धपरिकर झाले पाहिजे. हिंदु जातीचा चाललेला अपमान नष्ट करण्याकरिता हे हिंदु जातीच्या मना! तुला आज शक्तिदेवीची दुर्गेची आराधना केली पाहिजे. मोठमोठाले देव देखील शक्तिदेवीच्या अधिष्ठानावाचून पराभूत झाले; मग मानवाची काय कथा? म्हणून हिंदु मना! तुला आज या सुमुहूर्ताने जर काही करणे अशक्य असेल तर ते एक शक्तिदेवीची उपासना करण्याचा निश्चय करणे हेच होय. सर्व जगातील सौख्य शक्तिदेवीच्याच अधीन असते. सर्व जगातील न्याय आणि तत्वज्ञान याचे संरक्षण करण्याकरिता केवळ शक्तिदेवीच समर्थ आहे. जर देशातील शक्तिदेवता निःशक्त झाली; तर त्या राष्ट्रांतील भाग्य देवताही गतप्राण होईल. राष्ट्राची तरवार मोडली की, त्याची लेखणी, त्याची कुंचली, त्याची वीणा हीही मोडून भंगून पडतात. खरा उत्कर्ष काही तत्वज्ञानाच्या भारंभार ग्रंथनिर्मितीने होत नसतो; तर तो मनगटातल्या शक्तीने होत असतो. शक्तीदेवता हृदयांत आणि शरिरांतील स्नायूस्नायूत एकदा अवतीर्ण झाली म्हणजे प्रत्यक्ष भगवंत त्यास सहाय्य होतो. या जगात दुर्बलांचा कोणी कैवारी नाही आणि दुर्बलतेसारखा गुन्हा नाही. चंद्रगुप्ताचे वेळेला आणि विक्रमाचे वेळेला आणि जेव्हा जेव्हा म्हणून भारतीय तरवार शक्तिदेवीच्या अधिष्ठानांनी अभिमंत्रीत होती, तेव्हा तेव्हा उन्मत्त लोकांची उन्मत्तता नष्ट होऊन भारतीच्या दिव्य विजयाची विजयादशमी याथार्थ रीतीने साजरी करता येत होती नि शोभतही होती.

परंतु ही शक्तिदेवता जेव्हांपासून, हे हिंदु मना! तुझ्यावर रुष्ट झाली-कारण तू तिच्याकडे दुर्लक्ष केलेस. त्या वेळेपासूनच तुझ्या अवनतीला आरंभ झाला. अत्याचारी प्रवृत्तीला नि आसुरी लालसेला जर वेळीच बंध न घातला तर त्या सर्वनाश करतात आणि हा बंध शक्तीच्या अधिष्ठानांवाचून शक्य होत नाही.

तेव्हा या त्रिकालाबाधित सिद्धांताकडे आजच्या मुहूर्ताने लक्ष गेले पाहिजे! आज सर्व हिंदू जातीवर एक भयंकर संकट कोसळले आहे. एका बाजूला परकीय सत्ता तिला नामशेष करण्याकरिता सर्व बलानी अन्वित होऊन उभी आहे, तर दुसऱ्या बाजूला मुसलमानांतील अत्याचारी वृत्ती तिला आतून पोखरून काढण्याकरिता अट्टाहास करित आहे. अशा वेळी जयिष्णू आणि वर्धिष्णू हिंदु मनाने बलाढ्य शरीरे निर्माण करण्याचे व्रत आज आरंभून ही विजयादशमी साजरी केली पाहिजे. संघटन आणि शुद्धि यांच्या जोडगोळीने मुसलमान आणि ख्रिश्चन आक्रमणाला आपण तोंड दिले पाहिजे, म्हणजेच केवळ आपली संस्कृति चिरकाल टिकेल. हिंदुतला प्रत्येक तरुण आज लाठीबंद झाला पाहिजे. तरुणांना मुखावर मिशी तशी हातात लाठी अवश्य वाटली पाहिजे. कदाचीत नव्या पद्धतीप्रमाणे एखादे वेळी

मिशी जरी काढली, तरी लाठी मात्र कधीही न सोडली पाहिजे. इतकी शक्तिदेवीवरची प्रीती आपली प्रबळ झाली पाहिजे. आजच्या विजयादशमीच्या मुहूर्ताने गावोगावी, नगरोनगरी व्यायामशाळांची प्राणप्रतिष्ठा घडविली पाहिजे, हिंदु सभेच्या शाखा स्थापित केल्या पाहिजेत, अस्पृश्यतेचा वध घडवून आणून या विजयादशमीच्या सुमुहूर्तावर त्यांना प्रत्येक अस्पृश्य हिंदूने स्पृश्यत्वाचेच सोने वाटले पाहिजे. या संघटनेच्या आणि शुद्धिच्या मार्गात येणाऱ्या अनेक आपदांशी झगडा करण्यास मन सिद्ध झाले पाहिजे, म्हणजेच आजची विजयादशमी फलदायी होईल- म्हणजेच सर्व देवळांचे आणि स्त्रियांचे पावित्र्य रक्षण होईल. आणि पुन्हा एकदा पूर्वीप्रमाणे या भूमीमध्ये रामराज्य आणि धर्मराज्य स्थापन होईल. आणि हे मना! तेव्हांच तुलाही सुखाचा अधिकार प्राप्त होईल. तोपर्यंत निसर्ग कितीही सुंदर असला, काव्य कितीही रम्य असले, तत्वज्ञान कितीही प्रगल्भ झाले तरी त्यापासून उत्पन्न होणाऱ्या सुखाचा अधिकार तुला नाही? म्हणून हे हिंदु मना! तू आज सर्व संदेह सोडून देऊन या विजयादशमीला तसा विजय-की जसा जगदंबेने मिळविला-प्राप्त करून घेण्याचा महानिश्चय कर, म्हणजेच हिंदू भूमीच्या भाग्याची देवता तुझ्यावर प्रसन्न होईल.

* * *

श्रद्धानंदांची हत्या आणि गांधींचा निःपक्षपाती पक्षपात!

‘केलाच यांहीच नृपा, धृतराष्ट्राच्या न घात लोकांनी’

- मोरोपंती भारत

स्वामी श्रद्धानंदांच्या क्रूर हत्येविषयी सर्व देशातून दुःखाचा आक्रोश ऐकू यावा, हे साहजिकच होते, बहुतेक नगरांतून, वृत्तपत्रांतून आणि प्रमुख हिंदी गृहस्थांकडून त्या वीर पुरुषाच्या ह्या अधम हत्येविषयी आणि तीमुळे उपस्थित झालेल्या जातीय वैषम्याच्या प्रश्नाविषयी काही ना काही तरी सार्वजनिक अभिप्राय प्रसिद्ध करण्यात आलेला आहे. ही हत्या करण्यात आपला काय हेतू होता, हे त्या हत्यारी मनुष्याने स्पष्ट सांगूनच टाकिले होते. इस्लामचा अधःपात आणि दुर्दशा टाळण्यासाठी आणि मलकाना रजपुतांचे शुद्धीकरणाविषयी सूड उगविण्यासाठी मी श्रद्धानंदास मारिले म्हणून त्याने स्पष्टपणे कथन केलेले आहे. त्यामुळे या हत्येचा दोष तरी कोणच्याही प्रकारे हिंदु लोकांवर टाकण्यास मुसलमानांतील पुढारीही सहसा धजले नाहीत.

परंतु आश्रय्याची गोष्ट ही की, अशा प्रसंगीही हिंदु जातीवर दोषांचे खापर फोडणारा आणि या हत्येचे उत्तरदायित्व मुसलमानांच्या बरोबरीनेच हिंदुवरही लादणारा असा मुसलमानांत जरी कुणी प्रमुख मनुष्य निघाला नाही, तरी आपणांस हिंदु म्हणविणारांतच तसा एक हिंदु निघाला. हे हिंदु जातीच्या उदारपणासच अनुदारपणा म्हणून समजण्याच्या हिमालयाएवढ्या घोडचुका नव्हे पहाड चुका ज्यांच्या हातून घडलेल्या आहेत ते गांधीच होत!

आपल्या 'यंग इंडिया'त ते श्रद्धानंदांच्या विषयी लिहिलेल्या लेखांत म्हणतात, 'मी अब्दुल रशीद-श्रद्धानंदांची हत्या करणारा मुसलमान याच्या पक्षाने बोलू इच्छितो. या हत्येचा दोष आपला आहे. वर्तमानपत्र-कार हा एक चालता प्लेग झालेला आहे. तो असत्याचा आणि निंदेचा सारखा प्रसार करित असतो. अब्दुल रशीदला झालेल्या धर्मोन्मादाचे उत्तरदायित्व आम्हा शिक्षित अर्धशिक्षित लोकांवर आहे. हिंदु आणि मुसलमान या दोन पक्षांत हा दोष कोणाचे माथी मारता येतो याची चर्चा अनावश्यक आहे. कारण जेथे दोघेही अपराधी आहेत, तेथे कोण किती दोषाचा वाटेकरी आहे हे निश्चितपणे सोनेरी काट्याने तोलण्याचे काम कोणास साध्य होणारे आहे?'

त्यांच्या या एकंदर लेखात जी विचित्र आणि विक्षिप्त विधाने केलेली आहेत, त्यात वरील विधान अत्यंत भ्याड, अन्याय्य आणि पक्षपाताचे आहे. हिंदू आणि मुसलमान हे उभयही दोषी आहेत, म्हणून शांतपणे सांगणे हे क्वचित त्यांच्या स्वतःच्या माहात्म्यास धक्का लावणारे नसेल, पण राष्ट्रहितास आणि विशेषतः ज्या सत्याच्या समर्थनाचे स्तोम गांधीजींच्या लेखांतून आणि भाषणांतून वेळी अवेळी माजविण्यात येत असते, त्या सत्यासही बद्दा लावणारे आहे, यांत काही एक शंका नाही.

हिंदु मुसलमानांतील द्वेषाग्नि भडकविण्यास दोघेही सारखेच कारणीभूत झालेले आहेत हे सिद्ध करण्यास गांधीजींनी एकतरी आधार दिला आहे काय? हिंदी पत्रांतूनही किंवा प्रचारकांकडूनही क्वचित प्रसंगी अन्याय्य किंवा उत्क्षोभक टीका झालेली असेल, असे आपण गृहीत धरू; परंतु त्यामुळे इतकेच फार तर म्हणता येईल की हिंदूंचाही थोडा दोष आहे. परंतु हिंदू आणि मुसलमान ह्या दोघांचाही दोष समसमान आहे म्हणून म्हणणे हे 'रामाय स्वस्ती', 'रावणाय स्वस्ती' असे म्हणून रामाकडून आणि रावणाकडून-: दोघांकडूनही मान्यतेची दक्षिणा उपटू पाहणाऱ्या ढोंगी भट्टाचार्याहून अधिक प्रामाणिकपणाचे आहे असे आम्हांस वाटत नाही. कारण हे विधान प्रचलित सार्वजनिक उलाढालीशी अनभिज्ञ असणाऱ्या कोणा मूर्ख मनुष्याने केलेले नाही, तर ज्या वर्तमानपत्रकर्त्यांच्या वर्गाला, 'चालता प्लेग' म्हणून गौरविण्यास गांधीजी धजले आहेत, त्याच वर्तमानपत्रकारांचा धंदा आज वर्षी न वर्षे करणाऱ्या आणि सार्वजनिक घटना पूर्णपणे अवगत असणाऱ्या मनुष्याने ते विधान केलेले आहे.

इतर पुराव्यावरून वर्तमानपत्र-कार हा असत्याचा आणि दुष्ट निंदेचा प्रचार करणारा 'चालता प्लेग' आहे हे ठरत असो वा नसो, पण निदान महात्माजींनी आपल्या 'हिंदू आणि मुसलमान या हत्येच्या अपराधात समान वाटेकरी आहेत' या असत्य आणि दुष्ट विधानाचा प्रसार करून आपले, 'वर्तमानपत्रकार चालता प्लेग आहे', हे दुसरे विधान 'यंग इंडिया' पुरते तरी सिद्ध केलेले आहे यात शंका नाही.

मलबारच्या बंडात शेकडो हिंदूस बलात्काराने बाटवून, शेकडो देवालये धुळीस मिळवून, शेकडो हिंदूस ते स्वधर्म सोडीनात म्हणून ठार मारून जे 'खिलाफती राज्य' केले होते ते हिंदूंनी की मुसलमानांनी? 'यंग इंडिया'त एक का दोन उदाहरणेच बलात्काराच्या धर्मप्रसाराची मुसलमानांच्या हातून घडली असावीत अशी शंका आहे म्हणून गांधीजींनी ज्या एका मुसलमानाची साक्ष मोठ्या तोऱ्याने ग्रथित केलेली होती, त्या मुसलमानास आणि त्याच्या त्या महात्म्या गुरुस सोडून उभ्या हिंदुस्थानात असा मनुष्य विरळाच की, जो मलबारमधील हे अत्याचार झालेच नाहीत असे आता म्हणू शकेल! त्या एका मुसलमानाची साक्ष गांधीजींनी उल्लेखिली- पण ह्याच स्वामी श्रद्धानंदांनी, डॉ. मुंज्यांनी, श्री. देवधरांनी, न्यायालयांतून चाललेल्या शेकडो मोपल्यांवरील खटल्यांतील न्यायाधीशांनी, अनपराध हिंदूंचे धर्मप्रसाराच्या निमित्ताने मोपल्यांनी राक्षसी अत्याचार केले हे साधार सिद्ध करून दिलेले होते की नाही? मग त्या एका मुसलमानाची अत्यंत बेधडक असत्याची साक्ष ज्या 'यंग इंडिया'त एक विचारणीय आधार म्हणून प्रसिद्ध केली, त्याच 'यंग इंडिया'त वरील सन्मान्य आणि शेकडो लोकांची साक्ष का उल्लेखिली गेली नाही? खरोखरच वर्तमान पत्रकार- निदान या विधानापुरता 'यंग इंडिया'चा लेखक तरी- असत्याचा प्रसार करणारा चालता बोलता प्लेग आहे यात शंका नाही!

एक स्वामी श्रद्धानंद परवा दिल्लीस मारला गेला. तो प्रख्यात होता म्हणून त्याचा इतका बोभाटा झाला. परंतु हिंदु धर्म आम्ही सोडणार नाही म्हणून म्हणण्यासाठी असे कित्येक अप्रख्यात श्रद्धानंद मलबारमध्ये याहूनही क्रूरपणाने मारले गेलेले आहेत. ज्या महात्म्याने श्रद्धानंदास मारणाऱ्या हत्याच्या दोषाचे खापर हिंदुमुसलमानांवर समसमान फोडिले आहे, त्यानेच मलबारातील त्या शेकडो दीन, दरिद्री, अप्रख्यात हिंदुधर्मवीरांच्या प्राणघाताचे खापर देखील असेच दोघांवरही फोडण्याचा घाट घातला होता. हेही ध्यानात धरण्यासारखे आहे. ज्याला अब्दुल रशीदचा पक्ष घेऊन तो अज्ञानी होता म्हणून खरा दोषी दुसराच आहे, असे सांगण्याचे धाष्ट्य करवले, त्यानेच त्या मलबारांतील शेकडो अब्दुल रशिदांनाही 'माझे शूर मोपला बंधु' म्हणून संबोधून अज्ञानाच्या ढालेखाली त्यांचेही अपराध असेच दुसऱ्याच्या माथी लादण्याचा प्रयत्न केला होता.

मलबारनंतर गुलबर्गा, गुलबर्ग्यांनंतर कोहाट, कोहाटनंतर दिल्ली, दिल्लीनंतर पानपत, कलकत्ता, पवना, अवघा पूर्वबंगाल फार काय या गेल्या वर्षातील तीनशे पासष्ट

दिवसांत तीनशे पासष्ट लहान मोठे दंगे आणि मारामाऱ्या आणि अत्याचार जे झाले, ज्यांत शेकडो लोकांचे बळी पडले त्या दंग्यांतून किती दंगे हिंदूंनी आरंभिले होते? किती ठिकाणी पहिला वार हिंदूंनी केला होता? किती हिंदू भ्रष्ट केले गेले आणि किती मुसलमान भ्रष्ट केले गेले, हे गांधीजी स्पष्टपणे सांगू शकतील काय? या उभ्या चार-पाच वर्षांत किती हिंदू कुमारिका आणि अर्भके, मुले सिंध, पंजाब, बंगाल इत्यादी प्रांतांत बलात्काराने पळविण्यात आली? आणि उलटपक्षी किती मुसलमानी स्त्रिया वा मुले हिंदूंनी बलात्काराने पळविली?

स्वामी श्रद्धानंद हा एकटाच पुढारी हिंदू संघटनांचे कार्यी बळी पडलेला नाही. यापूर्वीच अजमीरकडे मलकाना रजपुतांचे शुद्धीप्रीत्यर्थ हिंदू पुढ्यांची आणि शुद्धीकृत हिंदूंची लागोपाठ हत्या करण्याचा कट उघडकीस आला होता. जानराव पाटील यांची वऱ्हाडमध्ये हिंदूंचा पुढारी म्हणूनच हत्या करण्यात आली होती आणि बिहारमध्येही एक हिंदू पुढारी, हिंदू संघटनांचे चळवळीसाठीच मारले गेले होते. पंडित लेखराम यांच्या शुद्धीकरणाविषयी झालेल्या हत्येची गोष्ट तर जुनी म्हणूनच सोडूनच देऊ. पण मुसलमानांकरवी हिंदूंच्या पुढ्यांच्या ज्या हत्या चालल्या असता आणि पंडित मदनमोहन आणि लालाजी यांच्याही हत्या करण्याचा बेत होता हे उघड झाले असता, आम्ही असे विचारतो की, कोणत्या हिंदूने कोणत्या मुसलमानी पुढ्यावर हत्येसाठी आक्रमण केले? उलट त्यांच्या पुढ्यांस, ते इस्लामचे खिलापतीसाठी कारागृहात गेले म्हणून हिंदूंनी आपल्या खिशातले लाखो रुपये उधळून आणि त्यांच्या मिरवणुकी काढून त्यांचे देव्हारे माजविले नाहीत का? तरीही हिंदू मुसलमानांइतकेच या हत्येच्या दोषाचे वाटेकरी होतात!!!

स्वजनांच्या अपराधावर पांघरून घालणे हा प्राकृतांचा पक्षपात दोषार्ह आहे, परंतु स्वजनांवर राक्षसी अत्याचार होत असता केवळ 'येन केन प्रकारेण' आपले माहात्म्य प्रदर्शित करण्यासाठी परकीयांच्या अपराधाचे खापर स्वजनांवरच फोडू पहाणे हा माहात्म्यांचा पक्षपात त्याहून शतपट दोषार्ह आहे, हे केवळ कातरपण आहे. भ्याडपण न म्हणता आम्ही मूर्खपणा म्हटला असता. परंतु ज्या व्यक्तीने ही विधाने केली, त्या व्यक्तीस या दोनचार वर्षांतील घटना पूर्णपणे अवगत आहेत. आम्ही वर विचारलेल्या प्रश्नास उत्तर देणे त्यांस सर्वथा अशक्य आहे आणि म्हणूनच मुसलमानांचीच आगळीक हिंदूंच्या आगळीकीहून शतपटीने अधिक हे ढळढळीत दिसत असताही हिंदूस मुसलमानांइतकेच दोषी लेखण्याचा जो प्रयत्न करण्यात येतो, तो त्या कारणांसाठीच मूर्खपणाचे द्योतक म्हणता येत नसून कातरपणाचेच किंवा ढोंगीपणाचेच द्योतक आहे असे म्हणणे भाग पडत आहे. हा दुरात्म्याचा पक्षपात आहे. माहात्म्याचा निःपक्षपात नव्हे!

ते तसे नसेल तर हिंदूस या हत्येच्या किंवा जातीवैमनस्याच्या दोषाविषयी मुसलमानांइतकेच दोषी कोणत्या पुराव्यावरून ते ठरवू शकतात हे गांधीजीनी अवश्य

प्रसिद्ध करावे. ते स्वतःस अजून हिंदू म्हणवितात. आम्ही त्यांस आव्हान करितो की सर्व हिंदूंच्या आणि म्हणूनच आमच्या प्रत्येकाच्या बोटक्यावर हा जो भयंकर आरोप आपण लादू धजलात त्याची एकतर सिद्धता करा; नाहीतर आपल्या ह्या स्वपक्षघाती पक्षपाताची प्रकटपणे क्षमा मागा.

मुसलमानांनी मशिदीसमोर तर काय, पण घराघरातून टाळ, घंटा, शंख, वाजवू नयेत म्हणून मारामाऱ्या कराव्या; आपण हिंदू लोकांस छळाने वा बळाने वाढविण्याचा संघटित प्रयत्न सदासर्वदा चालविला असता, हिंदूंनी मन वळवून देखील, शुद्धीकरण करू नये म्हणून हट्ट धरावा; मलबार, कोहाटसारख्या ठिकाणी हिंदूंची नगरेच्या नगरे जाळपोळ आणि कत्तली करून उद्ध्वस्त करून टाकावी आणि हिंदूंच्या श्रद्धानंद, लालाजी, पंडितजींसारख्या महनीय पुढाऱ्यांच्या हत्या कराव्या आणि हत्या करण्याचे कट करावे- इतकी त्यांची राक्षसी अरेरावी जी माजली आहे तिचा दोष गांधीजी, हिंदूमध्ये आंशिकतः जर कोणावर पडतच असेल, तर खिलाफतीची आफत हिंदूंच्या खांद्यावर बळे बळे लादणाऱ्या आणि ते विषाचे वेडे पीक या देशात मुक्त हस्ताने पेरीत सुटणाऱ्या तुमच्या स्वतःच्या राजकारणदिङ्मूढ, परंतु अत्यंत अहंमन्य मस्तकावरच होय! तो दोष हिंदू समाजावर पडत नाही. जर थोडासा दोष त्या समाजावर पडत असेल तर तो इतकाच की, अन्यायास आणि न्यायास क्रौर्यास आणि कारुण्यास, छळकास आणि छळितास, पीडकास आणि पिडितास, रामास आणि रावणास, समान दोषी ठरविणे आणि सारख्याच दयेस आणि उत्तेजनास पात्र समजणे, म्हणजेच निःपक्षपातीपणा होय अशी भ्रामक समजूत करून घेणाऱ्या तुमच्यासारख्या 'महात्म्यास' तो हिंदूसमाज वारंवार जन्म देतो!

इथेच काय आणि हिंदूविरुद्धच काय, पण मुसलमानांची धर्मक्षेत्रे भ्रष्ट करणारे वाहबी, कादियानीस दगडांनी मारणे हे धर्म्य समजणारे अफगाण नि संगसारीही धार्मिक कर्तव्य आहे म्हणून घोषित करणाऱ्या मुसलमानी परिषदांपासून तो अब्दुल रशीदला 'गाझी' म्हणून त्याची चित्रे विकणाऱ्या आणि घेणाऱ्या दिल्लीतील कागदविक्या मुसलमानी गटारगुंडांपर्यंत धर्मोन्मादी हत्यांस धार्मिक कर्तव्य समजणारे शेकडो हजारो मुसलमान, मुसलमानी समाजात प्रमुख अप्रमुखपणे वावरत असता, 'अब्दुल रशीदचे कृत्य व्यक्तीचे आहे- समाजावरच त्याचा दोष लादू नका' म्हणून शांतपणे सांगणारे माहात्म्यच हिंदूंच्या या दुर्दशेचे आणि छळाचे एक प्रमुख कारण होय.

रोगाची चिकित्सा चुकली तर औषधोपचारही विपरीत होतो. हिंदुमुसलमानांतील वैमनस्याच्या भयंकर रोगापासून जर आपणा सर्वांस मुक्त होणे असेल, तर स्पष्टपणे मुसलमानी समाजातील धर्मोन्मादाची प्रवृत्ती हेच या रोगाचे मूळ कारण आहे आणि त्या प्रवृत्तीचे अविष्कारण करण्यास भयाने किंवा भाबडेपणाने किंवा मूर्खपणाने, स्वतःचे महत्व मुसलमानांत अधिक वाढावे अशा अक्षम्य इच्छेने, हिंदूसमाज आणि मुसलमानी समाज

सारखाच दोषी आहे म्हणून म्हणणारा हा निःपक्षपाती पक्षपात हाच खरा राष्ट्रविघातक 'चालता प्लेग' आहे.

गांधीस प्रामाणिकपणे हिंदुसमाज-थोड्या अंशांनी नव्हे- तर सर्वथा मुसलमानी समाजाइतकाच या हत्येच्या प्रकरणी दोषी वाटत असेल, तर त्यांनी कारणे प्रसिद्ध करावी. हिंदुसमाजाहून मुसलमानी समाजावर ह्या जातिवैमनस्याचा दोष इतक्या मोठ्या प्रमाणाने पडत आहे, की सूक्ष्मबुद्धीचा सोनेरी काटा जरी साबरमतीस मिळत नसला तरी तेथील स्थूल बुद्धीच्या गंजलेल्या लोखंडी काट्याने देखील मुसलमानी दोषाचे पारडे झटकन भुईस लागावे इतके या प्रकरणी त्यांचे तामसी दोष भारी आहेत. हिंदुसमाजाचे वर्तन सापेक्षतः इतके सात्त्विक आहे आणि हिंदूंचा खरा दोष जर कोणचा असेल तर हाच असात्त्विक सात्त्विकपणा होय!

- श्रद्धानंद, दि. १० जानेवारी १९२७.

* * *

सिंधची विभागणी आणि बंगालची विभागणी

सिंध प्रांतातील आपल्या हिंदु बांधवांच्या हृदयास सध्या जर कोणता हद्दोग व्याकुळ करीत असेल, तर तो सिंधला मुंबई पासून विभक्त करून एक स्वतंत्र प्रांत बनवावा म्हणून जो घाट मुसलमानांच्या दुराग्रहाने आणि त्यास बळी पडू पहाणाऱ्या हिंदूंनी घातलेला आहे, तो होय. हिंदुस्थानदेशाचे जे प्रांत आज केलेले आहेत त्यांची रचना कोणत्याही तत्वावर किंवा काही सर्वसामान्य गमकावर केलेली नसून, ते विभाग हिंदुस्थानातील एकंदर राज्यरचनेसारखेच अत्यंत अडाणी आणि अनैसर्गिक अव्यवस्थेचे एक प्रमुख उदाहरण आहेत. देशाच्या राष्ट्रीय भावनेस पोषक अशा दृष्टीने हे प्रांत बनविलेले नाहीत किंवा भाषा सादृश्य किंवा संस्कृतिसादृश्य किंवा फ्रेंच राज्यक्रांतीतील राष्ट्रक्यांच्या लाटेत इतर सर्व भेदभाव गाडून टाकिले जावेत म्हणून ज्या संस्थेच्या आणि सुव्यवस्थेच्या दृष्टीनेच फ्रान्सची उपांगे ठरविण्यात आली त्या तत्त्वांवरही या विभागाची रचना झालेली नाही. तर केवळ काकतालीय न्यायाने ती झालेली आहे. इंग्रज सरकारची सत्ता जशीजशी आणि ज्या ज्या भूभागावर वाढत गेली, त्या त्या भूभागांचा एकेक प्रांत आणि इलाखा बनत गेला. बंगाल, बिहार प्रथम हाती आले, कर त्यांचा एक प्रांत; पुढे अयोध्या, लखनौ मिळाले दडप त्यांना एकत्र, कर त्यांचा दुसरा आणि दे त्यांना एक विक्षिप्त नाव 'संयुक्त प्रांत!' इकडे मुंबईकरांच्या हातात जे जे गवसत चालले, त्यांचा ते मुंबईकरांच्या हातात गवसले म्हणून आणखी एक गट करून गुजरात, महाराष्ट्र, कर्नाटक, सिंध मिळून तो एक इलाखा बनवून टाकला. सध्यांची प्रांतविभागणी अशा प्रकाराने कोणत्याही बौद्धिक तर्कशास्त्राच्या आधारावर उभारलेली नसून ती अगदी कुचकामाच्या काकतालीय न्यायाने झालेली आहे. ही प्रांतविभागणी इंग्रजांच्या राज्याचा विस्तार कसा होत गेला याची एक भौगोलिक जंत्री आहे इतकेच. आजवर अनेक वेळा अडाणी अव्यवस्थेने अनेक घोटाळे उत्पन्न होत आले; परंतु त्यामुळे ती सर्व अव्यवस्था मोडून टाकून, नवी सुसंगत विभागणी करण्याचे ठायी उलट कोणची तरी तितकीच अडाणी तोड काढून, त्या अव्यवस्थेची तात्पुरती लिंपालिंपी होत आलेली आहे. पुढे बंगालच्या विभागणीने हा प्रश्न एकदा फारच प्रमुखपणे राजकीय नेत्यांच्या पुढे आला. परंतु तेव्हाही या प्रश्नास सर्वसामान्य स्वरूप न येता बंगालपुरताच त्याचा व्याप आणि निर्वाह राहून गेला. तथापि प्रांतविभागणीची भाषा एकदा सुरू होताच ती कल्पना या नाही त्या रूपाने पुनः पुनः वर डोके काढू लागली. आंध्र प्रांत स्वतंत्र असावा अशी चळवळ प्रथम आंध्रात सुरू होऊन बंगालचे विभागणीच्या प्रश्नास सोडवितांना ज्या तत्वावर बिहार आणि ओरिसा आणि आसाम निराळे केले गेले, त्याच तत्वावर आंध्रही निराळा व्हावा अशी मागणी सुरू

झाली. ओघाओघाने कर्नाटक, ओरिसा आदि अन्य प्रांतातही त्यांचे स्वतंत्र प्रांत असावेत अशी इच्छा प्रादुर्भाव होऊन, शेवटी आज सिंधच्या विभागणीविरुद्ध असणाऱ्या कित्येक सिंधी हिंदु बंधुंनीच तेव्हा मागचा पुढचा विचार न करता सिंध प्रांतही मुंबईपासून स्वतंत्र केला जावा म्हणून चळवळ आरंभिली! भाषावार प्रांत रचना करा, अशी एकच हुल्लड चहूंकडे उठतांच राष्ट्रीय सभेतही तिचा प्रतिध्वनी उठून प्रांत विभागणीचे भाषा हे एक गमक न समजता 'अनन्य गमक' समजले जावे म्हणून राष्ट्रीय सभेनेही अट्टाहास धरिला. पण ही मोठी चूक होती. कारण की राष्ट्रीय भावनेस पोषक अशी प्रांतरचना करावयाची तर अनेक स्थळी भाषा हेच अनन्य गमक समजणे राष्ट्रहितास विघातक होते ही गोष्ट अगदी उघड आहे. हिंदुस्थानात छपन्न भाषा आणि छपन्न दुणे एकशे बारा उपभाषा आहेत. तेव्हा भाषावार प्रांतरचनाच करावयाची म्हटली तर या प्रत्येक भाषाभाषीयांस एकेक प्रांत तोडून द्यावा लागेल. केवळ भाषेपुरतेच पाहिले म्हणजे तामील आणि आंध्र आणि कर्नाटक यांना स्वतंत्र प्रांत जर द्यावयाचे तर मग मल्याळम भाषेसही स्वतंत्र प्रांत का नसावा? एका पक्षी अगदी जिल्ह्याएवढा एकादा प्रांत करावा लागेल; तर उलटपक्षी हिंदीसारखी अनेक कोटी लोक जी भाषा मातृभाषा म्हणून बोलतात, त्यांचा एक विस्तीर्ण देशाएवढा दुसरा अवजड प्रांत करावा लागेल? या अडचणीहून दुसरा अत्यंत महत्वाचा आक्षेप हा होय की, भाषाविभिन्नता, संस्कृतिभिन्नता, जातिभिन्नता इत्यादी भिन्नत्व पाडणाऱ्या विभाजक प्रवृत्तीचे शक्य तितके उच्चाटन करित करितच आपणाला राष्ट्रैक्यस्थापना आणि राष्ट्रसंघटना करता येणे शक्य होणारे असल्यामुळे या विभाजक प्रवृत्तीस प्रोत्साहन देण्यापेक्षा हितकारक आणि संभवनीय कक्षेपर्यंत त्यांना दाबांत ठेवून त्यांचा विलय करण्यासाठीच आपणासर्व राष्ट्रवाद्यांनी झटले पाहिजे. परंतु भाषा हेच अनन्य गमक समजून त्यांच्या अनुरोधाने प्रांतविभागणी करू गेल्यास वरील राष्ट्रैक्यघातक विभाजक प्रवृत्तीपैकी अत्यंत बळकट अशा या भाषाभिन्नतेच्या विघटक तत्वास अत्यंत प्रबळ प्रोत्साहन दिले जाते. या दोन्हीही अडचणीस टाकावयाचे असेल, तर केवळ भाष्यैक्य हेच प्रांतविभागणीचे तत्व न समजता त्यास संख्या, राज्यव्यवस्थानुकूलता, संस्कृतिसादृश्य इत्यादी अनेक तदितर गमकांनी मर्यादित केले पाहिजे म्हणूनच प्रांतरचना करा म्हणून गर्जणारांनाही संख्याबळ मानावे लागले. एक कोटी किंवा दोन कोटी लोक जी भाषा बोलतात, त्या भाषेलाच स्वतंत्र प्रांत मागण्याचा अधिकार देण्यात यावा म्हणून काही तरी अनुमान धपक्याची व्यवस्था राष्ट्रीय सभेलाही मानावी लागली. परंतु केवळ भाषा आणि संख्या ही दोन गमके पुरेशी नाहीत. आपणा सर्वांनी प्रथमतः हे ध्यानात ठेविले पाहिजे की, आपले मुख्य ध्येय राष्ट्रविघटना नसून राष्ट्रसंघटना हे आहे. अर्थातच आपल्या सर्व यत्नांचे धोरण प्रांतीय अभिमान, भाषीय भिन्नता इत्यादी विघटक प्रवृत्तीस शक्य तो निर्मूलन करण्याचे असले पाहिजे. कधी तरी असा सुदिन उगवावा की आसेतु हिमाचल

हिंदुस्थानची एक भाषा व्हावी हे राष्ट्रध्येय असले पाहिजे. एकाएकी सर्व प्रांतिक भाषा माराव्यात, हे आम्हासही अभिप्रेत नाहीच नाही. तरीही युगोयुगे भाषा-रीती-जाती इत्यादी राष्ट्रैक्यविरोधी प्रवृत्ती अधिकच बळावत जातील आणि मागच्या इतिहासामुळे पडलेले प्रांतीय भेदभाव अधिकाधिकच तीव्रतर होत जातील असेही कोणते कृत्य आपण करता कामा नये. परिस्थितीस हळूहळू हातांत आणण्यासाठी, निरुपाय म्हणून काही काळ हे भेदभाव आपण लक्षात घेऊ, त्यास योग्य तितका वावही देऊ, परंतु त्यास आपण प्रोत्साहन मात्र कधीही देता कामा नये. सध्यांच्या परिस्थितीत प्रांतविभागणीचे भाषा हे एक प्रमुख गमक आहे हे आम्हास मान्य आहे. परंतु त्यांचे कोणच्याही प्रकारे 'अनन्य गमक' म्हणून प्रस्थ माजविणे हे राष्ट्रैक्याच्या ध्येयास हानिकारक आहे. निरनिराळ्या भाषा-भाषीयांनी, निरनिराळे रहाण्याचा हट्ट धरण्यापेक्षा एकत्र रहाण्यास शिकणे, हेच त्यांचे राष्ट्रीय कर्तव्य होय. एकत्र राहण्याची प्रवृत्ती असलेल्या दोन-दोन, तीन-तीन भाषा-भाषीयांची, संख्या राज्यव्यवस्था आणि संस्कृती यांस अनुकूल पडेल तेथे, एक-एक प्रांत करणे अवश्य आणि हितकारक आहे. अर्थातच ही गोष्ट परिस्थितीप्रमाणे हळूहळू शिकवावयाची आहे. पण म्हणून तिकडे दुर्लक्ष करून चालावयाचे नाही. हा पेच सोडविण्यास, जे अनेकभाषी लोक आजपर्यंत एकेका प्रांतात किंवा इलाख्यात एकत्र राहण्यास शिकले आहेत आणि शिकत आले आहेत, त्यांच्या प्रांतास विलग न करिता एकत्रच ठेवून सहज साध्य होणारा आहे. परंतु भाषावारीचे प्रस्थ माजविल्याने शेकडो वर्षे एकत्र रहात आलेल्या लोकांतही फूट पाडून मरणासन्न होत चाललेले आकुंचित भाव जाणूनबुजून उद्दीप्त केले जातात. संख्या, राज्यव्यवस्था, इतिहास आणि विशेषतः लोकमत हे घटकही भाषावारीच्या घटकाप्रमाणेच प्रांतविभागणी प्रश्नात आपण सर्वांनी विचारात घेतले पाहिजेत. जर कोणी भिन्नभाषीय लोक एकाच प्रांतात रहात आले असतील आणि अजूनही ते एकंदरीत एकत्र राहू इच्छित असतील तर इतर सर्व दृष्टींनी आणि विशेषतः राष्ट्रीय हिताच्या दृष्टीने तसे करणे हितावहच असेल तर त्यास एकाच प्रांतात संघटित होऊ द्यावे. इतकेच नव्हे तर त्यांच्या त्या कृत्याची प्रशंसा व्हावी. जर कोणी भिन्नभाषीय विलग होऊ इच्छितील तर त्यांस शक्यतो तसे करू नका म्हणून समजवावे. इतक्यावरही जर संस्थेच्या, राज्यव्यवस्थेच्या आणि संस्कृतिच्या दृष्टीने फारशी अडचण नसेल आणि संस्कृतिच्या एकट्या महत्वाच्या भाषेचे अनुयायी आपणास स्वतंत्र प्रांत असावा, असे जवळजवळ एकमताने म्हणतच राहतील, तर मात्र त्यांस भाषावारीच्या तत्वाने स्वतंत्र प्रांत करू द्यावा. या धोरणाप्रमाणे पहाता आज आंध्र आणि कर्नाटक आणि क्वचित ओरिसा हे प्रांत स्वतंत्र झाल्यास काही हरकत नाही. संख्या, राज्यव्यवस्था, त्या भाषेच्या लोकांची जवळजवळ एकमुखी मागणी आणि ज्या प्रांतातून ते अलग होऊ इच्छितात त्यांचीही त्या मागणीस असणारी अविरोधिता या सर्व गोष्टी लक्षात घेता हे प्रांत स्वतंत्र झाल्यास काही

हरकत नाही. परंतु त्यांचे अनन्य कारण ते एक भाषा बोलतात हे नसून, त्यांचा स्वतंत्र प्रांत केल्याने त्यांच्यातही किंवा त्यांच्याबाहेरील कोणत्याही संस्कृतीची किंवा जनसंघांच्या हिताची किंवा राष्ट्रैक्याची त्यामुळे काही विशेष हानी होणार नाही, हे त्या प्रांत विभागणीचे मुख्य समर्थन होय. परंतु आंध्रादिक प्रांताची स्वतंत्र रचना जरी तितकी आक्षेपाई नसली तरी सिंधची गोष्ट मात्र अगदी निराळी आहे. कारण आंध्र आणि कर्नाटक या प्रांताप्रमाणे सिंधला एकभाषी म्हणून स्वतंत्र प्रांत करावा, ही मागणी त्या लोकांनी एकमताने केलेली नसून ती इतर प्रांतातील मुसलमानांनी केलेली आहे. पूर्व बंगाल आणि पश्चिम बंगाल दोन करावेत म्हणून उद्या पंजाबी लोकांनी जर मागणी केली तर ते जितके विकसित होईल, तितकेच मुंबईचे जिना आणि बंगालचे अब्दुल रहिम यांनी सिंधला भाषावारीच्या तत्वाप्रमाणे स्वतंत्र प्रांत करावा म्हणून मागणी करणे विकसितपणाचे होय. अर्थात या मागणीच्या मागे मुसलमानांच्या मनांत केवळ भाषावारीने प्रांत रचले जावेत, या वर सरळ दिसणाऱ्या हेतूहून दुसरेच काहीतरी कपटकारस्थान असले पाहिजे हे उघड आहे. आणि त्यांचे ते कपटकारस्थान काय ते आम्हास उघड्या पुस्तकासारखे स्पष्टपणे दिसतही आहे. भाषावारीच्या आड दडून सिंधप्रांत स्वतंत्र करावा म्हणून जो हा डाव टाकला जात आहे, त्याच्या आड असणाऱ्या या मुसलमानी कपटासाठीच भाषावारीच्या तत्वांस न जुमानता आम्हास सिंधला स्वतंत्र प्रांत बनविण्याच्या विरुद्ध गेलेच पाहिजे. भाषैक्याकडे दृष्टि देऊन आंध्र, कर्नाटक, ओरिसा हे जर स्वतंत्र प्रांत केले जातील तर सिंधलाही स्वतंत्र प्रांत करावा असे म्हणून पाणीनी मुनी जसा 'एकसूत्रे श्वानम् युवानम् मघवानमाह' तसा या तिन्ही प्रांताचा एकाच वर्गात समावेश करणे म्हणजे अगदी अप्रयोजकपणाचे होणारे आहे. सिंधची जनता, आंध्र आणि कर्नाटक या प्रांतांप्रमाणे जोवर बहुतांशी एकमुखाची मागणी करीत नाही. तोवर आंध्र आणि कर्नाटक वेगळे केले म्हणूनच सिंधलाही मुंबईपासून वेगळा करण्याचा कोणासही न्याय्य अधिकार पोचत नाही. आंध्र आणि कर्नाटक या प्रांतात जनतेचा कोणताही महत्वाचा संघ, त्या विभागणीने आपल्या धार्मिक किंवा सांस्कृतिक किंवा आर्थिक हिताहितास विरोध येतो असे यथार्थ प्रतिपादन एकसारखा करीत राहिला आहे. सिंधच्या विभागणीचे बुडाशी मुसलमानांचा हाच कपटहेतू आहे. अरबस्थानापासून बलुचिस्थानपर्यंत एकसारख्या सलग पसरलेल्या मुसलमानी सत्तेच्या आणि संस्कृतिच्या जड्यात सिंधलाही ढकलून राजपूतान्याच्या दाराशी इस्लामी अरेरावी दत्त म्हणून (तोबा! तोबा!!) उभी टाकू पाहात आहे. जर सिंध स्वतंत्र प्रांत केला तर तेथील बहुसंख्यांक मुसलमान आपल्या पुरातन धर्मवेडाचे वेदीवर, सिंधची हिंदु संस्कृती छळबळाने बळी देण्यास मागे पुढे पहाणार नाहीत. आणि अशा रितीने अरबस्थानापासून बलुचिस्थानापर्यंत सर्व देश गिळंकृत करून पसरलेल्या इस्लामी सांस्कृतिक सत्तेच्या लाटेत सिंधलाही पचवून सलगपणे राजपूतान्यापर्यंत निर्भळ मुसलमानी जगत करण्याचा मुसलमानी हेतू आहे.

हिंदुची ही भीती साधार आहे आणि सिंधला स्वतंत्र प्रांतीयता मिळताच हिंदूची किती प्रकारची हानी होणारी आहे, हे आम्ही पुढे एका लेखात विशेषतः दाखविणारच आहोत. एतदर्थ या लेखात त्याचा नुसता उच्चारच करून थांबतो. वर वर्णिलेल्या संकटात सिंधला आणि तेथील लाखो हिंदु बंधूंना केवळ भाषेक्याच्या तत्वाकरिता ढकलणे म्हणजे हिंदु संस्कृती विरुद्ध घोर अपराध करणे होय. आंध्र आणि कर्नाटक यांना भाषावारीचे तत्व लाविले म्हणजे ते सिंधची एकमुखी मागणी होईल तर सिंधलाही लावले जावे, इतकेच काय ते म्हणता येईल. कारण वर दाखविल्याप्रमाणे प्रांतविभागणी केवळ भाषावारीचेच अनन्य तत्वावर करणे अनेक प्रसंगी राष्ट्रघातकीपणाचे होणारे आहे हे आमच्या राष्ट्रीय नेत्यांनी कधीही विसरता कामा नये.

सिंधमध्ये हिंदू जनता बहुतांशी जी या विभागणीचे विरुद्ध आहे, तिचे हद्दगत आम्ही थोडक्यात वर सांगितले आहे. सिंधचेच नव्हे तर उभ्या हिंदुस्थानातील मुसलमान लोक सिंधला मुंबई प्रांतातून फोडून काढण्यासाठी का धडपड आहेत हेहि वर सूचित केलेलेच आहे. सिंध प्रांत एकभाषी आहे म्हणून तो मुंबईपासून स्वतंत्र करून संघटित करावा म्हणून जे मुसलमान म्हणतात; त्यातील कपट आणखी एका विस्मृत गोष्टीने विषद होऊ शकते की याच मुसलमानांनी एक भाषा असलेला बंगालचा स्वतंत्र प्रांत विभागून, त्याचे विघटित असे दोन प्रांत करण्याची चळवळ मागे अशीच मनोभावाने केलेली होती. मुसलमानांस भाषा वारीच्या दृष्टीने परस्पर विरुद्ध असणारी ही सिंधची विभागणी आणि बंगालची विभागणी. या दोन्ही विभागण्या ज्या संमत झाल्या त्या त्यांच्या मागे दडलेल्या एका मुसलमानी वर्चस्वाच्या आकांक्षेनेच झाल्या. बंगल्यात भाषा एक, प्रांत एक होता. पण त्याची विभागणी करण्याचे कामी मुसलमानांनी सरकारचे हातात हात घालून हिंदूंच्या प्रचंड चळवळीस, हातात होता तेवढा विरोध करावयास कमी केले नाही. कारण पूर्व बंगाल जर पश्चिम बंगालपासून विभक्त केला असता, तर त्या प्रांतात मुसलमानांचे बहुमत होऊन, त्यांच्या धर्मवेडास हिंदु सहनशीलतेवर, कुरघोडी करावयास सहज सापडते. म्हणून तेव्हा भाषेक्याचे तत्वास गळफास देण्यास मुसलमान सिद्ध झाले. आज सिंधमध्ये उलट स्थिती अत्यंत अल्पसंख्याक हिंदूस वेळ पडली तर लारखान्याच्या दंग्याप्रमाणे सीमेवरील रानटी जातीसही आत बोलावून इस्लामी वर्चस्वाचे दास करता येणारे आहे. म्हणून आता भाषेक्याच्या तत्वाचा उदो उदो चालला आहे! ही गोष्ट आमच्या हिंदु पुढाऱ्यांनी न विसरता आंध्र आणि कर्नाटक किंवा ओरिसा या प्रांतांच्या वर्गात सिंधला गोवण्याची भयंकर चुकी करू नये. ज्या कारणाकरिता बंगालच्या विभागणीचा हिंदुमात्राने घोर विरोध केला, त्याच कारणाकरिता सिंधच्या विभागणीचाही विरोध केला पाहिजे. बंगालच्या हिंदूतील बहुमताच्या ती विभागणी प्रतिकूल होती आणि म्हणून सरकारने ती बळाने त्यांच्यावर दडपणे अन्याय्य होते असे ज्याप्रमाणे सर्व हिंदुमात्र त्या वेळी म्हणाला,

त्याचप्रमाणे सर्वत्रांनी आताही असेच म्हटले पाहिजे की, सिंधच्या हिंदूंचे प्रचंड बहुमत या विभागणीस प्रतिकूल असल्याचे आणि कोणत्याही प्रांतातील हिंदूंचे किंवा मुसलमानांचे एवढे प्रचंड बहुमत या विभागणीस प्रतिकूल असल्याचे आणि कोणत्याही प्रांतातील हिंदूंचे किंवा मुसलमानांचे एवढे प्रचंड बहुमत इतक्या योग्य आणि न्याय कारणासाठी त्या प्रांताच्या विभागणीस विरुद्ध असता ती विभागणी त्यावर अत्यंत महत्वाच्या राष्ट्रीय कारणांवाचून, लादण्याचा अधिकार सरकारास, राष्ट्रीय सभेस किंवा कोणासही प्राप्त होत नसल्याने, सिंधला मुंबई इलाख्यापासून विभक्त करणे सर्वथा अनुचित होय.

सध्याच्या परिस्थिती पुरते तरी सिंधला मुंबई इलाख्यातच संयुक्त होऊन राहिले पाहिजे. पुढे मागे जेव्हा स्वतंत्र रचना होईल तेव्हा सिंधला भाषा आणि संस्कृती यांनी जवळ असणाऱ्या अशा काठेवाड ते मुलतानापर्यंतच्या भागात मिसळून कच्छ काठेवाडापासून तो मुलतानपर्यंत एक प्रांत करिता येईल. कारण त्यायोगे काठेवाडांतील हिंदूंची भर पडून, तो प्रांत भाषा आणि संस्कृतिच्या दृष्टीने सदृश असणाऱ्या लोकांस समाविष्ट करूनही मुसलमानांच्या बहुसंख्येच्या आततायी भयापासून बराच मुक्त राहू शकेल. कच्छ, काठेवाड, ते मुलतानपर्यंत भाषेच्या आणि इतिहासाच्या दृष्टीनेही एकप्रकारचे वैशिष्ट्य आढळून येणारे असून, सिंध हा त्या भूविभागाचा एक नैसर्गिक आणि ऐतिहासिक विभाग आहेही. परंतु पुढे जरी केव्हा हे शक्य असले, तरी आज ते शक्य नसल्याने सध्या सिंध मुंबई इलाख्यात राहिला पाहिजे.

याविषयी जात जाता आणखी एक गोष्ट सांगितली पाहिजे ती ही की हिंदूंचे संघटित बळ शक्य तितके वाढू न देण्याच्या ज्या सरकारी प्रवृत्तीमुळे बंगालच्या विभागणीचे वेळी सरकारने मुसलमानांस साह्य केले, त्या प्रवृत्तीस सरकार क्वचित आताही बळी पडून आणि मुसलमानांच्या मनधरणी करिता सिंधचा स्वतंत्र प्रांत करून, तेथील हिंदूंचे जातीय जीवन संकटात घालण्यास मागे पुढे पाहणार नाही. पण आम्ही सरकारला वेळीच चेतावणी देऊन ठेवतो की जर ते अशी चूक करील, तर त्यामुळे ते हिंदूंच्याच नव्हे तर इंग्रजी सत्तेच्याहि हितास संकटात ढकलील. कारण या कामी हिंदूंचे आणि सरकारचे हिताहित एकाच धोरणावर अवलंबून आहे. सरकारी धोरण बंगाल्यातील हिंदूंची शक्ती तोडण्याचे होते म्हणून बंगालच्या विभागणीचे वेळी हिंदूस सरकारला घोर विरोध करावा लागला. परंतु सिंधमध्ये हिंदु जनता जितकी संघटित, सशक्त आणि सामर्थ्यवान होऊ शकेल, तितके ते इंग्रजांचे सरसीमेवरील राजकारणास अनुकूलच होणारे आहे. कारण इंग्रजी सरकारला आम्ही हे काही सांगावयास नको की, जेव्हा जर्मन महायुद्धाप्रमाणे लवकरच पुनः एखादे जागतीक महायुद्ध जुंपेल आणि त्यात इंग्लंड गुंतून हिंदुस्थानचे संरक्षणास युरोपीयन सैन्य धाडणे अशक्य होईल तेव्हा रशियाच्या पाठिंब्याने अफगाणिस्थान, हिंदुस्थानावर स्वारी करण्यास सोडणार नाही त्या देशाला समुद्रद्वार नाही

म्हणून कराची बंदर आपल्या हातात घेण्यासाठी अफगाणिस्थान पिढ्यान पिढ्या धडपडत आहे. अशा वेळी सिंधमधील मुसलमान तितका बंड करून उठून अफगाणिस्थानास अवश्य मिळेल म्हणून मुसलमानांचे वर्चस्व सिंधमध्ये जितके सरकार जास्त वाढू येईल तितके इंग्रजांच्या सत्तेवर होणाऱ्या अफगाणिस्थानच्या आक्रमणास यश मिळण्याचा संभव ते अधिकाधिक दृढावित राहिल. परंतु जर सरकार सिंधमध्ये हिंदूंचे सामर्थ्य संघटन आणि वर्चस्व अबाधित राहिल असेच धोरण स्विकारील, तर कोणत्याही मुसलमानी आक्रमणाविरुद्ध सिंधमध्ये हिंदू लोक तितक्याच निकराने आणि अधिक जुटीने लढताना आजही दृष्टीस पडतील की, जितक्या निकराने त्यांचे पूर्वज दाहिराचे अधिपत्याखाली पूर्वीच्या मुसलमानी स्वाऱ्या लढले होते. कारण सिंधमध्ये मुसलमानी पाऊल पुढे पडू न देण्याचा प्रश्नात हिंदूंचे आणि इंग्रजांचे हिताहित एकच आहे. यास्तव सरकारने वेळीच दूरदृष्टी ठेवून सिंधच्या विभागणीस मान न तुकविता सिंधला मुंबई प्रांतासच तोवर संलग्न करून ठेवावे की, जोवर तेथील हिंदु हिताचा आणि सामर्थ्याचा घात न करता, सिंधला स्वतंत्र किंवा दुसऱ्या प्रांताशी संलग्न करणारी आणि सिंधच्या हिंदूंना बहुतांशी मान्य अशी दुसरी एखादी योजना करणे शक्य होत नाही.

श्रद्धानंद मुंबई, गुरुवार दिनांक २१ जुलै १९२७.

अंदमानातील वसाहतीवर पुन्हा प्रकाश!

अंदमानमध्ये बॅ. सावरकरादिक अनेक प्रख्यात राजबंदी जेव्हा होते, तेव्हा त्या वसाहतीकडे हिंदुस्थानचे थोडे फार सदोदित लक्ष वेधलेले आणि त्यामुळे तिच्याविषयी काहींना काही तरी माहिती वृत्तपत्रातून किंवा विधिमंडळातील प्रश्नोत्तरातून हिंदी लोकांस मिळत असे, यामुळे तिकडील अधिकाऱ्यावरहि बराच दाब पडून त्यास सापेक्षतः आपल्या कार्यात दक्ष रहावे लागे. परंतु राजबंदीतील बहुतेक मंडळीस हिंदी तुरुंगात परत आणिल्यानंतर, अंदमानमधील लोकांची काय स्थिति आहे याविषयी हिंदी लोकांस काहीच महत्वाची माहिती मिळनाशी झाली आहे. मध्यंतरी मोपला लोकांच्या बायकामुलास अंदमानात धाडून देणे इष्ट की अनिष्ट हा प्रश्न जेव्हा मद्रासच्या विधिमंडळात निघाला, तेव्हा मुसलमानांच्या वतीने त्या विषयी बराच बभ्रा करण्यात आल्यावरून काही मंडळींनी अंदमानात भेट दिली; त्यावेळी तिकडे मोपल्याच्या बंडातील बंदीवांनांची वसाहत करू नये म्हणून त्यांनी जेव्हा मत दिले तेव्हा पुन्हा थोडीशी अंदमानाची चर्चा वृत्तपत्रातून प्रसिद्ध झाली होती. परंतु त्यामुळे अंदमानाच्या सद्यस्थितीवर फारसा प्रकाश पडला नाही हे उघड आहे.

कारागार सुधारणा मंडळ (जेल कमिशन) जेव्हा अंदमानात गेले तेव्हा चवकशी होऊन तिकडे जन्मठेपेचे बंदी धाडू नयेत म्हणून सरकारी ठराव झालेला होता. परंतु तो पूर्णपणे कधीच कार्यवाहीत आणिला गेला नाही. तो जरी कार्यवाहीत आणिला जाता तरीही अंदमानामधील वसाहतीची खरी सुधारणा झाली नसती इतकेच नव्हे तर त्यामुळे उलट त्या वसाहतीचीच नव्हे, तर हिंदुस्थानी राष्ट्राचीही थोडी हानिच झाली असती. ही गोष्ट बॅ. सावरकरांच्या “जन्मठेप” या पुस्तकात विशद केलेलीच आहे. मुख्य प्रश्न वसाहत सुधारण्याचा आहे, ती वसाहत तोडण्याचा नाही.

कारण हिंदुस्थानातील तुरुंगातच आजन्म बंदीवासाची शिक्षा झालेल्या हजारो लोकांस डांबून ठेवण्यापेक्षा कोणच्या ठिकाणी त्यांच्या उग्र आणि प्रचंड स्वभावासहि माणसाळून मनुष्यहित साधण्यास त्यांचा उपयोग करून घेता येईल यासाठी कडकशिस्तीच्या निर्बंधाखाली त्यांची स्वतंत्र वसाहत करणेच सामाजिकदृष्ट्या अत्यंत हितावह आहे ही गोष्ट युक्तिसंगत रीतीने बॅ. सावरकर यांनी “जन्मठेप” ग्रंथात विषद केलेलीच आहे. वसाहत तोडून सर्व जन्मठेप्यास हिंदी तुरुंगातून डांबून ठेविले तर प्रथमतः त्याचे श्रमाचा लाभ समाजास मिळावा तितका मिळत नाही. दुसरे असे की त्यामुळे त्यांना पोसण्याचा बोजा समाजावर पडतो. तिसरे असे की दरवडेखोरादिक चंडप्रकृती मनुष्यात जे एक साहस असते त्याचा उपयोग कडक निर्बंधाखाली करून घेता येत असताही, तसा न

घेतल्याने ते व्यर्थ जाते. आणि चवथे की इतक्या स्त्रीपुरूषास त्यातील काही मूळचेच दुष्ट आणि अधम प्रवृत्तीचे नसताहि कौटुंबिक आणि सामाजिक जीवनास पारखे करून खोल्यातून पशूसारखे कोंडून जन्मभर हिंदी तुरुंगात बंद ठेवल्याने राष्ट्र इतक्यांच्या संततीस आणि बुद्धीस मुकते आणि बंदीस आणि पाप्यांस सुधारण्याचे मुख्य कार्य, विफल केले जाऊन ते दंडित होते त्याहूनहि एकांतवासाने आणि जीवन पराकाष्ठेचे दुर्धर झाल्याने अधिकच चंडप्रकृती आणि विकृत मस्तिष्क होऊन जातात. सामाजिक मनुष्यबळाची आणि संततिवृद्धीची ही केवळ आत्महत्या होत असते. म्हणून जन्मठेपीच्या बंदीवानांची वसाहत करणे अत्यंत इष्ट असते. अशा प्रकारच्या वसाहतीस अवश्य तो कडक निर्बंध, कडेकोट कारागारे इत्यादी वास्तू आणि त्यास शक्य आणि उचित अशा धंदाव्यवसायाची साधने, कारखाने मळे, शेती ही व्यवस्था आज सत्तर वर्षे अंदमानमध्ये अनुभवाप्रमाणे फेरफार करित उत्तम रीतीने होत आली असल्याने आणि त्या कार्ये लाखो रूपये भांडवल व्यय होऊन दलदली सुकवून, जंगले कापून, मार्ग बांधून अंदमान बेटे अशा वसाहतीस योग्य करण्यास आली असल्याने आणि विशेषतः जुन्या बंदीवानांची हजारो मुले बाळे तेथे वसाहत करून आधीच राहिली असल्याने जन्मठेप्यांसाठी नवीन आणि निराळी वसाहत करण्यापेक्षा अंदमानांच्या जुन्या वसाहतीसच पुढे चालविणे अत्यंत इष्ट आहे. परंतु याचा अर्थ असा नव्हे की आजपर्यंत अंदमानच्या वसाहतीत जी अंधेरनगरी आणि झोटिंग बादशाही चालत असे तीही स्थिर ठेविली जावी. यासाठी क्रांतिकारक राजबंद्यांनी गेली अठरा वर्षे सारखी चळवळ केली होती त्याप्रमाणेच तिचे बरेचसे फल पदरात पडून बंदी लोकांच्या बऱ्या स्थितीत आणि पूर्वीच्या स्थितीत आकाश पातळाचे अंतर पडलेलेही आहे. सध्या जे मलबारचे जन्मठेपी मुसलमान तिकडे गेले, त्यास वर्षे दीड वर्षातच आपआपली बायकामुले तिकडे नेता येतात, शेती मिळते आणि स्वतंत्रपणे हिंडता फिरता येऊन कौटुंबिक सामाजिक सुखाचा लाभ आणि शिक्षण घेता येते. एतदर्थ मुसलमानी अज्ञान पुढाऱ्यांनी किती विरुद्ध गोंगाट केला तरीही मोपला जन्मठेप्याच्या टोळ्या आपली बायका मुले घेऊन अंदमानामध्ये रहावयास जातच आहेत. ते स्वेच्छेनेच जात आहेत याविषयी आम्हास मुळीच शंका वाटत नाही. आमची सरकारास अशी आग्रहीची सूचना आहे की त्याने मोपला बंदीवानास अंदमानातच ठेवावे. केवळ इतकी काळजी मात्र अवश्य घ्यावी की, त्या उपजत धर्माध लोकांची संख्या कुठेहि एकत्र होऊ न देता त्यास पांगून ठेवून अंदमानातील हिंदू वसाहतवाल्यास उपद्रव देण्याची इच्छा किंवा शक्ती त्याच्यात कधीच उत्पन्न होऊ देऊ नये. त्यास योग्य सवलती द्याव्या पण कडक शिस्तीच्या निर्बंधात त्यास माणसाळावे, दिले सोडू नये. आणि त्याच्या मुलास धर्माधतेचे शिक्षण देणाऱ्या मनुष्यास आणि संस्थास तसे न करण्याची सक्ती करण्यात यावी.

या मोपला जन्मठेप्यास जसे अंदमानमध्ये धाडण्यात येते तसेच हिंदूस्थानातील इतर जन्मठेप्यासही शक्य तो मन वळवून तिकडे धाडण्यात यावे. स्त्री जन्मठेप्यासही धाडावे. त्या सध्याहि जातातच. पण इतकी सावधता मात्र अवश्य बाळगावी की अंदमानात हिंदू स्त्रियांस त्या पूर्ण वयात आल्यावाचून आणि त्यांनी अगदी समजून उपजून धार्मिक कारणासाठी धर्म बदलण्यास सिद्ध झाल्यावाचून धर्मांतर करू देऊ नये. खरे पहाता जोवर अंदमानात जन्मठेपी बंदीवान तिकिट घेऊन स्वतंत्रपणे तीन-चार वर्षे नीटपणे राहिला नाही तोवर त्यास धर्मांतर करताच येऊ नये असा निर्बंध असावयास पाहिजे. म्हणजे अज्ञान मुलास किंवा मुलीस भय दाखवून, छळून किंवा फसवणूक करून धर्मांध मुसलमान बाटवीत तसे ते बाटवू शकणार नाहीत. अंदमानाची माहिती मागवा, जन्मठेपी सारख्या चंडप्रकृति आणि बहुशः समाजघातक दंडितास माणसाळविण्यासाठी सभ्य सामापेक्षा कडक आणि उग्र असणेच योग्य आहे. पण हे ध्यानात ठेवले पाहिजे की त्या निर्बंधाचे धोरण त्या बंदीवानातील माणुसकी अधिकच विनष्ट वरून टाकण्याचे नसून असलेली माणुसकी वाढविण्याचे असले पाहिजे. या दृष्टीने अंदमानात सध्या काय सुधारणा होत आहेत, बंदीवानास किती दिवस कामगारात राहावे लागते. त्यास स्वतंत्रपणे राहू देऊन बायका मुले आणण्यास किती दिवसांनी परवानगी मिळते, हिंदुस्थानातून किती बंदीवान गेल्या दोन वर्षात अंदमानामध्ये धाडण्यात आले, त्यात स्त्रिया किती पुरुष किती, हिंदू किती आणि मुसलमान किती हे प्रश्न विशेषतः शेवटला प्रश्न विधीमंडळातील कोणीतरी सभासदाने अवश्य विचारावे. सध्या अंदमानाविषयी सर्व व्यवस्था अंधेरात चालू आहे. त्यावर मुख्य विधीमंडळातील सभासदानी प्रश्न विचारून काही प्रकाश अवश्य पाडावा.

अंदमानाच्या वसाहतीचे महत्व!

अंदमानात बंदीवानच नाहीत, तिकडे आपल्या रक्तामासाचे आमि बुद्धीचे, योग्यतेत आणि सभ्य संस्कृतीत आपल्याहून रीतभर कमी नसलेली पूर्वीच्या बंदीवानांच्या संततीचे हजारो हिंदी नागरीक तेथे आहेत; त्यांची चिंता आपण नको का पहायला? त्यांच्या शेतीवर कर काय आहे; त्यांच्या शिक्षणाच्या सोयी काय आहेत इत्यादी माहिती कधी सात जन्मात देखील कोणी हिंदुस्थानी विचारीत नाही. ग्वायना, आफ्रिका इत्यादी वसाहतीहूनही अंदमानाच्या वसाहतीचे महत्व एका अर्थी अधिक आहे. कारण आज नाही तर उद्या ते हिंदुस्थानाच्या संरक्षणाचे एक सामुद्रिक आणि वैमानिक नाके बनणारे आहे. आणि दुसरे असे की ती उभी वसाहत शुद्ध हिंदी असून तिची वस्ती सध्या बारा हजारावर आहे. पुढे वाढणारी आहे. अंदमानात पूर्वी सैनिक शासन असे. पण नंतर ते बेट मधल्या चळवळीने नागर शासनात (Civil administration) येणारे होते. त्याप्रमाणे ते आले की नाही, तेथे

बिनअट बाहेरची मंडळी येऊ जाऊ शकतात की नाही ही माहितीही अवश्य प्रसिद्ध झाली पाहिजे. त्याचप्रमाणे तिकडची सरकारी भूमि, नारळाचे बाग आणि मत्ता लागवडीने किंवा विक्रीने जेव्हा दिल्या जातात तेव्हा हिंदी व्यापारी किंवा गृहस्थ त्या घेण्यास सिद्ध असताही युरोपियनादिक गोऱ्या गृहस्थासच त्या देण्यात येतात की काय? तिकडे भूमि काय सवलतीने मिळते ह्याची आणि तिकडच्या उद्योगधंधाची माहिती हिंदुस्थानात नीट रीतीने सरकार प्रसिद्ध करित नसल्याने इकडून शेतकरी किंवा व्यापारी तिकडे आकर्षिले जात नाहीत आणि मग प्रतिस्पर्धा विहीन बाजारात एखादे गोरे गिऱ्हाईक दिसताच त्यास शेकडो एकर भूमि लागवडीस देऊन टाकण्यात येते. जंगल कपाईचे कार्य आणि इतर काही मिषाने ख्रिश्चन मिशनेही तिकडे हात पाय पसरू पहात आहेत इत्यादी प्रकारचा गवगवा मधून मधून जो एकण्यात येतो त्यातही किती तथ्य आहे आणि इकडील हिंदी लोकांस योग्य त्या सवलती गोऱ्या गिऱ्हाईकाप्रमाणेच मिळण्याची काय व्यवस्था करण्यात यावी ह्या विषयीही चौकशी झाली पाहिजे.

विधीसमितीतील प्रतिनिधीचे निरीक्षक मंडळ अंदमानात धाडा

अंदमानाच्या काळोखावर विधी मंडळातून प्रश्नोत्तरे करून काही प्रकाश पाडला जावा असे आम्ही वर लिहिले आहे. परंतु तेवढ्याने खरे कार्य होणार नाही. अंदमानाची व्यवस्था नीटपणे लावणे असेल तर सरकारास विचारले जाताच मागोमाग सरकारकडे अशी मागणी केली पाहिजे की विधी समितीच्या (Legislative Assembly) दोघा तिघा लोक नियुक्त प्रतिनिधींचे अंदमानाची दुःखे एकण्यास आणि तिकडची माहिती करून अवश्य ते उपाय सुचविण्यासाठी एक निरीक्षक मंडळ धाडण्यात यावे. निदान दोघा तिघा लोकनियुक्त प्रतिनिधींनी स्वतःचे उत्तरदायित्वावर तिकडे जाण्यास सिद्ध होऊन, सरकारकडून परवानगी मिळवावी आणि पहाणी करून आपले प्रतिवृत्त प्रसिद्ध करावे. अंदमानातील लोकांनी राष्ट्रीय सभेस प्रतिनिधी धाडावा. दुसऱ्या बाजूने अंदमानातील आमच्या लोकांनी तिकडची माहिती वारंवार या नाही त्या मार्गाने हिंदुस्थानातील वृत्तपत्रातून प्रसिद्ध करित रहावे. अशा प्रकारची बातमीपत्रे धाडणे अंदमानाच्या अत्यंत वाईट दिवसात कारागारात खितपत राजबंदीस जर शक्य होते तर ते तिकडच्या स्वतंत्र लोकांस आजच्या वातावरणात शक्य असलेच पाहिजे. त्यांनी स्वतःच्या सर्व अडचणी आणि गाऱ्हाणी दर महिना दोन महिन्यास हिंदुस्थानात पाठवावी. इतरही बातमीपत्रे धाडावी. त्यावाचून वर्षा अंती एका दोघा गृहस्थानी सर्व माहिती एकत्र करून हिंदुस्थानात स्वतः यावे आणि प्रत्यक्षपणे येथील पुढाऱ्यास भेटून सर्व चर्चा करावी. विशेषतः राष्ट्रीय सभेचे वेळी एखादे गृहस्थ अंदमानाचे

प्रतिनिधी म्हणून जर धाडता आले तर उत्तमच. हिंदू महासभेनही या वर्षी एक प्रचारक किंवा निरीक्षक तिकडे धाडावा. तिकडच्या हिंदू मुलांस शाळातून त्यांची धर्मभाषा हिंदी शिकविण्यात येते की नाही, हिंदूंना बाटविण्याचा मागे जसा धूमधडाका उडाला होता तसा अत्याचार मुसलमानांच्या किंवा ख्रिश्चनांच्याकडून पुन्हा होत आहे की काय, मोपल्यांसारखे दृष्ट धर्मांध, हिंदूंच्या रक्ताचे इकडे आपले हात माखलेले तिकडे गेलेले आहेत का, हिंदूस तिकडेही उपद्रव देत आहेत का, हिंदूंच्या समाजविषयक विशिष्ट अडचणी काय आहेत तिकडच्या सरकारी लिखाणातून उर्दू ही आवश्यक लिपी करण्याचे खूळ मोडून टाकण्यात येऊन ते लिखाण हिंदीतही येऊ देतात की नाही इत्यादी सर्व प्रश्नांची योग्य पहाणी हिंदूंच्या वतीने तिकडे कोणी जाऊन करावी. पण हिंदूंच्या वतीने तिकडे कोणीहि गेले नाही तर हिंदू महासभेचे अध्यक्ष डॉ. मुंजे ह्यानी एखादा प्रचारक तिकडची पाहणी करण्यास अवश्य धाडावा, अशी आमची आग्रहाची विनंती आहे.

अंदमान हिंदुस्थानचे अर्भक अपत्य आहे. अंदमानात हजारो हिंदी नागरिक (मागच्या बंद्याची संतति) निवसत आहेत. ते स्वभावाने ममताळू, बुद्धीने कुशाग्र आणि कृतीने तत्पर असतात. त्यास हिंदू संस्कृतीचा पूर्ण अभिमान असतो, थोडी चालना मिळताच स्वदेश आणि स्वराष्ट्र याचा अभिमान त्याचे ठायी तात्काळ उत्पन्न होऊ शकतो. त्यांचे वाचून बंदीलोक आठ हजारापर्यंत असतील. तेही सगळेच टाकाऊ नसतात. त्याच्यात कित्येक लोक स्वधर्मासाठी आणि स्वराष्ट्रासाठी साहसपूर्वक झटताना राजबंदीनी पाहिलेले आहेत. त्याच्या व्यतिरिक्त तिकडे अजून वीस पंचवीस राजबंदीही आहेत. या प्रमाणे ज्या बेतात हिंदी संस्कृती नांदत आहे आणि तिचे बारा बारा हजारावर लोक निवसत आहेत, जिची मत्ता कोट्यवधि रूपयांची आहे अशा त्या अंदमानच्या वार्धिष्णु वसाहतीकडे दुर्लक्ष करून कसे चालेल! त्यातही त्या द्वीप पुंजाचे महत्व सामुद्रिक आणि वैमानिक संगरात दिवसेदिवस वाढतच जाणारे असल्याने तेथील वसाहतीकडे आणि तिथल्या राज्य व्यवस्थेकडे आमच्या पुढाऱ्यांनी विशिष्टपणेच लक्ष दिले पाहिजे. सध्या ते आपले देशबंदू पतित आहेत. पशू आहेत. आपण त्यास हात देऊन वर आणिले पाहिजे. पिढ्यानपिढ्या त्यांनी अंदमानाच्या काळ्या पाण्यावर अत्यंत कष्टात दिवस कंठिले आहेत. आपण आता त्या कष्टांचा अंत करून टाकला पाहिजे. त्यांची दुःखे मूक आहेत. आपण त्यास वाचा फोडली पाहिजे. आमच्या महाराष्ट्राच्या वतीने विधिसमितीत प्रतिनिधी असलेले डॉ. मुंजे, श्री. अणे, श्री. जयकर आणि विशेषतः आमचे तात्याराव केळकर ही महाराष्ट्रीय चौकडी मनावर घेईल तर दोन तीन महिन्याचे आत हिंदी लोकनियुक्त प्रतिनिधींचे एक लहानसे मंडळ तिकडे धाडण्याचा ठराव होऊन तिकडच्या अनेक अडचणीवर प्रकाश पाडता येईल. त्या दूर करता येतील. विधिमंडळातून जी काही थोडी बहुत कामे करता येण्यासारखी आहेत त्यात हे काम असते की तेथील चर्चने पुष्कळ

गोष्ठीवर पडलेल्या काळोखाच्या पडद्यास दूर सारून त्यावर प्रकाश पाडता येतो-तेव्हा ह्या संस्थेचा तितका उपयोग आपण करून घेतली पाहिजे. विधिसमितीचे वर सुचविलेले प्रश्न आणि एक निरीक्षकमंडळ सहज पाहणीस म्हणून धाडून, डॉ. मुंजे हिंदुसभेचे वतीने आणि श्री. तात्याराव केळकरादिक विधिसमितीचे द्वारा अंदमानाच्या वसाहतीच्या काळोखावर पुन्हा एकदा काही जीवनदायी प्रकाश पाडतील अशी आम्हांस उत्कट आशा आहे.

* * *

लालजींच्या वाङ्मयाचा परिचय

लाला लजपतराय यांनी स्वदेशाची अनेकांगी सेवा केली. त्यापैकी त्यांच्या वाङ्मयात्मक कार्याचा थोडा परिचय वाचकांस आज करून देऊ.

लालांची पुस्तके उर्दू नि इंग्रजी अशा दोन भाषांतून आहेत. आपल्या राष्ट्राची हिंदी हिच राष्ट्रीय भाषा आणि नागरी हीच राष्ट्रीय लिपी होय; या मताचे ते कट्टे पुरस्कर्ते होते. ते आर्य समाजाच्या मुख्य शिक्षण संस्थांचे स्थापक असल्याने, हिंदीचे पंजाबांत पुनरुज्जीवन करण्याचे कामी त्यांनी परिश्रम घेतले, परंतु लहानपणी उर्दूतच सर्व शिक्षण झाल्याने त्यांना स्वतःला ग्रंथरचना करता आली नाही. शाळेतील विदेशीय शिक्षण मनुष्यास कसे पंगू करून ठेवते याचे हे उदाहरण ध्यानांत ठेवण्यासारखे आहे.

लालजीसारख्या जाज्ज्वल्य देशभक्तांच्या स्फूर्तिचे मंगलाचरण मॅझिनी, ग्यारिबाल्डी, छत्रपती शिवाजी आणि श्रीकृष्ण यांचे चरित्रापासून व्हावे हे साहजिकच होते. हिंदुस्थानसारख्या प्रपिडीत राष्ट्रांतील प्रत्येक उगवत्या पिढीने शिवाजीच्या, मॅझिनीच्या, ग्यारिबाल्डीच्या चरणांना वंदन करून, त्यांच्या दैदिप्यमान पराक्रमाचे तेजातच आपला आयुष्यक्रमाचा मार्ग चोखळित चाललेच पाहिजे! परंतु ही त्यांची चारही पुस्तके उर्दूतच असल्याने आणि आपल्या मराठी हिंदी इत्यादी भाषांतून त्या चरित्रांची माहिती आधीच उपलब्ध असल्याने लालाजींच्या ह्या पुस्तकांचा अधिक परिचय करण्याचे येथे बाजूस ठेवल्यास चालेल.

उर्दू ग्रंथ सोडले तर बाकी लालाजींचे तीन चार इंग्रजी ग्रंथ उरतात. त्यापैकी ब्रिटिश राजनीतीवर असलेले एक पुस्तक अजून जप्तच असल्यामुळे त्याची हिंदुस्थानास माहिती नाही. दुसरे महत्वाचे पुस्तक म्हणजे 'Young India', ही दोन्ही पुस्तके अमेरिकेत लिहिली गेली. दोन्ही जप्तच होती. पण लढाईनंतर भारताच्या सुदैवाने Young India वरील जप्ती उठली. ते दोन वर्षांपूर्वी लाहोरला पुनर्मुद्रित झाले. तिसरे पुस्तक म्हणजे मिस मेयोच्या विषारी पुस्तकास उत्तर म्हणून त्यांनी प्रसिद्ध केलेले लालाजींचे प्रख्यात- Unhappy India हे पुस्तक होय. या तीन पुस्तकांत जी दोन उपलब्ध आहेत. त्यापैकी प्रथमतः Young India (तरुण भारत) या पुस्तकातील लालाजींची विशिष्ट मते आपण महत्वाच्या मानाने अनुक्रम लावून निरीक्षण करू.

या पुस्तकात लालाजींनी हिंदुस्थानच्या १९१५ पर्यंतच्या अर्वाचीन चळवळींचे थोडक्यात विवेचन केले आहे. अर्वाचीन चळवळींचा प्रारंभ अर्थातच १८५७ च्या प्रचंड क्रांतियुद्धापासून होतो. लालजी म्हणतात. हिंदुस्थानातील ब्रिटिश साम्राज्य ज्या साधनांनी स्थापिले गेले त्याचा इतिहास कृष्णकारस्थानांनी भरलेला आहे. Empires can only be built by unscrupulous men of genius caring little for the wrongs which

they thereby inflict on others or the dishonesties and treacheries or breaches of faith involved therein ब्रिटिश राज्यस्थापनेचा हा कपट घात, पात, छळ यांनी भरलेला इतिहास आताची पिढी जवळ जवळ विसरली आहे. आश्चर्य इतकेच की, जेव्हा ब्रिटिश कोर्ट हिंदी राष्ट्रीय पुढाऱ्यांवर आरोप ठेवतात; 'निर्बंधाने स्थापित झालेल्या सरकारांस उलथून टाकण्याचा प्रयत्न.' तेव्हा पूर्वीच्या आमच्या निर्बंधाप्रमाणेच स्थापन झालेल्या सरकारांस उलथून टाकणाऱ्या या ब्रिटिशांना अशा प्रश्न विचारावासा वाटतो की, "कोणच्या निर्बंधाप्रमाणे?" आणि "निर्बंध कोणी केला?"

The Great Indian Mutiny सत्तावनचे क्रांतियुद्ध याला लालाजी 'Mutiny' म्हणून लिहून गेले ते केवळ सवयीच्या घाईत. ते (Mutiny) शिपायांचे बंड नव्हते हे लालाजी पुढे सांगतात, शिपाई शिरले तसेच रशियन क्रांतियुद्धांतही जे शिपाई शिरले. त्यांनीच प्रथम बंड करून रशियन क्रांति आरंभीली. पण म्हणून रशियन क्रांती केवळ (Mutiny) सैनिक बंड म्हणून कोणी म्हणत नाही. तीच सत्तावनची गोष्ट लालाजी म्हणतात, The Great Indian Mutiny was the first Indian Political movement of the 19 th Century. This was national as well as political. लालाजी इंग्लंडमध्ये गोखल्यांच्या बरोबर गेले त्याचवेळी बॅ. सावरकरांच्या अभिनव भारतीय चळवळीतील सत्तावनच्या क्रांतियुद्धाचा स्मृतिदिन पाळण्याचा समारंभ झालेला होता. सावरकरांच्या ह्या बंडाचे बंडपण मोडून त्यास क्रांतियुद्धाचे महत्व प्राप्त करून देणाऱ्या ग्रंथाचा आणि व्याख्यानाचा प्रतिवाद रोमेशचंद्र दत्ता सारख्यांनी करून शेवटी सावरकरांचे विधान बरोबर आहे म्हणून मानले होते. "Honours to the Martyres of 1857" हा विस्तृत रक्तध्वज अभिनव भारताने फडकविला म्हणून मोठी गडबड झाली आणि भोजनसमारंभातून लालाजी पण तो १८५७ चा ध्वज काढल्यामुळे उठून गेले होते. परंतु त्या चळवळीचा परिणाम त्यांच्या मनावर चिरकालिक झाला. क्रांतिकारकांचा "Turn out the British" हा रणघोष 'The Stubbornness with which they fought, how the people hated the British' आणि त्या क्रांतीच्या पराजयाची कारणे ही देखील सावरकरांच्या "सत्तावनचे क्रांतियुद्ध" या पुस्तकात जशी निर्णित केली गेली तशीच लालाजीसही आढळली. हे या दहाबारा पानात उघड होत आहे. वर दिलेल्या इंग्लिश अवतरणात त्याच शब्दांत समर्थक उच्चार केलेला आहे. "ते क्रांतियुद्ध राष्ट्रीय स्वातंत्र्ययुद्धच होते. प्रपिडक ब्रिटिशांच्या विरुद्ध झालेली प्रपिडित हिंदुस्थानची ती पहिली आणि प्रचंड रणगर्जना आणि रणधुमाळी होती. "

पुढे राष्ट्रीय सभेच्या स्थापनेचा इतिहास त्यांनी थोडक्यात दिला आहे. ती सभा प्रथमतः स्वतः लार्ड डफरिनसारख्या प्रतिगामी व्हाईस रॉयने इंग्लिशांच्या हितास्तवच मि. ह्यूम यांजकडून काढविली ही गोष्ट लालाजींना मान्य आहे. पहिल्या राष्ट्रीय सभेचे

अध्यक्षस्थान एका गव्हर्नरने स्वीकारावे म्हणून राष्ट्रसभा संस्थापकांनी डफरिन साहेबास विनंती केली होती. मि. ह्यूम हे १८५७ च्या बंडात सापडले होते आणि त्यास तोंडाला काळे फासून बुरख्याखाली लपून पळून जाण्यावाचून प्राण बचावण्याचे दूसरे साधनच उरले नव्हते, ही गोष्ट बॅ. सावरकरांच्या पुस्तकात प्रसिद्ध झालेलीय आहे. अशा प्रकारचे प्रचंड क्रांतियुद्ध हिंदुस्थानात पुनः होऊ नये म्हणून लोकांचे असंतोषाची वाफ राष्ट्रीय सभेच्या बंवातून अलगत वरच्यावर वातावरणात सोडण्यासाठी ही कल्पना प्रथमः सरकारनेच उचलून धरली. ह्याचा परिणाम काय झाला हे उघडच आहे! ह्यूम लिहितात, “A Safety valve for the escape of great forces generated by the British Connection was greatly needed and no more efficacious safety valve than the Congress movement could possibly be devised!” (लालाजी म्हणतात,) Mr. Hume Saw danger to British Rule which he wanted to Continue in India, in discontent going underground”

परंतु शेवटी ब्रिटिश राज्याविरुद्धचा असंतोष (underground) गेला तो गेलाच! ज्या गोष्टीला इंग्लंड भीत होते, राष्ट्रीय सभेसारखी बरीच कटकट करणाऱ्या बंबाची पीडाही ज्या भीतीपुढे त्यांना पुष्कळ सुसह्य वाटली. ती ‘भुयारातील’ चळवळ ते गुप्त कट, ते राज्यक्रांतीचे सुरंग भूमीकंपातील आत त्याची वीण वाढू लागली. शेवटी १८९७ पासून त्याचा विस्तार आणि बळ ही वाढत वाढत १९०५ च्या संधीस, धक्का सरकारास हादरून टाकावे इतक्या जोराने बसू लागला. हाच लालाजीच्या (Young India) पुस्तकाचा मुख्य कथानक काल होय. हेच ‘अभिनव भारताचे’ हिंदुस्थान, इंग्लंड, युरोप, अमेरिका, चीनपर्यंत हिंदी स्वातंत्र्याच्या वीर्यशाली झुंजाचे प्रतिध्वनी पोचविणारे क्रांतिकारक आंदोलन! त्या आंदोलनाचे हृदयातून लालाजींनी ह्या पुस्तकात बऱ्याच निर्भय, निःपक्ष पाताने सांगून टाकले आहे. ते प्रस्तावनेतच म्हणतात, ‘सद्यस्थितीत (म्हणजे १९२० सनात) हिंदुस्थानात सशस्त्र क्रांती करू पहाणे इष्ट आहे असे मला वाटत नाही. तरी देखील मी क्रांतिकारकाचे जे वर्णन दिले आहे ते इतिहास ह्या दृष्टीने आणि लोकमताचे प्रदर्शन म्हणून, आहे तसेच देणे मला प्राप्त आहे.

अभिनव भारताच्या - यंग इंडियाच्या क्रांतिकारक पुढाऱ्यांशी लालाजींचा पुष्कळ परिचय झालेला असल्यामुळे लालाजींना एकीकडून सरकारच्या क्रोधास आणि दुसरीकडून क्रांतिकारकांच्या सहकार्य विच्छेदास सोसावे लागले. पण तरीही ह्या पुस्तकात त्यांनी क्रांतिकारकास ‘अत्याचारी किंवा ‘अराजक’ किंवा ‘माथेफिरू’ इत्यादी अप्रामाणिक शिव्या हासडून स्वतःचा भ्याडपणा कुठेही व्यक्त केला नाही. क्रांतिकारकांच्या अति उच्च ध्येयापुढे त्यांच्या पराक्रमी बलिदानापुढे, अलोट धैर्यापुढे आणि तेजःपुंज चारित्र्यापुढे

मनातल्या मनात नतमस्तक होऊन भले वीर! म्हणूनच पुटपुटाना ते जिथे तिथे आढळतात.

'Liberty - स्वातंत्र्य! हेच ध्येय मातृभूमी-हीच त्यांची देवता - त्यांना अधिकार नको नोकरी नको! त्यांना स्वतःला स्वातंत्र्य नको होते - ते त्यांना परदेशात जाऊन तेथील नागरीक होऊन मिळवता आले असते. पण त्यांना स्वातंत्र्य जे हवे होते ते स्वदेशाकरिता! हायकोर्ट जजशिफ, सिव्हिल सर्व्हिस, विधिमंडळातील सन्मान त्यांना कःपदार्थ वाटत. यात काय आश्चर्य की, अशी ही चळवळ अशा ह्या स्फूर्तीचे बळाने वणव्यासारखी पसरली. जीवाशी जीवाची गाठ पडली. मारण झुंज जुंपली! बळाला प्रतिशत भिडले. त्या हाणामारीत दोन्ही पक्षास भयकर धाव लागले. राष्ट्रीय पक्षाचे बाजूला त्याचे संख्येच्या मानाने अर्थातच पुष्कळच हानी आणि प्राणहानी सोसावी लागली. परंतु त्यांच्या साधनांच्या अल्पतेचा विचार करता 'No one need hesitate that the moral victory lies within the nationalists' क्रांतिकारकांनी पाच वर्षांच्या आत सरकारास नमवून सोडले आणि जे अधिकार १९०५ मध्ये कोणासच मिळण्याची आशा नव्हते ते अधिकार हिंदुस्थानास देणे इंग्लंडास भाग पडले!

The Congress Leaders claim the credit for them selves and so does the Government, but Verdict of the unbiased hisforian will be otherwise!"

क्रांतिकारकांच्या प्रत्याक्रमी चळवळीने हे अधिकार हिंदुस्थानास मिळाले हेत मत पालबाबूंनी स्टेट्समनमध्ये आणि मॉडर्न विव्ह्यूत प्रसिद्ध झाल्याप्रमाणे ब्रिटिश सरकारशी प्रामाणिकपणे सहकार्य करणाऱ्या दासासारख्या मोठमोठ्या अधिकाऱ्यांनीही गेल्या दोन वर्षांपूर्वी मान्य केले आहे. तेच सत्य लालाजींनीही सांगितले इतकेच नव्हे तर ते पुढे स्पष्टपणे सांगतात, Lord Morely would rally the moderates because there were extremists in the land. जर देशात तथाकथिक 'जहाल' नसते तर 'मवाळ'च सरकारला जहाल वाटले असते. या जहालातच क्रांतिकारक होते आणि मवाळांचा जहालांशी जो संबंध होता तोच जहालांचा क्रांतिकारकांशी होता. नेमस्त देशभक्त राष्ट्रीययास 'Extremists' म्हणून आपल्या पंगुपणाचे समर्थन करित ते Extremists ते जहाल क्रांतिकारकास माथेफिरू violent, अत्याचारी म्हणून आपले दुबळेपण झाकू पहात! पण लालाजी सशस्त्र क्रांतिकारकात स्वतःस गणित. त्यांनी क्रांतिकारकास अशा अस्सल सरकारी शिव्या हांसडण्याचा कृतघ्नपणा केला नाही. उलट सरकार त्या क्रांतिकारकास अर्धवट, अर्धाशिक्षित, अकर्मण्य, पोटभरू, माथेफिरू म्हणून लिहीताच लालाजी सात्विक आवेशाने लिहीतात

“कितीतरी गॅज्युएट गेले! कितीतरी कारागृहात सडत आहेत. त्यांची युनिव्हर्सिटीतील श्रेणी पहा त्यांना मिळणाऱ्या संधी पहा व मग सांगा ते अकर्मण्य होते की काय? सरकारचे हाताखाली त्यांनाभरभराटता आले नसते म्हणून ते सरकारविरुद्ध उठले असे म्हणावयास कोणास तोंड आहे? त्याचे कर्तृत्व काय सांगावे? परकीय सरकारास जी जी दडपशाही करणे शक्य आहे ती ती करणे त्यांनी सरकारास भाग पाडले आणि तरी ते त्याखाली पूर्ण दडपले गेले नाहीत. राजद्रोहाची व्याख्या कडक केली, झटपट चौकशीचा निर्बंध केला, सभाबंदीचा निर्बंध झाला स्फोटकबंदी झाली मुद्रणबंदी झाली, देशावर गुप्तचरांच्या टोळधाडी पडल्या. शिक्षक, अध्यापक, पालक अधिकारी सर्वांना आज्ञा सुटली की क्रांतीला दडपा! जप्त झालेली पत्रे नष्ट केलेले ग्रंथ राजद्रोहाचे खटले, शस्त्रासाठी खटले, दरवड्यासाठी खटले, वागणुकीसाठी दंड- दडपशाही दडपते आहे पण तरीही ते वर उठतातच आहेत! बाहेर ही दडपशाही - कारागृहात तो छळ! शिक्षा, मारहाण, आत्महत्या, बुद्धिभंग -कारागृहातील छळास बळीवर बळी पडत आहेत तरीही क्रांतिकारकांची चळवळ दडपली जाण्याचा संभव अजून दूरच आहे. आज जे फाशी जातात किंवा बंदीगृहात पडतात, त्याची जागा उद्यांच भरून निघते. गुप्तसंस्थांची जाळी पसरलेली आहेत. विदेशात आपण होऊन काही गेले आणि तिथे अतिशय निराशाजनक स्थितीतही क्रांतीचा झेंडा झुलवित राहिले.”

या क्रांतिकारक पक्षाचे वैशिष्ट्य दाखविण्यासाठी लालाजींनी त्यांच्यातील अत्यंत प्रमुख म्हणून तिचा अध्वर्यूचा उल्लेख केलेला आहे. हरदयाळ, अरविंद आणि सावरकर. हरदयाळजींचा मिशनमध्ये झालेला अभ्यास, एम्. ए. मध्ये पटकाविलेले पहिले स्थान; ख्रिश्चन धर्माची त्यांना पडलेली भुरळ: ऑक्सफर्डमधली सरकारी शिष्यवृत्ती सरकारी शिष्यवृत्ती मिळवून सर्वावर बुद्धिमत्तेची त्यांनी पाडलेली छाप आणि इंग्लंडमध्ये गेल्यानंतर एकाएकी त्यांच्या ख्रिश्चनलोलुप मनाचे झालेले कट्टर हिंदीकरण त्यानंतरचा त्याचा त्याग, सन्यस्त वेषान लंडनमध्ये त्यांनी उचललेला क्रांतीचा विडा - हे सर्व वर्णन करून लालाजी गर्वभराने क्रांतिकारक म्हणजे ‘टाकाऊ पोरे’ (failures) असे म्हणणाऱ्या लुच्च्या सरकारी भाटास विचारतात, Hardayal a failure? हरदयाळला टाकाऊ म्हणण्याची तुमची छाती आहे काय?” तीच गोष्ट अरविंदबाबूंची! त्याची ती बुद्धिमत्ता ती आत्मिक ज्ञानाची निष्ठा, ती धार्मिक उत्कटतेची देशभक्तीही वर्णन करून लालाजी म्हणतात, “Even simpler and more ascetic in his life and habits than Hardayal, he is deeply religious and spiritual” तिसरा वर्ग सावरकरांचा: “who exercised a vast influence on young Indians in England and is now serving a life time in Andmans. In the simplicity of his life, he was of the same class as Hardayal and Ghose. In the purity of his life, he was as

high as either. In his general views, he was or less what Hardayal was, minus his denunciation of those who were engaged in non-political activities”.

सावरकरांमध्ये पुढाऱ्यांस लागणारे आकर्षक गुण उत्कटपणे वसत होते. स्वतःच्या जीवाविषयीची चिंता अशी त्यांना कधीच शिवली नाही. आणि या अशा धाडसापायीच ते पकडले गेले. एखाद्या पौराणिक योद्ध्याप्रमाणे रणातील हातघाईच्या जागी हटकून जाऊन झुंज घेणारा तो वीर होता.

‘राज्यक्रांतिकारकांची मते आणि मार्ग याचा परिणाम फार दूरवर पोचला संपूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य हे सहशस्त्र क्रांती करून मिळणार नाही आणि ती सशस्त्र क्रांती आता याचक्षणी आरंभिली पाहिजे हे त्याचे मुख्य सूत्र होते; त्याप्रमाणे त्यांनी ब्रिटिश सरकारशी उघड युद्ध घोषणा केली. म्हणून मग ब्रिटिश सरकारला सरकार म्हणून ते मानीतच नसत ब्रिटिशांनी ‘force and fraud’ वर राज्य स्थापले. ते ‘force and fraud’ नेच उलथून पाडले पाहिजे. स्वराष्ट्राला ते युद्धमान परिस्थितीत असे (ते) समजत क्रांतिकारक पक्ष हेच खरे तात्पुरते सरकार त्याचे पुढारी इंग्रजी सत्तेस सहाय्य करणाऱ्यांस शत्रूपक्षीय समजून त्यांच्यापैकी अवश्य त्याला मृत्युदंडाची शिक्षा सुनाविण्याचा अधिकार ते गाजवीत. देशद्रोहयास तर ते दया दाखवितच नसत. कर गोळा करण्याचाही अधिकार गाजवून शत्रूंच्या कोषागारास लुटून किंवा वेळच पडली तर लोकांपासूनही बळाने कर घेऊन ते राष्ट्रीय युद्ध चालविले पाहिजे या तत्वावर लढत. The Safety of the State is the first consideration for all those who form the State and that in case of necessity the State has a right to use the property of even private individual who is included in the body politics --वरचेवर इंग्रजी सत्तेवर असे व्यक्तिशः आणि संधशः सशस्त्र छापे मारून तिला धाक बसवीत चालले म्हणजे त्याप्रमाणात लोकांचाही दास्यजनित भ्याडपणा मावळत जाऊन त्याचा आत्मविश्वास वाढू लागतो म्हणून बाँब आणि पिस्तुले याचा उपयोग ते करतात. Occasional use of Bombs and revolvers was the only way to assert their manhood. It attracted attention all over the world at home it remained the people of the wrongs they were suffering at the hands of the Government At first it Shocked the people but they do not now think so badly of those who used the Bombs. “

परंतु क्रांतीचा आरंभ जरी बाँब आणि पिस्तुलापासून असला तथापि त्याचा मुख्य भर इंग्लिशाचे नोकरीतील सैनिकांना वळवून, परराष्ट्रांशी राजकारण जुळवून, लहान लहान उठावण्या करून लोकांस युद्धक्षमतेचे शिक्षण देत कोण्यातरी जागतिक युद्धात इंग्लंडला

गाठून चिरडून टाकण्याच्या व्यापक कार्यक्रमावर होता. या भयंकर चळवळीला दडपून टाकण्यासाठी सरकारने मृत्युदंडासारख्या भयंकर चळवळीला दडपून टाकण्यासाठी सरकारने मृत्युदंडासारख्या भयंकर शिक्षा दिल्या यासाठी दोष देता येत नाही. त्यांच्या सत्तेविरुद्ध अपराध्यास नामशेष करून टाकण्यावाचून त्यांना गत्यंतरच नव्हते. परंतु सरकार जितके जितके छळ करू लागले. तितकी तितकी क्रांतिकारकाची चिकाटी वाढू लागली. त्याचा आवेश दुणावू लागला. क्रांती!

It is a seed that is richly fertilised by the blood of the Martyrs. The people do not argue; they feel that good, healthy, well connected and beautiful boys are dying in the contry's cause. When a Bomb is thrown, the people first condemned; but when the thrower is transported or hanged they love him; he is martyr for the national cause. Their names they enshrine in their hearts.'

जे म्हणतात क्रांती मेली ते मूर्ख आहेत. The movement is alive. At least 75 % of the Students in India and in England sympathise with this party! तरूणांवर या परक्यांची विलक्षण छाप पडत आहे!

अर्थात् ही १९१५ ची स्थिती होती. सुदैवाने आता हे संकट पुष्कळच कमी झाले आहे. कारण आताचे तरूण लोक व्याख्याने आणि मिरवणूकी काढण्यात वृद्धांशी चढाओढ करीत, अनत्याचारी, सात्त्विक, शांत अशा गांधळ मार्गांनी पुच्छ प्रगति करीत असतात!

गोमंतकास विसरु नका! कारण भारत म्हणजे केवळ ब्रिटिश भारतच नव्हे!

गोमंतकातील आमच्या स्वदेशबंधूना आणि स्वधर्मबंधूना गोमंतकेतर भारतास आमचा नेहमीच पूर्ण विसर पडलेला असतो, असे जे वारंवार वाटते ते अगदीच निष्कारण भासते असे नाही. भारतातील अनेक पुढाऱ्यांच्या मनापुढे त्याची तशी इच्छा नसताना भारत म्हणताच केवळ ब्रिटिशांच्या हाताखाली असलेल्या भारताच्या भागाचीच तेवढी मूर्ती उभी राहते; आणि बाकीच्या पुढाऱ्यांच्या मनात तर गोमंतकादी ब्रिटिश भारताबाहेरील भारताचे विभाग हे भारतात अंतर्भूत आहेत या सत्याची जाणीव इतकी पुसट झालेली असते की त्यास गोमंतकाचा समावेश भारतीय प्रश्नात करावा अशी इच्छाच उत्पन्न होत नाही. त्यांना स्पष्टपणे असे म्हणताना आम्ही ऐकले की, “गोमंतक परराज्य! त्याची सुखदुःख निराळी! आमची निराळी! त्याचा मार्ग त्यांनी काढावा, आमचा आम्ही!” हे अविचारी विचारवंत स्वतःस असे विचारीत नाहीत की, गोमंतक ‘पर-राज्य’ तर काय ब्रिटिश भारत ‘स्वराज्य’ आहे?

परंतु लहानपणापासून घरीदारी त्यास शिक्षण अशाच रितीने मिळते की, नेपाळ, चंद्रनगरादी फ्रेंच भाग, गोमंतकादी पोर्तुगीज भाग, इत्यादी ब्रिटिशांच्या हातात नसलेल्या विभागाबद्दल त्यांच्या मनात काही दैशिक किंवा राष्ट्रीय ममत्व उत्पन्न होत नाही. अगदी धुरंधर राष्ट्रीयवाद्यांनी ‘राष्ट्रीय म्हणून काढलेली राष्ट्रसभाच ह्या लज्जास्पद मनःस्थितीचे उत्कृष्ट प्रत्यंतर आहे. हिचे नाव राष्ट्रीय सभा- अखिल भारतीय महासभा (The Indian National Congress)पण तिच्यात गोमंतक, पांदेचरी किंवा नेपाळ ह्याच्या वतीने प्रतिनिधी औषधासही आले नाहीत, बोलावले गेले नाहीत. इतकेच नव्हे तेही समाविष्ट करून घेणे हे आपले कर्तव्यच नाही अशी स्पष्ट प्रतिज्ञा तिच्या चालकातील अनेकांनी अनेकवार उच्चारून दाखविली आहे. स्वराज्याच्या घटना, प्रांतविभागणीच्या नामावली आणि इतर अनेक प्रकारच्या ज्या ‘राष्ट्रीय योजना राष्ट्रसभेने आजवर केल्या त्यात नेपाळ, गोमंतक, पांदेचरी इत्यादी भारतीय विभागांचा नामनिर्देश सुद्धा सहसा सापडत नसतो. उत्तर आफ्रिकेत किंवा दक्षिण आफ्रिकेत गेलेल्या प्रवासी भारतीयांची दुःखे देखील, राष्ट्रीय सभेत प्रतिध्वनीत होतात. त्यास सुद्धा ‘राष्ट्रीय’ म्हणून समजण्यात येते; पण एका हाकेवर असलेल्या गोमंतकाच्या किंवा नेपाळच्या अस्तित्वाची देखील वास्तपुस्त (Indian National Congress) अखिल भारतीय राष्ट्रसभा म्हणविणाऱ्या या राष्ट्रीय सभेत कोणी

आजवर केलेली नाही. जर कोणी असे म्हणेल की राष्ट्रीयसभा ब्रिटिश भारतात भरते म्हणून तिने जरी गोमांतर, नेपाळ वा पांदेचारी या प्रदेशाविषयी ठराव केले तरी ती सरकार तिच्या कक्षेबाहेर असल्याने तिच्या ठरावास विचारणार कोण? तर त्या आक्षेपास पहिले उत्तर असे आहे की, ब्रिटिश सरकार तुमच्या ब्रिटिश भारताच्या ठरावास कितीसे विचारीत असते. ते सायमन कमिशनच्या ताज्या उदाहरणावरूनही कोणासही कळणारे आहे. शस्त्रांच्या परवानगीचे ठराव तुम्ही तीस-पस्तीस वर्षे केले तर शस्त्रांची बंदी उठली का? दुसरे उत्तर असे की, तुम्ही ब्रिटिश सरकारास ऐकणे भाग पाडावे म्हणून ठराव करीतच राहिल्याने शेवटी ते तुम्हास तुमच्या कक्षेत आलेसे वाटावे इतके लक्ष तुमच्याकडे जसे देवू लागले, जसे देवू लागले, तसेच गोमांतक, पांदेचारी येथील विदेशी सरकारेही तुम्ही तुमच्या कक्षेत आणण्याचे प्रयत्न का करीत नाही? वर्तमानची गोष्ट सोडली, तरी भविष्यात भारताची जी कल्पनाचित्रे तुम्ही आखता त्यामध्ये तरी या नेपाळ गोमांतकादी भागांचा समावेश सुस्पष्टपणे करावयास हवा होती की नाही? पण तसे काहीच का घडत नाही? तेव्हा याचे मूळ कारण हेच होय की, राष्ट्र सभेच्या राष्ट्रीयत्वाची खरी व्याप्तीच अजून स्पष्टपणे आणि तीव्रतेने तिच्या चालकांच्या आणि हिंदी जनतेच्या लक्षात आलेली नाही. राष्ट्रीय सभा स्वतः Indian अखिल भारतीय म्हणविते, तरी ती वस्तुतः अजून British Indian ब्रिटिश भारतीय सभाच आहे. तिच्या प्रत्यक्ष कार्याचे तर राहोच पण मनाच्या जाणीवेचे क्षेत्रही ब्रिटिश भारताच्या सीमांनी जखडलेले आहे म्हणून साऊथ आफ्रिकेच्या किंवा ब्रिटिश ग्यावयनांच्या हिंदी लोकांच्या सुखःदुखाशी ती समवेदन होऊ शकते; पण गोमांतक, नेपाळी, पांदेचरी, आदी राष्ट्रविभागाचा नामनिर्देश करण्याचीही तिला आवश्यकता वाटत नाही. वास्तविक पाहाता खऱ्या Indian अखिल भारतीय राष्ट्रसभेने पहिल्याच अधिवेशनात हे व्यापक नाव धारण करताच असे स्पष्ट म्हणावयास हवे होते की, फ्रेंच इंडिया, ब्रिटिश इंडिया, पोर्तुगीज इंडिया इत्यादी थोतांड आम्ही मानीत नाही.

आम्हास इंडिया काय तो ठाऊक आहे! आम्हास भारत माहित आहे! भारताची ज्याने शकले पाडली, त्यांनी पाहिजे तर ती ती शकले कल्पावी. पण भारताच्या पुत्रांनी त्या आभासाला बळी पडून आपसातील सहोदरानाही विसरून जावे ही केवढ्या लज्जेची गोष्ट आहे! एका घरात चार परकी लुटारू माणसे घुसून त्यांनी चार लहान-मोठे भाग बळाने हस्तगत केले, तर काय त्या घराच्या कुटुंबाने पण आपली चार घरे आणि निराळी कुटुंबे झाली म्हणून मानून एकाने दुसऱ्यास दुसरा म्हणून लेखावे? आणि घराची सुटका करताना स्वतःचा भाग तेवढाच आपले घर आणि जो भाग दुसऱ्यांच्या हाती आहे ते भाग घर नाही असे म्हणावे? ब्रिटिश भारत, पोर्तुगीज भारत, फ्रेंच भारत इत्यादी शब्द ऐकताच आमची मान लज्जेने खाली गेली पाहिजे. हे शब्द नव्हेत, अपशब्द आहेत! नेपाळपासून सिंधलपर्यंत, सिंधुपासून सिंधुपर्यंत हे भारत अखंड, अविभिन्न आणि अविभाज्य आहे! त्या

उभ्या भारताची आम्ही मुक्तता करू इच्छितो. त्या भूमीतील एक कण देखील जोवर परसत्तेच्या पायाने दूषित होत आहे. तोवर आमचे कार्य पूर्ण झाले असे आम्ही मानणार नाही; आमची झुंज ढिली होणार नाही. निरुपयाने जसे अपशब्द देखील सोसावे लागतात, अप्रतिष्ठीत देखील रहावे लागते, तसे हे ब्रिटिश भारत, फ्रेंच भारत इत्यादी शब्द आम्ही सोसू. त्या परिस्थितीची व्यवहारात, अपरिहार्य तेवढी जाचणी भोगू; उपयोगही करून घेऊ पण आम्हास महाराष्ट्र परतंत्र असता जितकी अस्वस्थता त्रास देईल तितकीच पांदेचरी स्वतंत्र होईतोवर हृदयाची तळमळ छळील. जोवर बंगाल परदास्यात आहे, तोवर भारत स्वतंत्र झाला असे वाटणार नाही. तसेच गोमांतक परवश आहे तोवर भारत स्वतंत्र झाले असे वाटणार नाही. नेपाळ, गोमांतक, पांदेचरी हिंदुस्थानचा अणूरेणूसुद्धा ज्यात समाविष्ट झाला आहे ते भारतीय भारत आमच्या राष्ट्रीय जीवनाचे केंद्र आहे. ते भारतीय भारत तेवढी आम्ही जाणतो. बाकी आम्हास काहीही ठाऊक नाही. भारतीय राष्ट्र सभा म्हणून म्हणविणाऱ्या संस्थेने असा बाणाच धरला पाहिजे. ब्रम्हदेशाचे प्रतिनिधी मद्रासच्या राष्ट्रीय सभेस येतात पण गोमांतक किंवा नेपाळचे नाहीत. ही लज्जास्पद स्थिती ब्रिटिश भारत म्हणजे भारत ह्या दास्यविमूढ मतिभ्रमाने केली आहे. गोमांतक, नेपाळी इत्यादी विभाग प्रतिनिधी का पाठवीत नाहीत असे म्हणणे म्हणजे केवळ चालढकल आहे. ते प्रतिनिधी धाडीत नसतील तर तुम्ही जाऊन त्यांना घेऊन आले पाहिजे. तुम्हाला जर त्याचे नाव देखील काढवत नाही, तर त्यांना तरी तुमच्याकडे येण्याची बुद्धी कोठून सुचणार? तुमच्या ब्रिटिश भारताने तरी काय पहिल्याच दिवशी उडी मारून राष्ट्रीय सभेत पाय टाकला? त्यांच्यात तीस वर्षे जागृति करीत हिंडला, राष्ट्रीय सभेने सिंध आदी प्रांतात बळे-बळे जाऊन वाऱ्या घातल्या, तेव्हा ते राष्ट्रीय भावनेने स्फुरित झाले. तसेच तुम्ही गोमांतकास प्रचार करा, नेपाळी बंधूस आमंत्रणे द्या, पांदेचरीस राष्ट्रीय सभेचे केंद्र उघडा म्हणजे तेही येतील. अजून स्वदेशी संस्थाने देखील सभेच्या कक्षेत आहेत की बाहेर हीच आमची समज पुरी पडली नाही. त्या आम्ही गोमांतक, पांदेचरी, नेपाळ इकडे बघू देखील नये हे साहजिकच होते. हा सगळा मतिभ्रम ब्रिटिश भारत म्हणजेच भारत बाकी 'परराज्य' या लज्जास्पद आणि दास्यविमूढ समजुतीचा परिणाम आहे हे नाकारण्यात काही अर्थ नाही. नाही तर बोलावणी धाड धाडून आफ्रिकेतील हिंदी प्रतिनिधी राष्ट्रीय सभेत आणले जात असता, नेपाळचे प्रतिनिधी आणावे म्हणताच पुढाऱ्यांनी आंबट तोंडे केलीच नसती.

असो, झाले ते झाले. तो सगळ्यांचाच दोष. पण तो आता सगळ्यांनी मिळूनच सुधारला पाहिजे. भारतीय राष्ट्रसभा आता खरीखुरी अखिल भारताचीच राष्ट्रसभा झाली पाहिजे. तीत स्वतंत्र नेपाळ, फ्रेंचाच्या हातातील प्रदेश, गोमांतकादी पोर्तुगीजाच्या हातातील प्रदेश यांचे प्रतिनिधी आमंत्रणे देऊन आणले पाहिजेत. निदान त्या भागाचे म्हणून नसले तरी वैयक्तिकरीत्या तिकडचे काही गृहस्थ प्रतिनिधी म्हणून आपणच नियुक्त करून

राष्ट्रीय सभेत बसविले पाहिजेत. आणि विशेषतः आपण ज्या स्वतंत्र भारताच्या राज्यविभागादी योजना करतो वा करू, त्यात या सर्व भागांचा स्पष्ट नामनिर्देशपूर्वक उल्लेख आणि समावेश झाला पाहिजे स्वातंत्र्य हेच आमचे ध्येय ही घोषणा आम्ही केली तशीच ही सुद्धा घोषणा आम्हीच केली पाहिजे की, आम्हांस केवळ ब्रिटिश भारतच स्वतंत्र करावयाचे नसून आसिंधू सिंधूपर्यंतची उभी भारतभूमी हे भारतीय भारत स्वतंत्र करावयाचे आहे.

आमचे ध्येय 'स्वातंत्र्य' त्याची व्याप्ती भारतीय भारत, अखंड अविभाज्य भारत! अशी घोषणा आम्ही केली की, गोमांतकादी प्रांतातून त्याचा एकदम प्रतिध्वनी उमटेल. आजही गोमांतकात राष्ट्रीय विचाराचे देशभक्तच नाहीत असे नाही. परंतु आमच्या बाजूने त्याच्या त्या एकाही प्रयत्नास कोणाचेही मिळावे तसे उत्तेजन मिळत नाही ही गोष्ट खरी आहे.

भारतीय भारताच्या निर्मात्यांनी ही गोष्ट विसरू नये की गोमांतक, पांदेचारी इत्यादी या 'परराज्य' म्हणून आपण मूर्खपणाने संबोधित असलेल्या विभागाचा आपल्या स्वातंत्र्याचे ध्येयाच्या सिध्यर्थ अत्यंत परिणामकारक उपयोग करून घेता येण्यासारखा आहे. तसा उपयोग आजवर काही अंशी झालेली आहे.

गोमांतकाचे कर्तव्य

आम्ही इतका वेळ जी सर्वसाधारण चर्चा केली. त्यावरून गोमांतकादी दुलक्षीत भारत विभागासंबंधी राष्ट्रसभा इत्यादी भारतीय म्हणविणाऱ्या संस्थांच्या कर्तव्याविषयी सामान्य उल्लेख केला. पण आता गोमांतकाविषयीच विचार करावयाचा तर आमची गोमांतकस्थ बंधूस अशी विनंती आहे की, त्यांनी होऊनच हिंदुस्थानच्या राष्ट्रीय संस्थातून आपला रिघाव करून घ्यावा. हिंदुस्थानच्या कोणत्याही भागास गोमांतकास विसरणे अशक्य होऊन जावे इतक्या जोराने आणि चिकाटीने त्यांनी भारतीय राजकारणाच्या आणि धर्मकारणाच्या दारावर आपल्या कर्तृत्वाच्या दणक्याने ठोठावीत राहावे. एकीकडे गोमांतकाचे आत भारतीय एकतेची राष्ट्रीय भावना जोराने उत्पन्न करावी; दुसरीकडे गोमांतकाबाहेर पडून त्याच्या पुढाऱ्यांनी आणि वर्तमानपत्रांनी हिंदी राष्ट्रीय आणि धार्मिक उलाढालीत वेळोवेळी आपले अस्तित्व आणि कर्तृत्व स्थापित करावे. या कामी गोव्याचे प्रसिद्ध 'हिंदु' पत्र पुष्कळ काम करते. त्या पत्रावरील संकटातून मुक्त होऊन ते पुन्हा चालू होणार असे दिसत असल्यामुळे आम्हास आनंद होतो. 'भारत' इत्यादी गोमांतकीय इतर पत्रे आणि पुढारीही यापुढे एकजुटीने झटून हिंदी राष्ट्रीय सभेत आपला प्रतिनिधी धाडोत अशी आमची इच्छा आहे. मराठी साहित्य संमेलने, राष्ट्रीय सभा, हिंदुमहासभा अशा प्रत्येक अखिल भारतीय संस्थांच्या बैठकीस त्यांनी हटकून प्रतिनिधी धाडावे. त्यांच्या शाखा शक्य तो गोमांतकात उघडाव्या. गोमांतकाच्या विशिष्ट प्रांतिक राजकारणीय

भानगडी अर्थातच त्याच्या त्यांनी पाहाव्या. त्यात चित्त घालण्याची फुरसत, आवश्यकता आणि शक्तीही इकडच्या संस्थात फारशी नाही. पण अखिल भारतीय प्रश्नांत, भारताच्या मानसिक मूर्तीच्या उपासनेत, भावी घटनेत, हिंदु संघटनांच्या घटकात गोमांतकाचे स्थान आणि अधिकार अक्षय्य राहिले जावेत, इतके त्याचे महत्व आणि ममत्व प्रत्येक भारतीयास वाटत राहिले म्हणजे सध्यापुरती इष्टसिद्धी झाली ही साध्य करण्यास गोमांतकाने स्वतः ही चळवळ केलीच पाहिजे. त्यातही आज अखिल भारताच्या आणि विशेषतः अखिल हिंदुसंघटनांच्या दृष्टीने पाहिले असता गोमांतकाने जो पहिला महान उद्योग हाती घेतला पाहिजे तो म्हणजे,

गोमांतकातील शुद्धीचा प्रश्न

हा होय गोमांतकात पोर्तुगीजांच्या धर्मच्छळक राजवटीत बलात्काराने जे हजारो हिंदु लोक परधर्मात दडपले गेले, ते मनाने हिंदू असताही अजून परधर्मात खितपत पडले आहेत. त्याचे मुख्य कारण त्यास परत घेण्यास जुना हिंदुसमाज सिद्ध नव्हता आणि नाही हे होय. 'श्रद्धानंदा' चा संपादकवर्ग तरी गोमांतकातील ह्या हजारो हिंदूस पुन्हा शुद्ध-करून घेण्याचा महान योग केव्हा येतो याची रात्रंदिवस उत्कंठनेने वाट पाहत आहे. इतक्यासाठीच सांगावयाचे की, 'श्रद्धानंद' गोमांतकास विसरतो म्हणून काही मित्र ममत्वाचा आक्षेप करतात. या कार्यासाठी बॅ. सावरकरांनी कारागारातून पाय बाहेर पडताच सूतोवाच केले. इतकेच नव्हे तर कारागारात असतानाच गोमांतकातील भविष्यकाल कसा घडावा याचे उत्कृष्ट सूचक म्हणून प्रांतातील भूतकाळाच्या एका उद्बोधक घटनेवर बॅ. सावरकर यांनी गोमांतक काव्य कारागारातच लिहीले

आणि त्या काव्यात गोमांतकातील शुद्धीच्या प्रश्नाचा अत्यंत गंभीर आणि तरीही अत्यंत चित्ताकर्षक असा उहापोह केला. ते 'गोमांतक' काव्य आम्ही बॅ. सावरकरांच्या कारागारातील पुस्तकाच्या पेट्या आल्या, त्या येताच छापून काढले. त्यानंतर 'लोकमान्य' दैनिकात आणि 'मराठा' पत्रात वसईपासून गोव्यापर्यंतच्या हजारो हिंदु लोकांच्या शुद्धीकरणाची मोठी चळवळ आता सुरू केलीच पाहिजे, तो प्रश्न तरी या पिढीने सोडवलाच पाहिजे, अशा प्रकारची तीव्र जाणीव उत्पन्न व्हावी म्हणून त्यांनी 'वसईस चला! इत्यादी जे उद्बोधक लेख लिहीले, ते अजूनही कित्येकास आठवत असतील. ह्यानंतर रत्नागिरी हिंदुसभेकडून आणि पुणे हिंदुसभेकडून ह्या शुद्धीकरणाविषयी मधून मधून खटपट होत होतीच. आम्ही स्वतःही गोमांतकात जाऊन नि येथूनही त्याचा पराभर्ष शक्य तो घेतच आहोत. तेथील कार्यकर्त्यांशी तेथील संघटनाविषयी आमची चर्चा चालू आहे. स्वामी श्रद्धानंदांनी या कार्या तिकडे येण्याचेही बॅ. सावरकरांना वचन दिले होते. अलिकडे

रत्नागिरीच्या 'बलवंत' ने ही गोमांतकाविषयी जनतेत सर्वसाधारण जागृति करण्याचे कार्यास शक्यतेनुसार हातभार लावला आहे. अशा रितीने खंडित प्रयत्न दुरून दुरून जरी चालत आलेले आहेत आणि त्यायोगे त्या महान प्रश्नाकडे जनतेचे लक्ष सारखे वेधून ठेवण्याइतका जरी उपयोग झाला आहे, तरी या प्रश्नाच्या पहाडी अडचणीस एकदा भलामोठा सुरुंग उडवून कुठे तरी एक खिंडार पाडल्यावाचून त्या चळवळीस रंग भरणार नाही. या अडचणीत मुख्य अडचण म्हणजे ही की, शुद्धीकरणाची गोष्ट निघताच ते धर्मच्युत लोक विचारतात,

“आम्हांस तुम्ही हिंदु आमच्या पूर्वीच्याच जातीत परत घ्याल का? 'ह्या मुख्य प्रश्न ते विचारतात आणि याचे होकारार्थी उत्तर देणे हे सर्वस्वी गोमांतकवासी हिंदू बंधूंच्याच हाती आहे. जर ते संघटनाच्या बाबतीत डंका पिटीत कोनाकोनात जातीजातीतील निदान शेकडा ५० प्रमुख धर्माभिमानी गृहस्थाकडून तरी प्रसिद्धपणे प्रकट आश्वासन देतील की, “होय! निदान शेकडा ५० तरी हिंदु तुमच्याशी स्वजातीय समजून धर्मव्यवहार करू”, तर या गोमांतकाचे नाव आता सर्व हिंदुस्थानभर दुमदुमू लागून अखिल हिंदुमहासभा त्यांचे मागणे न येताही त्यास उच्चस्थान देईल. त्यांचा गौरव करील. मग त्याचा विसर कोणासही पडणार नाही. या एका शुद्धी कार्यास जरी गोमांतकस्थ बंधू या पुढल्या दोन-चार वर्षात सोडवतील तरी भारतीय राष्ट्रात आणि मनात त्यास महत्वाचे स्थान मिळाल्यावाचून कधीही राहणार नाही चमत्कृतीवाचून नमस्कृती घडत नसते.

अर्थात हे शुद्धीकरणाचे कार्य गोमांतकात यशस्वी करणे हे एकट्या गोमांतकवासियाचेच कर्तव्य नसून, ते प्रत्येक हिंदूंचे, विशेषतः प्रत्येक महाराष्ट्रवासियाचे कर्तव्य आहे. चिमाजी अप्पाचे आणि बाजीरावाचे तलवारीने हिंदु धर्मावर नवीन आघात करण्यात येणाऱ्या शत्रूच्या शक्तीचा हात छाटून टाकला. पण जे आघात आपल्या हिंदुत्वावर पूर्वीच झाले, ते आघात वीर चिमाजी किंवा बाजीराव भरू शकले नाहीत; ते कार्य बाजीरावाची भाषा बोलणाऱ्या आणि बाजीरावाच्या पराक्रमावर आपले नाव सांगू इच्छिणाऱ्या प्रत्येक महाराष्ट्रीयाने या पिढीत पुरे केले पाहिजे. ते घाव भरून काढले पाहिजेत. मुंबईपासून गोव्यापर्यंत पोर्तुगीजांनी वाटविलेल्या हजारो हिंदूंची शुद्धी केलीच पाहिजे. त्यात बहुधा फार संकटे येणार नाहीत. त्यास परत घेण्यास त्याची स्वतंत्र जात करणे हा एक उपाय आहेच. नाहीतर त्यास त्याच्या जातीत घेण्यास प्रायश्चित्त देऊन संमती देण्यास आमच्या हिंदूंनी सिद्ध असले पाहिजे. हे आमच्या स्वतःच्या हाती आहे. त्यात काही परकीय शक्ती प्रत्यक्ष प्रत्यवाय करू शकणार नाही; आणि केला तरी त्याचाही प्रतिकार करून आम्ही हे कार्य सिद्धीस नेले पाहिजे.

ईश्वराच्या इच्छेने हे महान कार्य पार पाडण्यास कुणीतरी कर्तव्यशाली धुरंधर पुरूष आज ना उद्या पुढे येईल अशी आम्हांस आशा आहे. गोमांतकातील सर्व हिंदु जनतेने ही

सोन्याची संधी न गमावता पूर्वीच्या आपल्या घातक रूढी मोडून टाकून, त्या शुद्धीकरणासाठी लागेल तो पैसा नि प्रयत्न पाण्यासारखा ओतण्यास मागे-पुढे होऊ नये आणि त्या शुद्धीकृतास मुक्त हस्ताने आणि सद्कंठाने 'हिंदु हिंदु, बंधु बंधु!' म्हणून आलिंगन द्यावे. परत आपल्या जातीत जणू काय ते बाहेर गेलेच नव्हते अशा दयाशीलतेने स्वीकारावे. जर गोमांतक इतके करील, तर हा प्रश्न आज ना उदया लवकर सुटून आपल्या पिढीच्या पदरी काहीतरी इष्ट कार्य तडीस नेल्याचे श्रेय मिळेल.

वर दिलेली काही कार्ये तरी साध्य होण्यास मूळ आम्ही गोमांतकास विसरता कामा नये, गोमांतकाने आम्हांस विसरता कामा नये. कारण वास्तविक पाहता आम्ही आणि गोमांतक भिन्नच नाही. आसिंधुसिंधुपर्यंत ही अखंड आणि समग्र भारतभूमिका आम्हा प्रत्येकाची पुण्यभू आहे. आम्हा प्रत्येकाची पितृभू आहे.

ॐकाराची उपपत्ति आणि

गजाननाची मूर्ति

“ ॐ मित्येकाक्षरं ब्रम्ह ”

आपल्या वाङ्मयात अगदी औपनिषदीय कालापासून ॐकाराचे अवर्णनीय महत्व गाडलेले आढळते. ते का? असे जिज्ञासून जर आपण पूर्वीचे ग्रंथ चाळू लागलो, तर त्यात बहुतेक स्पष्टीकरण काही सांप्रदायिक, काही श्रद्धामय नि तर्कहीन, काही तर अगदीच भाबडट अशी असलेली आढळल्यामुळे बुद्धिवादी तर्काला ती स्विकारता येत नाहीत. ओम् हे अक्षर कोणा सांप्रदायाचे मते ब्रम्हा, विष्णु, महेश, कुणा सांप्रदायाचे मते उत्पत्ति-स्थिती-लय, कुणाचे मते ह्या देवतांचे तर कुणाचे मते त्या देवतांचे द्योतक होय असे सांगितले आढळते. पण तो एक सांप्रदायिक संकेत होय. ॐ म्हणजे प्रणव. प्रणवात सर्व वेद, सर्वज्ञान अंतर्भवते. ॐ म्हणजेच वेद, ॐ म्हणजे अक्षरब्रम्ह, ॐ कारावाचून सर्व पठण व्यर्थ-इत्यादी अनेक प्रकारची विधाने ग्रंथांतरी सापडतात. पण ॐ चेच इतके महत्व का? त्या एका अक्षरालाच हे महत्व का यावे याचे कारण असे त्यात काही एक गवसत नाही. यास्तव श्रद्धेला ती विधाने पुरेशी वाटली तरी ॐ चे मूळ युक्तिसंगत समजून घ्यावयास निघालेल्या जिज्ञासेला ती सारी विधाने बाजूस सारून इतरत्र काही उलगडा सापडतो की काय म्हणून दुसरीकडे वळणे भाग आहे.

वरील विधाने सोडली असता पूर्व ग्रंथापैकी काही ग्रंथातून असे स्पष्ट निर्देश सापडतात की ॐ चे अक्षर अ, ऊ, म् या तीन अक्षरांनी मिळून झालेले आहे. अ नि ऊ चा संधी ओ, ओ ओम्! हा एक उलगडा, त्या अक्षराची फोड समजून घेण्याचे कामी तरी, बुद्धिला पटणारा आहे.

परंतु त्या अ, ऊ, म् या तीन अक्षरावर सांप्रदायिकांनी जे मनास येतील ते अर्थ बसवून ॐ चे महत्व स्थापिले आहे ते पुन्हा एक गौडबंगालचे गौडबंगालच राहून जाते. कोणी म्हणतात, अ म्हणजे ब्रम्हा, ऊ म्हणजे विष्णु; कुणी अ ला शक्ति म्हणतात, कुणी ऊ ला स्थिती नि म् ला लय म्हणतात; तर कुणी त्याच ऊ चा नि म् चा तिसराच अर्थ देतो. हे परस्पर विरुद्ध अर्थ एकत्र करून त्यात अमकाच एक खरा असे ठरविण्यासही साधन नाही. कारण त्यातला प्रत्येक अर्थ हा केवळ पोथीनिष्ठतेवरच आधारलेला!

आणि पुन्हा अडचण ही की, ओम् म्हणजे ब्रम्हा, विष्णु, महेश वा सृष्टी-स्थिती-लय वा कोणचीही त्रिपूटी दर्शविते असे मानले, म्हटले, तरी त्यात ॐ चे एवढे अद्वितियत्व ते कोणचे?

चित्रलिपी :

लिपीशास्त्राचा असा एक सिद्धांत आहे की, लिपीचे मूळ चित्रात आहे मनुष्य प्रथम आपले विचार लिहिण्याचे आधी चित्रवू लागला. लेख म्हणजेच कोरणे, काढणे, पहिला लेख अक्षरांचा नव्हे. अक्षरे ही विचार प्रकट करण्याची फार पुढची विकासलेली (evolved) पायरी. जी वस्तू निर्देशावयाची तिचा आकारच काढला जाई. चित्रलिपी ही मूळलिपी. चीन, प्राचीन मिसर प्रभृति देशांतील प्राचीन लिपी चित्रलिपीच आहे. वृक्ष, पक्षी, हात, पाय, घरे चित्रिली जात. घर शब्द लिहावयाचा म्हणजे घरासारखे काही चिन्ह काढावयाचे मनुष्याच्या प्राथमिक अवस्थेत हीच पद्धत सहजगत्या सुचण्यासारखी होती. या पायरीवरून चित्रलिपीचा विकास अक्षरलिपीत वर्ण शोधात कसा झाला तो प्रश्न इथे प्रस्तुत नसल्यामुळे बाजूस सारू. वस्तूचा निर्देश त्यांच्या आकृतीने करणाऱ्या लिपीतील आकृतींचा पसारा केवढा अवजड असेल? वस्तू असंख्य, त्यांचे वर्ग केले नि वर्गापुरत्या आकृत्या ठरविल्या तरी शेकड्यांनी मोजण्याइतक्या आकृत्या त्या चित्रलिपीत रहातात. ते आजची चीनची अवजड नि अनेकार्थी चित्रलिपीही दाखवू शकेल. त्यातून मार्ग काढण्यासाठी विचार करता करता मनुष्यांतील कोणा कोणास ही कल्पती सुचली की वस्तू असंख्य असल्या तरी मनुष्य उच्चारू शकतो ते वर्ण अगदी मोजके असतात, त्यांच्या उलटापालटीनेच काय ते असंख्य वस्तूंचे असंख्य शब्द होतात आणि यासाठी जर ते वारंवार आवृत्त होणारे मनुष्य उच्चारतो ते मूळ वर्णच नेमके धरून वर्णवारी करून, त्यांच्या खुणा ठरविल्या तर असंख्य शब्द, नि वस्तू त्या पाचपन्नास खुणांनी केवळ त्यांच्या संमिश्र उलटापालटीने प्रदर्शिता-चित्रिता, लिहिता येतील! ती कल्पती म्हणजे त्या काळी अद्भूतच वाटणारा नि प्रथम निघाला तेव्हा अद्भूतच असणारा एक महान शोध होता. मनुष्याचे भवितव्य बदलणाऱ्या फार थोड्या शोधात चित्रलिपी युगांतून वर्णलिपीयुगास जन्म देणारा हा शोध गणला पाहिजे. नुसते उच्चार मोजण्याच्या पुढची पायरी त्यांचा अनुक्रम, तो पूर्वी अनमान धपक्याचा होता. त्यास एका अगदी नैसर्गिक आणि म्हणूनच शास्त्रशुद्ध सूत्रांत गोवणे हे काम तर मानवी बुद्धिमत्तेची एक कठीण कसोटीच होती.

वर्णव्यवस्था

आम्हा हिंदूस ही अत्यंत अभिमानाची गोष्ट आहे की इतर अनेक प्रकरणी जसे घडते तसे ह्याही प्रकरणी आपली भारतीय बुद्धिमत्ताच ह्या कसोटीस पूर्णपणे उतरली. आज उपलब्ध असलेल्या जागतिक साहित्याचे निर्विवाद पुराव्यावरून हे सिद्ध होत आहे की वर्णमालेचा शोध बहुधा आपल्या हिंदूंच्याच बुद्धिमत्तेचा प्रभाव आहे. वर्णमालेच्या अनुक्रमाचे शास्त्रशुद्ध सूत्र तर निःसंशयपणे आमच्याच सूक्ष्मदर्शनी कुशाग्रबुद्धी ऋषिवर्यांनी शोधून काढले. ते सूत्र म्हणजे मनुष्याचे जे नैसर्गिक ध्वनीयंत्र- त्यातून ध्वनी जसजसा प्रकटतो तसतसा त्याचा वर्णस्थान समीरित अनुक्रम हेच होय. याची अत्यंत मार्मिक नि सांगोपांग चर्चा आपल्या प्राचीन ग्रंथातून ग्रंथिलेली आजही वाचावयास मिळते. मूळ अ, अ,

उ प्रभृति स्वर ध्वनीचे टप्पे नैसर्गिक रितीने ज्या ज्या स्थानी पडतात त्यांचा अनुक्रम धरून त्या मूळ ध्वनीच्या वर आघात होत होत जी व्यंजने प्रकटतात ती त्याच कंठ, तालु, दैत्य, ओष्ठ या स्थानाप्रमाणे वर्गीकरण करून, त्यांचे कंठ्य, तालव्य, दंत्य, ओष्ठ्य असे विभाग केले. ही व्यवस्था जितकी मौलिक तितकीच अबाधेय होती. कारण नैसर्गिक ध्वनीयंत्र जे मुखवठ्यावरच ती अधिष्ठिली असल्याने, मनुष्याचे मुख जोवर आहे असेच राहिल, तोवर तीही अबाधितच राहणार. सर्व मनुष्यजातीच्या यच्चयावत् भाषांना लागू पडणार.

यापुढची पायरी म्हणजे हे वर्ण लिहावयाचे जे प्रकार तेही निश्चित करणे ही होती. चित्रलिपी, शंकुलिपी, कोनलिपी, प्रभृति अनेक पायऱ्यांनी ज्या आकृती शब्द लिहिण्यात योजिल्या गेल्या होत्या, त्यातीलच अनेक आकार हे वर्ण आकारण्यात उपयोजिलेले आहेत हे खरे आहे. जगातील आज प्रचलित असलेली यच्चयावत् अक्षररूपे कशी विकसित झाली तो प्रश्न आज पुष्कळ अंशी तर्कवितर्कात गुरफटलेला आहे. आजच्या या लेखापुरते इतके सांगणे पुरे की आपल्या भारतीय तत्वज्ञानी वर्गाने केव्हां तरी उच्चारांची कंठ्य, तालव्यादी स्थाने निश्चित करून वरील वर्णानुक्रम लावल्यानंतर ह्या वर्णांचा तो उच्चार लिहिण्याची रूपेही तो वर्ण उच्चारतांना मुखातील कंठ, जिह्वा, ओष्ठ प्रभृति अवयवांची जी जी मोड होते, तिच्या आकारास चित्रूनच निश्चिण्याची योजना कल्पिली होती; यत्न केला होता; हे निःशंकपणे सांगता येते. जिह्वादी अवयवांची वर्ण उच्चारतांना होणारी मोड इतकी संकुल आणि चित्रिण्यास, लिहिण्यास कठीण आहे की प्रत्येक अक्षरास ते उच्चारतांना होणाऱ्या त्या अवयवांच्या मोडीच्या चित्रानेच व्यक्तविणे अत्यंत दुर्धर, जवळजवळ असाध्यच असल्याने, तो यत्न सफळ शकला नाही. पण असा प्रयत्न झाला होता आणि असल्याने वर्णांचा उच्चार करतांना जिह्वादी अवयवांची जी मोड मुखांत होते तेच चित्र, तोच आकार, त्या वर्णांचे अक्षररूप ठरवावे, हे तत्व निदान काही अक्षररूपांचे प्रकरणी तरी उपायोजिण्यात आले होते याचा निर्विवाद पुरावा अ, आ, ऊ आणि ॐ या अक्षरांत अद्यापही मिळू शकतो. अ हा मूळ ध्वनी त्याचा आकार 'अ' असाच का? त्याच्या उच्चारांत कंठ, जिह्वा, ओष्ठ ही सरळ ठेवली जातात. कंठाचा आकार 'उ' असा, जिह्वा '---' अशी. ओष्ठाच्या उघडलेल्या अंतराची सरळ रेघ '।' अशी; यास्तव 'अ' हे अक्षर उच्चारतांना होणाऱ्या मुखाच्या मोडीचे रेखाचित्र, संकेतात्मक तरी, 'अ' असेच काढता येईल. यास्तव 'अ' या उच्चाराचा नैसर्गिक आकार 'अ' असाच ठरणार, ठरला. आ म्हणजे अधिक ताणलेले ओठ म्हणून दोन कान्हे. तीच स्थिती 'ऊ'ची. कंठ, 'उ' जिह्वा '---'; ओष्ठ ताठ उघडलेले 'आ'सारखे नसतात म्हणून टोक थोडे वळविलेले- ऊ. ते मुख्य चित्रच 'ऊ'चे रूप ठरणार, ठरले. वर सांगितलेले तत्व आपल्या तत्वज्ञापैकी कांहीनी कल्पिले आणि उपयोजिण्याचे यत्न केले होते. हे जरी नक्की असले तरी त्याचा प्रयोग कुठपर्यंत केला हे कळणे कठीण.

आजच्या अक्षरांच्या रुपांत तर त्याचा मागमूसही लागत नाही. परंतु निदानपक्षी ॐ ह्या अक्षरापुरते तरी तेच तत्व उपयोजिलेले आहे इतके मात्र अगदी नक्की सांगता येते.

आम्हास लिपीविषयक विचार करीत असतांना ही उच्चारकृतिप्रमाणे अक्षराकृती ठरविण्याची क्लृप्ती आपल्या प्राचीन ऋषींनी कल्पिली होती हे ध्यानी येईतो ॐ हे अक्षर परंपरेप्रमाणे असेच का काढावे हा प्रश्नच होता. परंतु ह्या तत्वाची किल्ली सापडताच तो प्रश्न आम्हास सहज सोडविता आला. आमच्या पहाण्यात ॐ हे अक्षर असेच का काढावे याची ही उपपत्ती कुठेही स्पष्ट अस्पष्टपणे दिलेली आढळलेली नाही. आमच्या पुरती तरी ती आम्हास सुचलेली नी पटलेली आहे. कोणी ग्रंथांत तरी तिचा स्पष्ट उल्लेख दाखविल तर उत्तमच. आमची ही उपपत्ती त्या प्राचीन आधाराने दुहेरली जाऊन अधिकच दृढता पावेल. ती उपपत्ती अशी:

‘ॐ’ हे अक्षर असेच का लिहावे? आणि ते अक्षर ब्रह्म का म्हटले?

अशासाठी की सारे उच्चार कंठ-जिह्वा-ओष्ठ या मार्गात आघात गति प्रभृति उपाधिपरत्वे होतात. अर्थात उच्चाराचे मूळ यात म्हणजे कंठ ते ओष्ठपर्यंत मुख. तेव्हा स्फुट, फुटकळ, प्रत्येकी अक्षरे ही ज्या मूळ , अस्फुट, अविशेष अविकृत, उच्चाराची विकृत रूपे आहेत. ती उच्चाराची मूळ प्रकृती जर लिहावयाची तर मुखाच्या चित्रानेच होय. हे वरील तत्वास अगदी धरून आहे. यास्तव कंठ, जिह्वा आणि ओष्ठयुग्म उघडून मिटलेले, मिळून ॐ हे रूप सिद्ध होते. मानवी ध्वनीयंत्राचे ते मूळ चित्र अव्याकृत ध्वनी लेखनांत व्यक्तविण्यास तोच आकार नैसर्गिक; कोणा व्यक्तित्या लहरीप्रमाणे योजलेला वा काढलेला नव्हे, सांकेतिकही नव्हे. अगदी वस्तुस्थितीत धरून आकारलेला.

सारांश थोडक्यात असा की साऱ्या उच्चारांचा, वाचेचा ओम्, कंठ; स्थिती जिह्वा; अंत उघडून मिटलेले ओष्ठ; म्हणूनच यच्चयावत् उच्चारांची प्रकृती म्हणजे अक्षर ब्रह्म, त्या अवयवांच्याच आकाराने आकारली, लिहीली म्हणजे ॐ हे रूपच सिद्ध होते.

कोणी अनुनासिकाचाही अंतर्भाव करण्यासाठी ॐ असा ‘ॐ’ चंद्रबिंदुयुक्त लिहितात; तेही वरील उपपत्तीस धरूनच आहे.

ॐ चे महात्म्य :

ही उपपत्ती बुद्धिगम्य नि युक्तिसंगतही आहे; इतकेच नव्हे तर ॐ च्या या अर्थाप्रमाणे त्याचे जे महात्म्य कितीही अतिरंजि नी अतिशयोक्त वाटले तरी ते समजून घेता येते. याचा अर्थ काहीतरी लागतो, दोन चार दाखले देऊ :

(१) ॐ हे अक्षर वरील स्पष्टीकरणानुसार प्रत्येक उच्चारात आणि म्हणूनच यच्चयावत् वाङ्मयात अनुसरून असल्यामुळे, सर्व अक्षराचे ते सामान्य घटक असल्यामुळे त्यास अक्षर - ब्रह्म म्हटले.

(२) वस्तुची विभिन्न नावे भिन्न अक्षरांनी (जसे इंद्र, चंद्र, सूर्य) प्रकटविली जातात. अर्थात् यच्चायावत् वस्तुजातास अनुसरून असलेले जे मूळब्रम्ह ते जर संबोधावयाचे तर यच्चयावत् अक्षरात, शब्दात, वाङ्मयात अनुसरून असलेले जे मूळ ॐ, त्यानेच संबोधिणे प्रशस्त, युक्त म्हणून ह्याला ॐ म्हटले आहे. हे युक्तिसंगतच आहे. प्रणव आकार, म्हणजे ब्रम्हा.

(३) देवदेवतांच्या स्तुतीनी भरलेला वेद म्हणावयाचे आधी सर्वश्रेष्ठ परब्रम्हाचे नामोच्चरण, स्मरण अवश्य; यास्तव कोणत्याही मंत्रादी पठणापूर्वी ॐ म्हणावे ते का - ही स्पष्ट होते.

(४) ॐ या एका अक्षरात सर्व वाङ्मयीन ज्ञान, वेद बीजरूपाने सामावला आहे असे का म्हणतात हेही या उपपत्तिने समजून घेता येते. सारी अक्षरे ॐ मध्येच बीजरूपाने आहेत. कारण ज्या कंठ, जिव्हा, ओष्ठ यांच्या साहाय्याने सारी अक्षरे उच्चारता येतात त्यांच्या मूळ अव्याकृत आकाराचे ते ॐ हे प्रतीक - यास्तव साऱ्या अक्षराचे ते बीज, यास्तव साऱ्या वाङ्मयाचे वेदांचेही.

याचा विचाराचा हा अर्थ असा लागतो, अतिशयोक्त असला तरी समजतो. इतर जी ॐ काराची प्रशास्ति आढळते ती मात्र निव्वळ अतिरंजित, अर्थवाद, भाविक श्रद्धेची आणि त्या काळच्या धार्मिक भोळेपणाची साक्ष वेदात बेडकावर रचलेल्या एका साध्या गीताला 'सूक्त' 'मंत्र' म्हणून गौरवून ते म्हटले असता पर्जन्य पडतो, बेडूक देवता प्रसादून त्या सूक्त पठणे, धन धान्य प्राप्त होते, पुण्य लागते प्रभूति अवास्तव वर्णन करणाऱ्या त्या काळच्या 'अर्थवादाने' ॐ काराच्या पावित्र्याचे, थोरवीचे, त्यावर बसलेल्या धर्मभोळ्या नि लहरी संकेताचे आणि रचलेल्या प्रशस्तीचे, पुराण हे आता केवळ त्या काळच्या लोकमनाची आपणास ओळख करून देण्यापुरतेच काय ते उपयोगी, बुद्धिस वा तर्कास पटेल असे त्यात काहीही सापडणे नाही. त्याचे मूळ काय असावे ते शोधीत असता ॐ काराची वरची उपपत्ति तेवढी बुद्धिगम्य आणि युक्तिसंगत अशी सापडते.

त्याकाळी जी जी गहन तत्त्वे आपल्या महर्षींनी आपल्या बुद्धिप्रभावाने शोधली वा तत्वज्ञानाची जी जी विचारणीय दर्शने निर्मिली त्या साऱ्या अमूर्त सत्यास मूर्तविण्यासाठी तत्वज्ञानाच्या हातात हात घालून मूर्तिकल्पही प्रगति करित गेले. सांख्यांच्या, शाक्तांच्या, बौद्धांच्या दर्शनातील अनेक गहन प्रमेये नि सिद्धांत आपल्या मूर्तिकल्पाने साकारविले आहेत. त्यातील काही मूर्तीतील मूर्तिकल्प (The idea behind the image) इतके गहन, काहीतील इतके सुंदर, काहीतील इतके सूचक आहे की त्यापुढे ग्रीसमधील वा काही प्रसंगी आजचे मूर्तिकल्प देखील फिके पडावे, उथळ वाटावे! विश्वाशी पंचज्ञानेद्रियांनीच काय तो मनुष्य संवादू शकतो. ह्या सत्यास, ज्ञानमय सृष्टीस व्यक्तविणारा तो पंचमुखी महादेव; कालशक्तिची - संहाराची मूर्ती ती काली; ती काव्यकलांची देवता सरस्वती! किती

अनुत्थ, अनुरूप, अनुपम ते ते मूर्तिकल्प आहे म्हणून सांगावे! तत्वाप्रमाणेच भावभावनांच्या बहुविध अमूर्त पदार्थांच्या व्यक्त मूर्ती कल्पण्याची आपल्या प्राचीन संस्कृतीस फारच आवड होती. संगीतातील रागरागिणींच्या मूर्ती पहा: फार काय त्रिदोषादी रोगांच्या देखील देवता भावून त्याच्या गुणावगुणास अनुरूप अशा मूर्ती कल्पिलेल्या आणि चित्रिलेल्या आहेत. आज ती प्रवृत्ति खुरटली आहे म्हणून निभावले, नाहीतर प्लेगची देखील एक देवता भावून जांघेत, खांकेत, कानाशी, भयंकर गाठी असलेली एखादी प्लेगास साकारणारी मूर्ती - चित्र म्हणून नव्हे, तर एक देव म्हणून आज आमच्या देव्हान्यात सुप्रतिष्ठित होऊन बसती! कारण पदार्थांचे दैवीकरण नि मूर्तिकरण हातोहात करण्याची ग्रीकांप्रमाणेच आमच्याही प्राचीन संस्कृतीस मोठी हौस असे. काही प्रकरणी ते मूर्तिकल्प अतिगहन नि अतिसुंदर, काही प्रकरणी अगदी भाबडट नि उथळ.

ॐ ची मूर्ती म्हणजेच गणपती गजानन!!

त्याच देवीकरणाच्या आणि मूर्तीकरणाच्या प्रवृत्तीने ॐ कारासारख्या अगदी वैदिक कालीच इतके पावित्र्य नि महत्व पावलेल्या देवतेस साकारण्यासाठी पुढे यावे हे क्रमप्राप्तच होते. ॐ ची मूर्ती करावयाची तर अर्थातच पहिली अडचण ही होती की मनुष्याचेच काय पण कोणाचेही मुख त्या अक्षरास जुळणे अशक्य होते. कोण्या मूर्तीकाराला त्यावर विचार करता करता एक फक्कड तोड सुचली ते अक्षर जर उभे धरले तर थेट हत्तीच्या मुखासारखे दिसते. त्यासरशी हत्तीचे मुख नि मानवी देह अशी तर्कशुद्ध वळण न बदलता त्याचे मूर्तीकरण करावयाचे, तर तीच तोड बिनतोड होती

ओंकाराची मूर्ती म्हणजे गजानन, गजवदन अर्थातच ओंकारास वर सांगितलेली जी महनीय विशेषणे नि महात्म्य प्राप्त झाले होते ते सारे गजाननाच्या ठायी संक्रमित झाले. वाङ्मयाचे दैवत कविताकला, नृत्यगीताची जी देवी सरस्वती तिचा तो स्वामी; मंत्रापूर्वी ॐ कार जसा ब्रम्हस्वरूप म्हणून स्मरणीय, तसाच सकल वैदिकादी धर्मकर्मांचे आधी गजानन पूज्य, म्हणूनच विघ्ननाशक साऱ्या विद्येचा, लेखनाचा, वाणीचा तो उगम म्हणूनच धुळपाटी नमस्कार केला पाहिजे. आधी श्रीगणेशायनमः! मग अ, आ, अ, ई ची गोष्ट.

गजाननाची जन्मकथा:

आता या अनुरूप मूर्तिकल्पाच्या मार्गात एकच अडचण राहिली होती. मानवी देहावर हे हत्तीचे मुख कसे आले? ती अडचण लागोलाग आमच्या पुराणाने निरसिली. पार्वती एकदा स्नान करीत असता दारावर तिने आपल्या अंगाच्या मळीपासून झालेल्या गणपती नावाच्या कुमाराला पहाण्यास ठेवले नि सांगितले की कोणालाही आत सोडू नकोस. पण शंकर मध्येच आले नि आत जाऊ लागले. अर्थातच वाचाबाची होऊन रागाचे भरात त्यास अडथळा करणाऱ्या त्या कुमाराचे शीर शीघ्रकोपी महादेवाने छाटून टाकले. पुढे

सर्व प्रकरणाचा उलगडा झाल्यावर महादेवाने हत्तीचे शीर आणून, त्या कुमारास लावून पुनरुज्जिवीत केले. ही कथा रचून पुराणाने गणपति गजानन कसे झाले ती बतावणी जुळवून दिली.

या कथेतही एक रूपक आहे. मळीपासून म्हणजेच रजोगुणातून कार्यप्रवृत्तिची देवता जन्मली. रजोगुणाचे लक्षण कार्य - गणपती कार्यकर्ता देव, पण त्या कथेतील हे रूपकही उलगडून दाखविण्यास इथे स्थलाची सवड आता उरली नाही. विषयही गजाननाच्या मूर्तीपुरताच आहे आणि रूपक कितीही उलगडे तरी ही बोलून चालून पुराणाची कथा. एक गंमतीची गोष्ट!

ॐ काराच्या उपपत्तिचे आणि श्री गजाननाच्या मूर्तीचे रहस्य हे असे आहे. त्यातील तथ्य, त्याच्या खरा इतिहास नि असाच.

उपसंहार - गणानां त्वा गणपतिं हवामहे!

गणपतीची मूर्ती ही ॐ काराची मूर्ती आहे हे जरी असले तरी हे विसरता कामा नये की गणपती म्हणजे ओंकारच काय तो नव्हे. गणपती म्हणजे गणांना पती: गण म्हणजे राष्ट्र, त्या शक्तिके, संघटनेचे जे दैवत ते गणपती! अगदी वैदिक कालापासून आपल्या भारतीय राष्ट्राची ती गणदेवता आहे. तिचा उत्सव हा निदान महाराष्ट्रापुरता तरी आज एक राष्ट्रीय महोत्सव झालेला आहे. आज हिंदुसंघटनेचे हा गणपती उत्सव हे एक अत्यंत प्रबळ हत्यार आहे. लोकमान्य टिळकांच्या परिश्रमाने नि पुण्याईने त्याला आजच्या वळणाचे राष्ट्रव्यापी रूपही दिले. पण ते तेव्हाच्या परिस्थितीप्रमाणे त्याची व्यापकता एकंदरीत आपल्या स्पृश्य बांधवासच काय ती संघटवू शकली. आता आम्ही या महोत्सवाच्या मूळ उद्देशास परिपूर्णविण्यासाठी त्याचे कक्षेत स्पृश्य-अस्पृश्यसुद्धा यच्चयावत् हिंदुमात्र आणून सोडले पाहिजे. पूर्वीच्या स्पृश्यांच्या गणेश उत्सवातून हे साधणार नाही. ह्यासाठी प्रत्येक नगरात मोठमोठे अखिल हिंदूगणेश उत्सव स्वतंत्रपणे काढणे हाच एक उत्तम उपाय आपल्या स्पृश्य बंधूंच्या परंपरागत स्पृश्य उत्सवाशी शक्यतो मनःपूर्वक सहकार्य करितच आपण हे अखिल हिंदू गणेशोत्सवही स्वतंत्रपणे साजरे करावे. यात पोथीजात जातीभेदाचा कोणताही मानी उच्चनिचतेचा भेदभाव न मानता, भंगी बंधूसुद्धा हिंदुमात्रास समानतेने समान नियमान्वये सर्व कार्यक्रमातून सरमिसळ भाग घेता आला पाहिजे. पण मूर्तीपूजा हा धर्मभोळेपणा नव्हे काय? बऱ्याच प्रामाणिक हिंदुसंघटक बुद्धिवादी (Rationalist)वर्गाकडून जी एक अडचण आम्हास वारंवार सांगण्यात येते, आम्हांसाठी आक्षेपिता येते. त्याचाही स्पष्ट उल्लेख नि निरास करणे इष्ट आहे. त्यांचे म्हणणे असे की, धर्मभोळेपणास उत्तेजन ज्यायोगे मिळते अशा मूर्तीपूजेसारख्या कार्यक्रमात आम्ही भाग कसा घ्यावा? तरीही इतके सांगणे पुरे पडेल की मूर्तीपूजेत तितका धर्मभोळेपणा नसतो. धार्मिक वा भाविक दृष्टी सोडली तरीही केवळ राष्ट्रीय दृष्टीने अगदी ह्या

लोकींच्या लाभाचाच विचार पुढे ठेवला, तरीही मूर्तीपूजा ही मिथ्याचार ठरत नाही. कारण जशी एक धार्मिक मूर्तीपूजा असते तशीच एक बौद्धिक (Rationalist) मूर्तीपूजा ही आहेच आहे. दगडाच्या वा मातीच्या मूर्तीलाच वस्तुतः सजीव दैवत मानून ती मूर्तीच धूपाचा वास घेते, फुले स्वतः हुंगते, मोदक सूक्ष्मरूपाने खाते, मोदक नाही दिले तर ती मूर्तीच रागावते, अशा दगडालाच देव मानणाऱ्या मूर्तीपूजेला बुद्धिवादी हा निःसंशय भाबडीच समजणार. बुद्धिवादी गणपतीच्या मूर्तीकडे त्या दृष्टीने पाहणार नाही. परंतु आमच्या हिंदुराष्ट्राच्या संघटनेचे प्रतीक राष्ट्रशक्तीचे, गणशक्तीची मूर्ती ह्या दृष्टीने तिचा उत्सव, पूजा, सत्कार करण्यास बुद्धिवाद्यासही काही एक हरकत नाही. मूर्ती - मनुष्यमूर्तीसुद्धा काढणे हे पाप होय असे मानणाऱ्या कट्टर मुस्लीमाचा मूर्तीद्वेष हे जसे धर्मवेड होय. तसेच संघटनेचे प्रतीक म्हणून, गणशक्तीची मूर्ती म्हणून देखील मूर्तीपूजा वावडी मानून, गणेश उत्सवात भाग न घेणे हे बुद्धिवेड होय! अमेरिकेत अत्यंत उंच असा स्वतंत्रतेचा स्त्रीदेही पुतळा आहे. त्याचा ते फुलामालांनी राष्ट्रीय सत्काराचा उत्सव करतात. फ्रांसमध्ये सर्व प्रांतांना भगिनीसंघ कल्पून त्यांचे पुतळे एकत्र उभारलेले आहेत. आणि राष्ट्र-ऐक्यादिनी त्याचा मोठा उत्सव गाजतो. अगदी निर्देव रशियन बोलशेव्हिकांनीसुद्धा लेनिनच्या मेणाच्या प्रचंड मूर्ती उभारून त्याचे पूजन चालविलेच आहे की नाही! वडिलांचे चित्र, शिवाजीचा पुतळा, राष्ट्राचा ध्वज, तशीच ही राष्ट्रीय संघटनेची गणशक्तीची मूर्ती गणपती!! आमच्या पूर्वाचार्यांच्या शतावधी पिढ्यांच्या कर्मशक्तीच्या पक्क्या पायावर आमचा राष्ट्रीय संघटनेची, गणशक्तीची परंपरागत मूर्ती उभारलेली आहे. पारलौकिक वा धार्मिक वा भाबड्या अशा दृष्टीने कोणी तिला पुजतील - बुद्धिवादी केवळ राष्ट्रीय दृष्टीनेच काय ते तिच्याकडे पाहातील. एक पुतळा म्हणून पाहिल, एक चित्र म्हणून पाहिल आणि हिंदुसंघटनेविषयीचा जो आदर तो त्या मूर्तीच्या त्या प्रतीकाच्या सत्कारात आणि उत्सवात प्रकटविल. रामाचे देवळात आमचे काही हिंदुबंधू ती मूर्तीच देव म्हणून भजतील, कोणी देवाच्या अवताराची ती मूर्ती म्हणून पुजतील; कोणी ती मोक्ष देते म्हणून पुजतील. बुद्धिवादी त्यापैकी कोणत्याही श्रद्धेने जरी बांधलेला नसला तरीही राष्ट्राच्या एका अत्यंत पराक्रमी राष्ट्राधिपतीचे स्मारक म्हणून त्या मूर्तीकडे पाहिल. तो राष्ट्रीय भावनेने तिला पुजिल, इतकाच फरक! पण राजा रामचंद्राच्या देवालयात वा महोत्सवात भागच घ्यावयाचा नाही असा लोकसंग्राह, राष्ट्रीय संघटनेस बिघातक अतिरेक तो करणार नाही. असा अतिरेक बुद्धिवाद नसून धर्मवेडासारखेच एक बुद्धिवेड होय. उपयुक्त धर्मभोळेपणाही केव्हा केव्हा टाकाऊ नसतो!

त्याच्याही पुढे जाऊन असे स्पष्टपणे सांगतो की, जो बुद्धिवादी तो उपयुक्तवादीही असलाच पाहिजे. त्याला समाजशास्त्राचा हा सिध्दांत ठाऊक असला पाहिजे की लोकसंग्रह म्हटला म्हणजे प्रत्येक व्यक्तिव्यक्तिच्या एकांडेपणाने कधीच साधन नसतो; सर्व व्यक्तींना

साधणारे जे सांघिक सामान्य सूत्र असेल त्यावरच तो आधारलेला असणार, यास्तव एखादी समजूत वा रूढी धर्मभोळी असली तरीही जर तिच्यायोगे समाजमानसाच्या त्या परिणतीत एकंदरीत राष्ट्रीय हितच अधिक साधत असेल तर त्या धर्मभोळेपणासच लोकसंग्रहाचे एक तात्पुरते हत्त्यार म्हणून तो कर्ता बुद्धिवादी उपयोजिण्यास सोडणार नाही. राष्ट्राचे एकंदरीत अहितच करतात त्या तेवढ्यास तो ताडताड तोडील. बाकीच्याकडे कानाडोळा करील. आपण स्वतः धर्मभोळा न राहाता, धर्मभोळेपणास वा कोणच्याही लोकश्रेयास, राष्ट्रहीतास धक्का न लागेल अशा बेताने उच्छेदीत असतानाच तो राष्ट्राच्या संघटनेस अवश्य त्या प्रमाणात राष्ट्रीय शक्तिस एकंदरीत पोषक अशा कोणच्याही रूढीस एकदम, नुसत्या बुद्धिवेडाचे पायी लाथाजून निराळा पडणार नाही; फुटून निघणार नाही. या दृष्टीने पहाता आज आपल्या हिंदुराष्ट्राच्या संघटनेचे एक प्रबळ हत्त्यार असलेल्या हल्ली गणपती उत्सवाच्या राष्ट्रीय महोत्सवात हिंदुसंघटक अशा पोथीजात जातिभेद उच्छेदक बुद्धिवादी सुधारकांनी अवश्य भाग घेतला पाहिजे. त्यांनी अखिल हिंदु गणेशोत्सव स्वतंत्र स्थापून नि स्पृश्य - अस्पृश्यास सरमिसळ बसवून स्पर्शबंदी तोडली पाहिजे. भंग्याकडून गीत-गायत्री म्हणून नि गणपतीची प्रकट पूजा वेदमंत्रांनी करवून, वेदोक्त बंदी तोडली पाहिजे. शुद्धीसमारंभ करून किंवा निदान शुद्धीकृतास देवाची स्वहस्ते पूजा करू देऊन शुद्धीबंदी मोडली पाहिजे. आणि सगळ्यात अत्यंत आवश्यक गोष्ट म्हणजे पूर्वास्पृश्य बंधूस पंगतीस प्रकटपणे घेऊन, वृत्तपत्री नावे छापून, सहभोजनाची झोड उठविली पाहिजे रोटीबंदीची बेडी तोडून टाकली पाहिजे.

आम्हांस साध्या सामाजिक प्रश्नीच सांगता येते म्हणून इतकेच सांगतो की, निदान सामाजिक क्रांतीची तरी उठावणी चहूबांजूनी करून तो एक प्रश्न तरी हाता निराळा करून टाका ठिकठिकाणी

अखिल हिंदु गणेश उत्सव काढा!!

प्रकट सहभोजनाची झोड उठवून द्या!!

येत्या गणेशोत्सवात

अखिल हिंदु गणपतीची स्थापना!

पूर्वापार चालत आलेल्या हिंदु महोत्सवापैकी गणेशोत्सव ही संस्था आजही हिंदुसंघटनेस अत्यंत उपकारक आहे. अनेक पिढ्यांच्या आणि शतकांच्या सतत श्रमाच्या बळकट पायावर ती संस्था उभी आहे महाराष्ट्रात हिंदुत्वाच्या प्रबळ जाणिवेने सारे हिंदुराष्ट्र अनुप्राणित करण्याचे कार्य एक पंढरीचा महोत्सव करतो की दुसरा हा राष्ट्रीय गणेशोत्सव. त्यातही एक महत्वाचा फरक आहे. पंढरीचा महान उत्सव हिंदुमात्रास हिंदुत्वाच्या, धार्मिक एकतेच्या रश्मीने संघटित करतो; हा गणेशोत्सव हिंदुत्वाच्या राष्ट्रीय एकतेच्या जाणिवेने हिंदुमात्रास अनुप्राणित, एकजीव, एकराष्ट्र करू शकतो.

विठ्ठलाच्या वा गणेशोत्सवाच्या धार्मिक आराधनेने कोणकोणती पारलौकिक फले मिळतात, किती दूर्वांनी वा संकीर्तनांनी वा मोदकांनी स्वर्गाच्या किती पायऱ्या चढून जाता येते, हा प्रश्न या लेखाचा विषयच नसल्यामुळे तो बाजूस सारून हा राष्ट्रीय महोत्सव आजच्या परीस्थितीत आपल्या हिंदुराष्ट्राची ऐहिक शक्ती वाढविण्यास आणि राष्ट्रीय संघटना प्रबळविण्यास किती उपयोगी पडतो आहे. त्याच्या त्या राष्ट्रीय दिशेने आजच्या परीस्थितीत कसा लाभ करून घेता येईल हेच या लेखात मुख्यत्वेकरून पहावयाचे आहे.

गणेशोत्सव हा प्रथमपासूनच प्रवृत्तीपर आहे. त्याचे स्वरूप सार्वजनिक आहे. त्याची अधिष्ठात्री देवताच मुळी राष्ट्रीय आहे. गणांचा जो पती तोच गणपती. ती देवता वैयक्तिक मूर्ती नसून ती गणशक्तीची राष्ट्रीय जीवनाची, हिंदुसंघटनेची मूर्ती आहे. आरास, मिष्टान्ने, भोजने, गीते, नृत्ये, रागरंग, सार्वजनिक पानसुपाऱ्या, अत्तर-गुलाब, वाजंत्र्या चौघड्याची झड, जनसमुदायाची तुंबळ दाटी, हत्ती, घोडे, झेंडे, स्वार, बंदुका, तोफा याच्या धूमधडाक्यासह सहस्त्रावधि नरनारींच्या राष्ट्रीय जयघोषात मिरवत चाललेली ती गणराजाची स्वारी! या महोत्सवातील हे सारे विधिविधान, परंपरा नि प्रक्रिया सार्वजनिक आहे, प्रवृत्तीपर आहे, राष्ट्रीय आहे. त्यातही आजच्या परीस्थितीत तो महोत्सव अधिकांत अधिक उपयुक्त व्हावयास आवश्यक असे वळण लोकमान्यांच्या कर्तबगारीने देऊन त्या महोत्सवास आधीच अद्यावतही करून सोडले आहे. असा हा गणपती महोत्सव म्हणजे हिंदुसंघटनेच्या हातचे आजचे एक प्रबळ हत्यार होय. आमच्या हिंदुराष्ट्राचा, राष्ट्रीय आकांक्षेचा तो एक प्रचंड ध्वनिक्षेप नी ध्वनिबर्धक आहे.

मूर्तिपूजेविषयीचा एक नवीन आक्षेप

या सांघिक महोत्सवात अद्यावत राष्ट्रीय स्वरूप देताना जे फेरफार करावे लागले. त्यावर येणाऱ्या बहुतेक आक्षेपाचे निरसन लोकमान्यवादी आद्याचार्यांनी केलेलेच आहे. त्या आक्षेपात पूर्वीच त्यातील मूर्तिपूजेच्या अंगाविषयी आक्षेप येऊन गेला होता. पण तो आर्यसमाजादिकांच्या वैदिक वा धार्मिक दृष्टिकोनाचा होता. मूर्तिपूजा वैदिक वा धार्मिक

नाही हे त्यांचे म्हणणे असे. परंतु त्या राष्ट्रीय उत्सवापासून इतके मोठेमोठे राष्ट्रीय लाभ होतात.

लोकसंग्रह हेच त्याचे ध्येय, त्यात एखादे दुसरे अंग, एखाद दुसऱ्या पंथास वा व्यक्तिस न मानवेसे असले तरी समन्वय दृष्टीने तिकडे उपेक्षाभावाने पाहून उत्सवाचे लाभ एकंदरीत राष्ट्रहितवर्थाकच असल्याने त्यापासून फुटून निघण्याइतका एकांडेपणा करणे लोकहितघातक आहे. असाच विवेक आमच्या आर्यसमाजादी वैदिक वा प्रार्थनासमाजादी धार्मिक सुधारक पंथानी शेवटी दाखविला आणि आज या राष्ट्रीय महोत्सवात अनेक आर्यसमाजीय पुढारी मूर्तिपूजेच्या अंगाकडे दुर्लक्ष करून त्याच्या राष्ट्रीय कार्यक्रमांमध्ये तरी मनःपूर्वक भाग घेतात. न्यायमूर्ति रानडे प्रार्थनासमाजीय असताही लोकसंग्रहाच्या व्यापक राष्ट्रीय दृष्टीने मूर्तिपूजेसारख्या नगण्य प्रश्नास नसतेच महत्त्व न देता या राष्ट्रीय महोत्सवात भाग घेत ते ह्याच लोकसंग्रहाक समन्वयबुद्धीने होय. आमच्या या लेखात तर त्या उत्सवाची धार्मिक वा पारलौकिक बाजू मुळीच विचारात घ्यावयाची नसल्याने त्या उत्सवाकडे आम्ही केवळ ऐहिक नी राष्ट्रीय दृष्टीनेच काय ते पहात असल्यामुळे मूर्तिपूजेच्या धार्मिक काथ्याकुटीत पडण्याचे इथे काहीच प्रयोजन नाही.

परंतु गेल्या दीडदोन वर्षात हिंदु संघटनाच्या निस्सीम उपासकातच त्या संघटनेकडे केवळ राष्ट्रीय दृष्टीनेच काय तो पाहणारा, पारलौकिक लाभालाभाचा खल शब्दनिष्ठ धार्मिक प्रथेने मुळीच न करता ऐहिक होवो, पारलौकिक होवो, सर्व प्रश्न बुद्धिवादाच्या कसोटीनेच पारखणारा जो वर्ग बळावत आहे, त्याच्यापैकीच पुष्कळजणांना, मूर्तिपूजा बुद्धिवादाच्या कसोटीत उतरत नसेल तर जी त्या उत्सवात चालते त्यात आपणही भाग घेणे म्हणजे मिथ्याचार होणार आहे, अशी शंका आल्यावाचून रहात नाही. मूर्तिपूजेविषयीचा ह्या राष्ट्रीय महोत्सवावर पूर्वी जो आक्षेप असे, तो धार्मिकाचा असे. पण हा आक्षेप मूर्तिपूजेविरुद्ध असला तरी तो बौद्धिकांचा आहे. मूर्ति वेदोक्त आहे की नाही हा आर्यसमाजीय प्रश्न किंवा ईश्वरीय उपासनेचा मूर्तिपूजा हा प्रकार निराकार विभूला साकार संकोचित मानण्याच्या पापाने लिप्ताळलेला अतएव अधार्मिक आहे; हा निर्गुण निराकारवाद्यांचा प्रश्न, हे दोन्ही प्रश्न धार्मिक आहेत. पण त्याच्याशी या बौद्धिकांच्या आक्षेपाचा काहीएक संबंध नाही. मूर्तिवरील त्याचा आक्षेप बिनधार्मिक आहे. मूर्ति वेदांत असली काय, नसली काय; तिच्या पूजेने देव हसला काय, रुसला काय; बौद्धिकांना त्या भानगडीशी काहीच कर्तव्य नाही. त्याचे म्हणणे एवढेच की, “एका मातीच्या चित्राचा, कुठल्या एका भाबड्या पुराणातील गणेशजन्मकथेच्या बाडालाच इतिहास मानून, त्याच्या जयंतीस हा पूजाअर्चा प्रभूति सत्कार करावयाचा नी पालखीत खांद्यावर त्या चित्राला मिरवावयाचे हा बुद्धीला एक पोरखेळ वाटतो. तेव्हा या अशा पोरखेळात भाग घेणे मिथ्याचार होतो नव्हे काय?” कित्येक प्रामाणिक आणि हिंदुसंघटनाभिमानी कार्यकर्तेही

अशी शंका घेत असल्यामुळे त्यांची ती शंका निरसून टाकल्यावाचून पुढे जाणे बरे नव्हे. ती शंका मनातल्या मनात डिवंचत राहण्यापेक्षा एकदा थोडक्यात पण स्पष्टपणे चर्चिली जाणेच इष्ट आमच्या पोथीवादी आक्षेपापैकी बहुतेक आणि बुद्धिवादी मित्रांपैकी काही आम्हासही विचारतात, “ मग तुम्ही गणेशोत्सवात कसे भाग घेता? दगडाला देव समजून कसे पुजता?

जशी एक धार्मिक मूर्तिपूजा आहे,
तशीच एक बौद्धिक, मूर्तिपूजाही आहे!

आणि ती बुद्धिवादाच्या
कसोटीस पूर्णपणे उतरते.

या लेखापुरते या प्रश्नांचे ओझरते विवेचन करणेच भाग असल्यामुळे दाखवल्यानीच ते करू. कोणतेही अमूर्त तत्व, भाव नि भावना आकारविणारे चित्रशिल्प वा मूर्तिशिल्प हे काही निषेधित नसतो. देवाची मूर्ति करणे भयंकर पाप आहे; इतकेच नव्हे, तर देवाने केलेला जे मनुष्यप्राणी त्याची चित्रेही काढणे धर्मबाह्य असल्यामुळे चित्रशिल्प वा मूर्तिशिल्प म्हणजे नरकगामी अघोर अधर्म होय असे मानणारे मुसलमानात काही कट्टर पंथ आहेत आणि ते त्या निष्ठेपायी धर मूर्ति की फोड. घे चित्र की फाड, असा अत्याचार अनेकावर करित आले आहेत. ते जर धर्मवेड असेल तर मूर्तिलाच मूर्खपणा नि चित्राला विचित्र म्हणणारा अज्ञानी बुद्धिवाद हेही एक बुद्धिवेडच नव्हे काय? शिवाजी महाराजांचा पुतळा उभारून त्या विभूतीविषयी आपला आदर त्याला फुले घालून. नमस्कारा वेळी धूपदीपाही पुजूनही व्यक्तविणे ही हृदयाची एक अत्यंत मंगल नी उदार प्रवृत्ती आहे ती सर्वस्वी अनिंद्यच नव्हे तर उत्तेजनार्ह आहे. कारण मनुष्यातील उदात्त मनोभावास ती पोषक नी सद्गुणास उत्तेजक असते. म्हणजेच मनुष्यहितसाधक अतएव उपयुक्त असते. जे बुद्धिवादी ते उपयुक्ततावादी (Utilitarianism in the noblest sense) असतातच, निदान असले पाहिजेत आणि यास्तवच अशा मूर्तिपूजेला ते कधीही अव्हेरणार नाहीत. परंतु जेव्हा या विभूतिपूजेतील भावना भाबडेपणाची सीमा गावू लागते, तो पुतळाच शिवाजीमहाराज समजून, सजीव समजून, त्याला नवस करू लागली, नैवेद्य सूक्ष्मरूपाने तो पुतळाच खातो, फुले हुंगतो, पूजेने प्रसादून धनधान्य देतो, नाहीतर रागावून गावात प्लेग आणतो, असे मानू लागली म्हणजे काय ते बुद्धिवादी अशा अर्थाच्या मूर्तिपूजेस बुद्धिघातक धर्मवेडी, अहितकारक, अतएव अनुपयुक्त समजून निषेधू लागतो. आजचा बोल्शोव्हिक रशिया तर (Rationalism) चा बुद्धि वादाचा केवळ अर्क, पण रशियन बोल्शोव्हिक लखालाखांनी त्याच्या राजधानीतील लेनिनच्या प्रचंड समाधिमंदिरात जाऊन लेनिनच्या मृत देहाच्या मूर्तिचे, दर्शन घेतात. पण तीस मूर्ति मानून! हा बुद्धिवाद परंतु आपल्याकडील कित्येक समाधी नि कबरीचे दर्शन घ्यावयास जे शेकडो लोक जातात ते

त्यातील शवे नवसास पावतात, मुले देतात, उपहाराचा भोग घेतात, न भोग दिला तर रागावतात, या भावनेने. या प्रकारास मात्र बुद्धिवाद धर्मवेड म्हणतो. पहिली बौद्धिक मूर्तिपूजा ती बुद्धिवादास संमत, दुसरी मूर्तिपूजा मात्र भाबडी, धर्मवेडी, बुद्धिशून्य अतएव तीत तेवढा बुद्धिवादी भाग घेणारा नाही. पण अशा समाधी वा कबरीस पहाण्यासाठी जाण्याचेही तो ऐतिहासिक आवडीने सोडणार नाही. वेडेपीर त्या ठिकाणी नवस करायला जातील, बुद्धिवादी तीत ऐतिहासिक संस्मृत्यर्थ जाईल, एवढाच फरक.

जी गोष्ट मानवी पुतळ्याची, कबरीची वा चित्राची तीच अमूर्तता नि भावभावना व्यक्तविणाऱ्या कल्पमूर्तीची, कल्पचित्राची ग्रीक लोकात सौंदर्य, रति, शक्ती, वत्सलता प्रभृति भावनांचे सुंदर मूर्तिकरण केलेले असे. आपल्या इकडे तर आपले मूर्तिशिल्प अति गहन अशा अमूर्त तत्त्वांसही मूर्तिमान करण्यात केवळ भावनांची जी कल्पचित्रे वा कल्पमूर्ति आपल्याकडे कल्पिलेल्या आहेत. त्याच्याहून सुंदर, उचित, आकर्षक असे मूर्तिकल्प देवांच्याही काव्यात सापडणे सुलभ नाही. ती कमलविलासी लक्ष्मीची मूर्ति पाहा ती वीणा वाजवणारी एका हातात वेद घेतलेली आणि एकांत काव्यकमल आणि तिचे वाहन तो सुंदर कल्पनाच्या पिसाऱ्यास डुलवित चालणारा मोर! अशी ती गीत , नृत्य, काव्य, कला, ज्ञानविज्ञान देवता, ती सरस्वतीची मूर्ति पहा! मदनरतीचे जे सुंदर शब्दचित्र कुमारसंभवात कल्पिले आहे ते किती हृदयंगम म्हणून सांगावे! जगताच्या काव्यात त्या लालित्याला तुलना नाही! काव्यकोमलतेत किंवा तत्वगहनतेत तर काय, पण जे उग्र, जे भयानक, तेही मूर्तविण्यास आपले मूर्तिकल्प भ्याले नाही, दचकले नाही, तर सृष्टीच्या विलासास जसे हलक्या कुंतलीने नी टाकीने त्या मूर्तिकल्पाने मूर्तविले, तशाच तत्परतेने नी यथातथ्यतेने सृष्टीची जी दुसरी उग्र मूर्ति, सत्याची जी भीषण बाजू तीही त्याने वज्राच्या घणाने मूर्तविली, हालहलाच्या रंगात चित्तेच्या ज्वालांचे कुंचले करून चित्रविली ती नर मुंडधारी काली पहा! ते गीतेतील विश्वरूप पहा!! त्या कालीच्या वा त्या विश्वरूपाच्या मूर्तीत सृष्टीच्या त्या अति अद्भुत स्वरूपाचे दर्शन होताच अर्जुनाप्रमाणेच 'नमोपुरस्तात् अथ पृष्ठतश्च! पुनश्च भूयोपि नमो नमस्ते!!' असे संकीर्तत जी प्रबुद्ध बुद्धि ती ठिकच्या ठिकाणी समाधिस्थ झालीच पाहिजे.

बुद्धीही मूर्तिपूजकच आहे, पण याअर्थी, याप्रमाणात. पॅरिसमध्ये बुद्धिवादाची लाट परेच राज्यक्रांतीत जेव्हा बेभान उसळली तेव्हा नवसास पावतात म्हणून भजल्या जाणाऱ्या येशूच्या, मेरीच्या संतांच्या मुर्ति चर्चमंदिरातून नास्तिकांनी उखडून टाकल्या. पण त्या बुद्धिवादी, त्या मूर्तिभंजक नास्तिकांनी लगेच केले काय? तर एक रीझनची - बुद्धिचीच प्रतिमा कल्पून तिला मोठ्या थाटामाटाने पॅरिसभर निरवून देवी म्हणून पूजिली. मूर्तिभंजक क्रांतीची देवी जी बुद्धि तिची मूर्ति झाली! पॅरिसमध्ये राष्ट्र ऐक्य (प्लेस डी ला कन्कार्ड) म्हणून एक राष्ट्रीय क्षेत्रासमान पूज्य स्थान आहे. त्यात फ्रान्स राष्ट्राच्या

प्रांताची एकेके सुरेख स्त्री कल्पून त्याच्या मूर्तीचे वर्तुळ केले आहे. प्रतिवर्षी मोठ्या महोत्सवाने त्या स्थली लाखो फ्रेंच लोक जमून त्यांना फुले वाहतात आणि त्यांच्यासमोर राष्ट्रगीते राजकीय थाटाने गाऊन त्यांस समादरितात. हीच बौद्धिक मूर्तिपूजा. अमेरिकेत न्यूयॉर्कच्या प्रवेशद्वारीच एका उत्तुंग स्तंभावर एक प्रचंड मूर्ति उभारलेली आहे. त्या राष्ट्राच्या स्वातंत्र्याची ती राष्ट्रीय मूर्ति आहे, Liberty Statue आहे.

तशीच आमच्या हिंदुराष्ट्राच्या संघटनेची, गणशक्तीची परंपरागत मूर्ती म्हणजेच गणपती! तिला आम्ही भावभराने पुजून 'गणांना त्वा गणपति हवामहे!' हे राष्ट्रगीत, हे बेदगीत, कोटी-कोटी कंठनिनादात गातो! बुद्धिवाद्यांना अशा दृष्टीने पाहता त्या संघटना शक्तीच्या आदर्श मूर्तींना उत्सवात भाग घेण्यास काहीएक हरकत नाही. धार्मिक दृष्टीने लोक राममूर्तीस अवतार म्हणून भजतील, आर्यसमाजीय आमच्या राष्ट्राची एक ऐतिहासिक थोर विभूती म्हणून भजतील, उपयुक्तता वादी लोक संग्राहक असे एक आकर्षक केंद्र म्हणून त्याच राममूर्तीच्या उत्सवात भाग घेतील. श्रीकृष्णाविषयी जे म्हटले आहे.

कसा मृत्यु, अशक्त पामर जनां

संतास तत्त्वांबुधि।

श्री शेषासन यादवा हरि दिसे

रंगात नानाविधि ॥

तोच न्याय अशा प्रकरणी असणार आणि जोवर कोणत्याही सार्वजनिक महोत्सवात अशी प्रतिज्ञापत्रकावर सही करावी लागत नाही की, "आणि या मातीच्या मूर्तीस सजीव देवता मानू. ती मूर्तीच नैवेद्य खाते, फुले हुंगते, मोदक दिले नाहीत तर रागवून आपल्या उंदराकडून आमचे सारे घर नी भाग्य पोखरून टाकते" तोवर भाविकांना त्या मूर्तीकडे त्यांच्या दृष्टीने पाहण्याचे स्वातंत्र्य जसे असणार, तसेच बुद्धिवादी सुधारकांना ही तिच्याकडे केवळ भौतिक दृष्टीनेही पाहण्याचे स्वातंत्र्य असणारच. जसे शिवाजीचे चित्र, लेनिनचा पुतळा, स्वतंत्रतेची मूर्ती वा राष्ट्रीय ध्वज आम्ही मिरवतो, तशी हिंदुसंघटनेची कल्पमूर्ती म्हणून गणपतीस मिरविण्यात, उत्सवात प्रतिष्ठापिण्यात कोणचाही निर्बुद्ध भाबडेपणा वा ढोंगी मिथ्याचार घडत नाही, फार काय, अशी बौद्धिक मूर्तीपूजा वा मूतालिप्रयता हीच चित्रकलेची, मूतालिशिल्पाची आणि कवितेची जननी आहे, धात्री आहे. अमूर्त भावास मूर्तविल्यावाचून बुद्धिस समजत नाही, हृदयास करमत नाही! दुसरी गोष्ट अशी की,

एकंदरीत समाजहितकारक असेल तर एखाद्या भाबड्या समजुतीकडेही उपयुक्तावाद्याने कानाडोळा केला पाहिजे.

ती भाबडी समजूत स्वतः न मानता इतरांच्याही मनातून ती हळूहळू काढून टाकण्याचा यत्न करीत असताच, लोकसंग्रही पुरुषाने जोवर लाखो लोकांस एकत्र करण्याचे

महत्कार्य एखाद्या भाविक समजुतीने घडत आहे आणि एकंदरीत ती इतकी निरुपद्रवी आहे की, तिच्यायोगे होणारे समाजाचे अहित हे अत्यंत अल्प असून तिच्यापासून होणारे हितच अति अधिक आहे. तोवर ती तर तशा भाबड्या समजुतीकडे कानाडोळा करून, तिचेच हत्यार हाती घेऊन ते समाजहित साधले पाहिजे.

प्रत्येक विषारी औषध वा शस्त्रक्रिया देहाचे थोडेसे अहित करते हे माहित असताही एकंदरीत बलवान रोग हटविण्याचे अति अधिक हित साधत असेल तर कुशल वैद्य जसे ते औषध देतो, ती शस्त्रक्रिया करतोच, तसेच उपयुक्ततावादीही अशा समजुतीचा अशा प्रमाणात लोकहितार्थ उपयोग करून घेतो.

तेव्हा बुद्धिवादानेच उपयुक्त ठरणान्या वरील कोटिक्रमांस ध्यानी धरून आपल्या हिंदुराष्ट्राच्या संघटनेस अत्यंत उपकारक होत असलेल्या त्या राष्ट्रीय महोत्सवात सुधारकवर्गाने भाग घेण्यास मुळीच कचरू नये. लहानसहान मतभेदास अशा सांघिक कार्यां अशा प्रमाणांत ज्यांने त्याने बगल दिल्यावाचून लोकसंग्रह घडणे शक्यच नाही.

--२--

लोकमान्यांनी गणेशोत्सवास राष्ट्रीय महोत्सवाचे स्वरूप आणून दिले. पण त्यांच्या वेळच्या हिंदु राष्ट्राच्या परिस्थितीत त्या उत्सवात वास्तविक पाहता स्पृश्य हिंदूचाच भाग तेवढा सामावता आला. कोणत्याही जातीपातीचा भेदाभेद न ठेवता ज्या महोत्सवात यच्चावत हिंदू समतेने समावला जाऊ शकतो; हिंदुध्वजाखाली स्पृश्यास्पृश्यतेचा राष्ट्रबलघातक भेदाभेद न मानता हिंदू तेवढा एक होऊ शकतो, असे पूर्ण राष्ट्रीय स्वरूप त्या उत्सवास येऊ शकले नाही; ते कार्य आता आपण पुरे करून ह्या महोत्सवास अखिल हिंदु स्वरूप आणून दिले पाहिजे. जन्मजात जातिभेदाच्या ज्या विभेदक प्रथेने आज हे हिंदुराष्ट्र खिळखिळे करून सोडले आहे. त्यास निर्दालून सारे हिंदुराष्ट्र एक जीव, एकजात करण्याच्या कार्यां ह्या राष्ट्रीय महोत्सवासारखा प्रसंग महाराष्ट्रात तरी दुसरा सापडत नाही. यासाठी हिंदुसंघटनेच्या पुरस्कर्त्यांनी पूर्वजनांच्या पिढोपिढ्यांच्या प्रयत्ने आधीच राष्ट्रीय स्वरूप पावत आलेल्या या गणपती उत्सवाच्या महान संस्थेचे हत्यारही हाती घेऊन हिंदुराष्ट्रबल विघटक अशा त्या जन्मजात जातिभेदाच्या उच्छेदानी उपयोजावे, या राष्ट्रीय महोत्सवास अखिल हिंदु महोत्सव करून सोडावे.

गणेशोत्सवास लोकमान्यांच्या धुरीणत्वाखाली जे काही राष्ट्र उपयोगी वळण होते तेही आज बहुधा सुटत चाललेले आहे, ही आधीच खेदाची गोष्ट! आपल्या हिंदु राष्ट्रावर चोहोबाजूंनी प्राणघातक संकटे कोण कोसळत आहेत, आपल्यावर आपत्ती कोण! अशावेळी अशा राष्ट्रीय महोत्सवांत आपली पै न पै आणि पल नि पल काही तरी राष्ट्रहित

साधण्यांत, त्या आपत्तीपैकी कोणची ना कोणची तरी आपत्ती निवारण्यांत, कोणचे ना कोणचे तरी प्रत्यक्ष राष्ट्रकार्य करण्यात व्यय व्हावी. पण इकडे पहावे तो नाच, तमाशे, गाणेबजावणेच काय ते चालू आहे! हे आपले निव्वळ रागरंगाचे दिवस अशा आणीबाणीच्या वेळी हे कसले थिल्लर चाळे आपण करीत आहोत? रागरंग थोडेबहुत लोकसंग्रहार्य हवेत; पण लोकसंग्रह काही रागरंगार्थ नकोत! एकदा लोकसमुदाय लोटला की त्या बळे लगेच कार्याचा गाडा ओढू लागले पाहिजेत. कर्तव्याच्या झुंजीचा रामरगाडा चालू झाला पाहिजे. प्रत्येक सार्वजनिक गणेशोत्सव मंडळाने आपल्या कार्यक्रमांत आज हिंदुराष्ट्रास अवश्य असे लहानमोठे पण कोणते तरी प्रत्यक्ष कार्य पार पाडण्याचे ठरविले पाहिजे. या महोत्सवांच्या आठवड्यात कोणी आपल्या गावांत वा नगरांत दोन हजारांचे स्वदेशी सामान खपवा; कोणी घरोघर हिंडून स्वदेशीच वापरण्याच्या प्रतिज्ञा हजारो नागरिकांकडून करवा; कोणी शुद्धिकार्याचा धडाका उडवून दहापाच वा हजारपाचशे पण प्रत्यक्ष शुद्धी करून सोडा! विधर्मीयांच्या आक्रमणांची साधार रुपरेखा जळत्या भाषेत रेखाटून, हिंदूवर होणाऱ्या अत्याचारांची सप्रमाण करुण कहाणी सांगून, या हिंदुस्थानचे हिंदुत्व हिरावून घेण्याच्या राक्षसी महत्वाकांक्षेचे कंबरडे मोडण्यासाठी लक्षलक्ष हिंदूचे रक्त कढवून सोडा, बाहु थरारून सोडा! आम्हांस सांगता येत नाहीत पण ज्यास ज्या करता येतील अशा राष्ट्रीय कर्तव्याच्या उठावण्या चारही बाजूंनी करून सोडा! ज्या उत्सवात अस्पृश्यास मज्जाव आहे, जाति उच्छेदक कार्यक्रमांस मान्यता नाही, अशा आमच्या सनातनी उत्सवात म्हणा वा स्पृश्य उत्सवात म्हणा ही कार्ये तरी करता येतीलच येतील!

परंतु वर लिहिल्याप्रमाणे आता अशी वेळ आली आहे की, हिंदु संघटनेचे क्षेत्र पूर्वी स्पृश्यांपुरतेच विस्तारलेले होते. स्पृश्यांतही जातीजातींची पोथीजात उच्च. नीचता, भेदभाव, फाटाफुट तशीच ठेवून हिंदुजातीचे घटक नुसते एकमेकाजवळ आणले होते, चौकटीची लाकडे नुसती रांधून रचून ठेवण्यात आली होती. ती आता एकांत एक सांधूनही टाकली पाहिजेत. हिंदुराष्ट्राचे घटक नुसते जवळ आणूनच न थांबता एकजीव, एकराष्ट्र करून सोडले पाहिजेत; आणि त्यासाठीच त्याचे एक साधन असलेल्या या राष्ट्रीय उत्सवाच्या कक्षेत स्पृश्यांप्रमाणेच अस्पृश्य, ब्राह्मणांप्रमाणेच शूद्र, मराठ्यांप्रमाणेच महार जितका हिंदू तितका हिंदुत्वाच्या समान अधिकाराच्या समतेने उपभोगीत एकजीव, एकजाती, एकराष्ट्र होऊन एकाच हिंदुध्वजाखाली एकवटू शकला पाहिजे. हा गणेशोत्सव झाला पाहिजे, पोथीजात जातपातीची निव्वळ मानीव उच्चनीचता न पाळली जाता ज्याच्या त्याच्या गणजात प्रत्यक्ष योग्यतेनेच काय ती प्रत्येकाची योग्यता ठरली पाहिजे असा दंडक जो पाळील तोच खरा अखिल हिंदुराष्ट्रीय महोत्सव म्हणता येईल. ज्या हिंदुसंघटनेचे मुख्य कार्यसाधण्यासाठी या राष्ट्रीय उत्सवाची प्राणप्रतिष्ठा झाली ती हिंदु संघटना जातिनिर्विशेष अशा अखिल हिंदु उत्सवातच पूर्णपणे व्यक्त होऊ शकेल, वर्धमान होऊ शकेल.

पण आज चालू असलेल्या बहुतेक जुन्या सार्वजनिक गणेशोत्सवासच हे अखिल हिंदुस्वरूप देणे कठीण जाणारे आहे. त्यांच्यातही शक्य तो सर्व हिंदुमात्रास एकवट होऊ देण्याचा, निदान मंडपांत, सभांतून तरी स्पृश्यास्पृशांस सरमिसळ बसू देण्याचा यत्न करावाच! पण काही झाले तरी तसल्या अर्धवट तडजोडीने सारे काम भागणार नाही. येवढ्यासाठी उत्तम मार्ग म्हणजे रत्नागिरी येथे आज तीनचार वर्षे धूमधडाक्याने गाजत असलेल्या अखिल हिंदु गणेशोत्सवासारखे जातिनिर्विशेषपणे सर्व हिंदुस ज्यात समानतेने भाग घेता येतो असा अखिल हिंदु गणेशोत्सव प्रत्येक नगरांतून निदान एक तरी साजरा करावा!

जन्मजात जातिभेदास निर्मूलविण्याची प्रतिज्ञा केलेले पाच पंचवीसजण तरी अशा अखिलहिंदु गणेशोत्सवी जमले. इतर कोणी न आले- तरी असा उत्सव हिंदु संघटनाचा त्या त्या नगरी आदर्श झाल्यावाचून राहणार नाही. इतकेच नव्हे, इतर हजारो जणांनी गजबजलेल्या साधारण नाचगाण्याच्या गणेशोत्सवापेक्षा त्याच्याकडेच लोकांची पावले नसली तरी मने वेधली गेल्यावाचून राहणार नाहीत. त्याच्याविरुद्ध वा अनुकूल चर्चा होता होता ती प्रथा अंगवळणी पडेल, रुढावेल. तरी इतर कोणत्याही चालू उत्सवांशी शक्य तो सहकार्य करित असतांच संघटक सुधारकांनी आपापले अखिल हिंदु गणपती स्वतंत्रपणे शक्य तिथे तिथे स्थापावे. मुंबई-पुणे प्रभृति मोठमोठ्या नगरातून तर असे दहा-पाच उत्सव धडाक्याने चालू शकतील. त्यांचा कार्यक्रम हिंदुसंघटनास अत्यंत हानिकारक अशा आजच्या या पोथीजात जातिभेदाच्या उच्छेदास अवश्य त्या त्या सर्व नवीन सुधारणा प्रत्यक्ष आचरणात आणणारा असला पाहिजे. जातीभेद उच्छेदक व्याख्याने, मेळे, संवाद हवेतच. पण नुसता जातिभेद मोडला पाहिजे म्हणून ओरडणाऱ्या व्याख्यानांनी केव्हांही तो मोडणार नाही; कोणाचीही सुधारणा होणार नाही.

रुढी मोडायची तर ती स्वतः मोडून दाखविली तरच मोडते. सुधारणा कोणीतरी प्रत्यक्षपणे केल्यावाचून, आचरल्यावाचून, व्यवहारिल्यावाचून नुसत्या शब्दांनी होत नाही. यास्तव अशा अखिल हिंदु गणेशोत्सवी पोथीजात जातीभेद मोडण्याचा हा एवढा प्रश्न तरी सोडविण्याचा असेल, तर कार्यक्रमाची एक सामान्य म्हणून खालील रुपरेखा आखून दाखविता येईल.

१. कार्यकारी मंडळ जाती उच्छेदक मताच्याच सभासदांचे असावे. उत्सव त्याच मताचा; पण प्रवेश सर्वांना. पोथीजात जातिभेदाचा कोणताही भेदभाव न मानता यच्चावत् हिंदुना या उत्सवात समानतेने समान नियमान्वये भाग घेता येईल हे ब्रीदवाक्य.

२. गणेशमूर्ती पालखीत ठेवतांना, स्थापतांना, पालखी उचलतांना, महार-मराठा-ब्राह्मण-चांमार अशा संमिश्रपणेच मूर्तीस सर्वांनी हात देऊन भाग घ्यावा. स्पर्शबंदीस उच्छेदावे.

३. मूर्तीची पूजा वेदोक्ताने व्हावी. एकदादोनदा तरी भरसभेत शुचिर्भूत अशा भंगी वा महारबंधूंकडून मूर्तीची पूजा करवावी आणि ती वेदोक्ताने करवावी. शक्य तर गायत्री नि गीताध्याय स्वरशुद्ध म्हणणारा भंगी वा महारबंधु असल्यास त्याच्या गीतागायत्रीच्या पाठाचा कार्यक्रम असावा. 'देवे' ही स्पृश्यास्पृश्य हिंदूंनी एकत्र म्हणावे. पुजारी भट असला तरी वाहवा- तो पूजाविधीत प्रवीण नी शुचिर्भूत नी अखिलहिंदुसंघटनेचा अशा प्रकारचा अभिमानी असावा. अस्पृश्यांनाच काय, पण क्षत्रियवैश्यांनाही गायत्री वा वेद न म्हणू देणाऱ्या वेदोक्तबंदीस गायत्री म्हणणाऱ्या भंगीबंधूंच्या हस्तेच अशी मूठमाती द्यावी.

४) स्त्रियांच्या वा पुरुषांच्या कोणच्याही कार्यक्रमात, सभांत, मिरवणुकीत समुदाय सरमिसळ आब्राहमण चंडाळ असाच असावा.

५) अशा उत्सवात आपले जातीप्रिय सनातन बंधु जर आले तर त्यांना मनःपूर्वक समतेने स्वागतावे; त्यांना जर विरुद्ध बाजू प्रतिपादिणे असेल तर आणि ते सभ्य नियमांना धरून बोलतील तोवर त्यांना ती दुसरी बाजू मांडण्याची संधी शक्य तर प्रथम द्यावी; त्यांचे म्हणणे लक्षपूर्वक अवधानावे. छद्मीपणे त्यास कोणीही निष्कारण अवहेलू नये.

६) पण जातीउच्छेदक अशा या सर्व कार्यक्रमांत अगदी अपरिहार्य, अगदी अग्रगण्य असा कार्यक्रम म्हटला म्हणजे रोटीबंदीची बेडी ताडकन तोडून टाकणारे.

सहभोजन! सहभोजन! सहभोजन!

प्रत्येक अखिलहिंदु गणेशोत्सवी पाचाचे म्हणा पाचशेचे म्हणा पण सहभोजन झडले पाहिजे. आणि तेही एकतरी पूर्वास्पृश्य बंधु पंगतीस घेऊन प्रगटपणे, वर्तमानपत्री नावे देऊन! पूर्वी गणेशचतुर्थीस पंगतीस जसा एक तरी ब्राह्मण हवाच हा दंडक होता, तसा आता काही काळ गणेशोत्सव म्हटला की पंगतीस एक तरी चांभार-महार-भंगी बंधु जेवावयास घेतलाच पाहिजे हा दंडकच झाला पाहिजे. अखिलहिंदु गणेशोत्सवाचे असे सहभोजन हेच व्रतविधान. मुंबई-पुण्याला, नागपूर-अमरावतीला हजार-हजार हिंदु पात्रांची प्रकट सहभोजने गणेशोत्सवी झडली पाहिजेत. निदान पाचपन्नास संघटक सुधारकांची तरी तसली सहभोजने झालीच पाहिजेत. रोटीबंदी तुटली की, या पोथीजात जातिभेदाच्या तोंडातला विषारी दात उपटलाच! कारण रोटीबंदी तुटण्यात स्पर्शबंदी, सिंधुबंदी, शुद्धिबंदी, वेदोक्तबंदी, व्यवसायबंदी, ह्या जातिभेदाच्या साऱ्या नाड्या आपोआपच ताडताड तुटून जातात!

असा अखिलहिंदु गणेशोत्सव प्रत्येक नगरात आता एकेक तरी स्थापून हिंदुसंघटनेच्या कक्षेत स्पृश्यास्पृश्य, जातीपाती निर्विशेष असा सारा हिंदु एकवटण्याचा या उत्सवाचा मूळ हेतू परिपूर्ण केला पाहिजे. इतर स्पृश्य उत्सवांतूनही जो जो सुधारक त्याने आपल्यापुरती तरी सहभोजनाची पंगत थाटली पाहिजे.

अशी सहभोजनाची झोड महाराष्ट्रभर उडवून देणारे अखिल हिंदु उत्सव शक्य आहेत काय? अशी शंका येईल तर रत्नागिरीचे उदाहरण ती शंका दूर करील. हे सगळे कार्यक्रम रत्नागिरीच्या गणेशोत्सवी होत आहेत. हजार हजार पानांची सहभोजने वारंवार झडत आहेत! आज पाचांनी ते केले की परवा पन्नास करू धजतात. तेव्हा करुं लागा की कार्य होते. रोटीबंदी तोडा की जातीभेद तुटला!!

(किलोस्कर, सप्टेंबर ३५)

स्वतंत्र हिंदुस्थानचा राष्ट्रीय ध्वज

लेखांक १ ला

आमच्याकडे 'राष्ट्रीय ध्वज पाहिजे पण तो कसा' या मथळ्याचा एक माननीय निबंध आमचे बाळपणाचे स्नेही नि सहकारी श्री. दामोदर मोरेश्वर भट (मिरज) यांच्याकडून येऊन बरेच दिवस झाले. सध्या राष्ट्रीय म्हणून कित्येक लोक जो ध्वज उभारतात, तो ज्यांस भारताच्या राष्ट्रीय अंतःकरणास आकर्षून घेईल असा चैतन्यदायी वाटत नाही, त्यांच्या मताचे प्रस्तुत लेखक असल्यामुळे त्यांनी या निबंधात त्या ध्वजाच्या निश्चेतन नि एकांगी स्वरूपाचे आविष्कारण युक्तिसंगत कोटीक्रमाने केलेले आहे. राष्ट्रीय सभेबाहेर या ध्वजास कोणी फारसे महत्व देतांना आज जरी दिसत नाही; तरी त्याच्यातील दोष काढून टाकण्यासाठी प्रथमपासूनच जर त्यांचे आविष्कारण करून निरनिराळ्या योजनांच्या समतोल परिक्षणानंतर एक कोणतीतरी निश्चित योजना राष्ट्रापुढे आणण्याचा प्रयत्न केला नाही, तर आज या राष्ट्रीय सभेच्या मंडपापुरत्या राष्ट्रीय म्हणविल्या जाणाऱ्या ध्वजासच केवळ रुढींच्या बळावर राष्ट्राच्या माथीही मारण्यात येईल, या म्हणण्यात पुष्कळ सत्य आहे.

राष्ट्रच जेथे उत्पन्न करावयाचे आहे. तेथे राष्ट्रीय ध्वजाच्या रंगाविषयीच्या मारामारीतच रंगून जाणे हे जरी एका अर्थी हास्यास्पद आहे. तरीही राष्ट्रनिर्मितीची इच्छा आणि इच्छाशक्ती उभ्या राष्ट्रात उत्कटतेने उत्पन्न करण्याचे कार्य जी काही दिसण्यात अगदी सामान्य परंतु परिणामी अत्यंत आश्चर्यकारक साधने राष्ट्रीय क्रांतीच्या भूकंपीय आंदोलनात उपयोगी पडतात, त्यातच त्या क्रांतीच्या हातात उभारलेल्या ध्वजाचीही गणना होत असते, ही गोष्ट विसरता यावयाची नाही. राष्ट्रीय क्रांतीच्या मर्माचे ध्वज हे एक ऐंद्रजालिक चिन्ह असते. जसे राष्ट्रीय गीत हा त्या मर्माचा एक ऐंद्रजालिक ध्वनी असतो. तो ध्वज किंवा ते गीत त्या क्रांतीच्या परिसरांतून निराळे करून पृथक्पणे पाहिले असता अगदी सामान्य दिसते. पण अगदी सामान्य दिसणारी कांडी ही जादुगाराच्या हाती जाताच जशी एक चमत्कारिक शक्ति धारण करते, तशीच एखाद्या राष्ट्रीय क्रांतीचे हाती ते सामान्य गीत किंवा तो ध्वज धरला जाताच त्यात एक प्रकारची ऐंद्रजालिक चेतना उत्पन्न होत असते. उलटपक्षी ही चेतना व्यक्त करण्याचे सामर्थ्य जितक्या मानाने त्या ध्वजात अधिक असेल, त्या मानाने तो ती चेतना त्या लोकसंघात चेतवू शकतो. जादुगाराचा हात कांडीस आणि कांडीचा स्पर्श जादुगाराचे हातास अशी ते परस्परांस जी चमत्कारिक शक्ती देतात, तसेच क्रांतीने तो उभारला जाताच ध्वजामध्ये आणि ध्वज येताच क्रांतीमध्ये एकाएकी विलक्षण चेतनेचे स्पंदन होऊ लागले. ही सांघिक मनाची एक आश्चर्यकारक प्रवृत्ती आहे हे विसरून चालायचे नाही. सांघिक मनाची, मग त्यास तुम्ही

Mob Mind म्हणून हिणवा किंवा Collective Mind म्हणून गौरवा, ही प्रवृत्ती ध्यानात आणली असता राष्ट्रनिर्मितीचे महान कार्य करत असतानांच, त्याच कार्याचे एक आनुषंगिक साधन म्हणून राष्ट्रीय ध्वजाच्याही निर्मितीकडे थोडे तरी लक्ष देणे क्रमप्राप्तच आहे. कारण ध्वजदंड हाही कोणत्या तरी तत्वाच्या भूमीतून उगवलेल्या भावनादृक्षाची शाखा असतो. तो अगदीच तिरस्कार्य कसा असेल?

राष्ट्रीय क्रांतीचे काय आणि राष्ट्राचे काय, ध्वजा हे त्या क्रांतीच्या आंदोलनाच्या गतीप्रमाणेच शेवटी कोणते स्वरूप धारण करतील हे जरी निश्चयाने पूर्वीपासूनच वर्तविणे कठीण असते, तरीही त्यांस शेवटी जे रूप येते त्यास त्या क्रांतिगतीप्रमाणेच त्याच्या-विषयीच्या पूर्वी झालेल्या चर्चेनेच पुष्कळ अंशी रेखांकित व्हावे लागते. एतदर्थ आपण सर्वजण आज जे भारतीय राष्ट्र पुनर्जिवित, पुनर्निर्मित करण्याची इच्छा करीत आहोत, त्या भारताचा त्या हिंदुस्थानचा राष्ट्रीय केतुध्वज कसा असावा याविषयीची चर्चा आवश्यक आणि उपयुक्तच आहे. यास्तव याविषयी आमचे मत त्रोटकपणे प्रकट करण्याची संधी या श्री. भट यांच्या पत्राचे निमित्ताने आम्ही साधून घेऊ इच्छितो.

‘ब्रिटिश भारताचा ध्वज’

श्री. भट यांनी इंग्लंडचे राजे पंचम जॉर्ज यांच्या राज्यारोहणाचे वेळी १९११ व्या सनात लंडनमध्ये हिंदुस्थानचा म्हणून जो एक ध्वज उभारला होता त्याचा उल्लेख प्रथमतः केला आहे. त्या ध्वजावर त्या वेळेस हिंदुस्थानचे जे मुख्य सात प्रांत होते, ते सात पट्ट्यांनी दर्शविले होते. आणि त्याच्यावरच्या कोपऱ्यात इंग्रजी साम्राज्याचे दर्शक म्हणून युनियन जॅकचे चिन्ह अंकिलेले होते. हा ध्वज उभारण्याचा मान लॉर्ड कर्झन यांस मिळाला! हा ध्वज ब्रिटिश हिंदुस्थानचा असेल- पण आम्ही ज्या हिंदी हिंदुस्थानच्या स्वतंत्र राष्ट्राची निर्मिती करीत आहोत त्याचा तो नव्हे!- होऊच शकणार नाही. श्री. भट यांनीही त्या ध्वजास आणि लॉर्ड कर्झनच्या उत्तोलनास ‘उपमर्दकारक’ म्हणून निषेधिलेच आहे. हिंदी ध्वजाचा पहिला प्रयत्न म्हणून त्यांनी क्वचित याचा उल्लेख केला असावा.

अभिनव भारताचा ध्वज

परंतु त्यापूर्वीच अभिनव भारताच्या क्रांतिपक्षाचा एक भारताच्या भारतीय ध्वज उभारला गेला होता. जर्मनीमध्ये १९०७ सनात मॅडम कामा या प्रख्यात पारशी महिलेने स्वतंत्र हिंदुस्थानचा ध्वज जो प्रकटपणे उभारला तो हा अभिनव भारतीय ध्वजच होय. स्वतंत्र हिंदुस्थानचा ध्वज प्रकटपणे उभारण्याचा पहिला मान मॅडम कामा यांनाच दिला पाहिजे! कित्येक भारतीय हुतात्म्यांच्या पवित्र रक्ताचा त्या ध्वजाच्या ध्येयावर अभिषेक झालेला आहे! त्यास विसरेल इतका कृतघ्न कोण आहे?

स्वराज्य संघाचा (होमरुल लीग) ध्वज :

या वरील उदाहरणाव्यतिरिक्त भारतीय एक प्रकार होमरुल लीग अथवा स्वराज्यसंघ स्थापन झाला तेव्हा योजण्यात आला होता. “त्यावर प्रांतवाचक पट्टे असून अढळ प्रदर्शक ध्रुव तारा आणि त्यास प्रदक्षिणा करणारा सप्तर्षि संज्ञक नक्षत्रसमूह अंकिलेला आहे असे मला स्मरते,” असे श्री. भट म्हणतात.

राष्ट्रीय सभेचा ध्वज

इतर ‘कमळ’, ‘वट’, ‘धनुष्यबाण’, ‘स्वस्तिक’ इत्यादी चिन्हांची चर्चाही श्री. भट यांनी केली आहे. त्यानंतर सध्या जो राष्ट्रीय ध्वज म्हणून राष्ट्रीय सभेत मानला जातो, त्यावरील चरख्याच्या चिन्हाविषयी भट म्हणतात, “चरख्याचे समर्थन ज्या कारणासाठी केले जाते, त्याच कारणांनी सुताराची तासणी, घिसाड्याचा घण, शेतकऱ्याचा कोयता यापैकी कोणतेही एक किंवा सर्वांचा समूह राष्ट्रीय ध्वजावर रेखांकित होऊ शकेल!” जीवनातील अत्यंत आवश्यक वस्तू कोणती, या दृष्टीने विचार केला तरीही किंवा हिंदुस्थानातील लोकांच्या फार मोठ्या भाग्याच्या व्यवसायाचे म्हणजेच राष्ट्रवैशिष्ट्यांचे निदर्शक म्हणून म्हटले तरी शेकडा ८० वर संख्या असलेल्या हिंदु शेतकऱ्यांची मनोभावना नांगराने जशी व्यक्त होईल तशी दुसऱ्या कशानेही व्यक्त होणार नाही. हे श्री भट यांचे म्हणणे अगदी संयुक्तिक आहे. चरख्याचे चित्र मध्यंतरी असलेली पताका अखिल भारतीय खादी संघाची पताका होऊ शकेल; पण राष्ट्रीय निशाणाने उपजीविकेचे एखादे साधन किंवा मर्यादित कालापुरती एखादी चळवळ व्यक्त करावयाची नसते. राष्ट्राची उत्कट भावना त्याचे विशिष्ट ध्येय असे काही राष्ट्रातील सर्वसामान्य असे तत्व त्या ध्वजात बिंबित झाले पाहिजे ही श्री. भट यांची विचारसरणी बरोबर आहे. सध्याच्या ध्वजाच्या रंगाविषयी ही त्यांचे मत प्रतिकूल असून ते ध्वजाचा रंग हिंदुस्थानांत बहुतेकांस प्रिय आणि अनेक ध्वजांवर पूर्वीपासून असलेला केशरी रंग असावा असे म्हणतात. ध्वजाचा आकार पताकेसारखा वस्त्राच्या चौकोनाचे दोन्ही बाजूस दोन त्रिकोणाकृति फडक्यांची टोके असलेला असावा, हे आपल्या राष्ट्राच्या पूर्वपरंपरेस धरून आहे असे त्यांचे मत आहे. एकाच सर्वव्यापी अद्वैतापासून दोन जड नि चेतन (Matter and soul) अशी दोन तत्वे निघाली; प्रवृत्ती आणि निवृत्ती या समयाविध वृत्तीनीच सर्व कर्ममय सृष्टी चालली असून त्यांचा तोल सांभाळून जीवनमार्ग आक्रमिणे हे मनुष्याचे कर्तव्य होय; अशी ही पताकेची चौकोनापुढे दोन निमुळती टोके फडकवणारी आकृती सूचित करते. ही त्यांची उपपत्ती माननीय आहे. त्यांच्या मताप्रमाणे केशरी रंग आणि पताकेची आकृती असणाऱ्या या ध्वजावर चिन्ह कोणते घालावे ते निश्चित न सांगता वर उल्लेखिलेल्या तत्वास व्यक्त करणारे सर्वसंमत असे कोणतेही चिन्ह असले तरी चालेल असे संदिग्धपणे सांगितले आहे.

आता-

राष्ट्रीय ध्वज कसा असावा

याविषयी आमचे मत आम्ही त्रोटकपणे खाली देतो. श्री. भट यांनी याविषयी सध्याच्या राष्ट्रीय सभेच्या एकपक्षी ध्वजांना प्रकट निषेध करून या विषयास चालना दिली त्याविषयी आम्हांस त्यांचे अभिनंदन करावेसे वाटते. म्हणून त्यांचे मत आम्ही वर जरा विस्तृतपणे दिले आहे. आता त्याचे समालोचन करतांना प्रथम आपण हे ध्यानात ठेवले पाहिजे की राष्ट्रीय सभेने आपणावलेल्या सध्याच्या ध्वजास अगदी अवश्य आणि तत्वाचे दृष्टीने अपरिहार्य इतकाच विरोध करणे उचित आहे. दुसरी गोष्ट कोणचेही तत्व कोणत्याही चिन्हाने किंवा रंगाने मूलतःच पूर्णपणे व्यक्त करणे शक्य नाही. बहुधा त्या चिन्हाचा अर्थ त्या तत्वास अनुकूल अशा संकेतानेच लावला जातो. मार्दवाचे आणि सौभाग्याचे चिन्ह 'कमळ', गांभीर्याचे 'वटवृक्ष' किंवा 'सिंधु', सौभाग्याचे 'कुंकुम', आशेचे 'गुलाब' इत्यादी चिन्हे आणि रंग हे त्या त्या भावनांस अनेकांशी केवळ संकेताचे बळावरच व्यक्त करतात. तेव्हा सध्याच्या ध्वजावरील रंगरूप चिन्हावर जर आपल्या तत्वास अनुरूप असा संकेत बसविता येणे साधत असेल, तर शक्य तोवर तसाच प्रयत्न करून आपल्या मनातला अर्थ त्या थोड्याफार रुढ झालेल्या ध्वजचिन्हांतूनच व्यक्त करविणे हा उत्तम पक्ष या धोरणाने पाहिले असता सध्याच्या ध्वजाचे रंग हे स्वतंत्र भारताच्या राष्ट्रीय ध्वजासाठी शोभणारे असेच आहेत. तांबडा रंग हा शक्तीचा, सैनिकी बळाचा, हौतात्म्याचा, क्रांतीचा द्योतक आहे. त्या रंगात राष्ट्राच्या सामर्थ्यास उद्दीपित आणि प्रदर्शित करण्याची शक्ती त्यामध्ये अनुस्यूत असणाऱ्या किंवा होऊ शकणाऱ्या या सांकेतिक अर्थाने ओतप्रोत भरलेली आहे. हिरवा रंग हा नवजीवनाचा, विपुलतेचा, आशेचा आणि इतर अनेक उल्हासमय भावनांचा द्योतक आहे आणि पांढरा रंग शुद्धतेचा, हेतूच्या आणि कृत्याच्या पवित्रतेचा, सर्व रंगांच्या वर्णांच्या समष्टीचा केवळ संकेतानेच नव्हे तर शास्त्रातही (Scientifically) द्योतक असल्याने आपल्या भारतीय राष्ट्राचे जे सर्व मनुष्यमात्रांच्या, वर्णांच्या, व्यष्टीचे एका महान सर्व हितकारक आणि समन्वित समेष्टित संघटन करण्याचे साम्यवादी ध्येय आज आपल्या ऐतिहासिक आरंभापासून आपणांपुढे धरलेले आहे; ते या शुभ्र रंगाने या श्वेतवर्णाने उत्कृष्टपणे उद्घोषित होत राहिल. या तिन्ही रंगाचे एकत्व आणि सलग समन्वित वास्तव्य आणखी एका संकलित अर्थाचे द्योतक होईल की, आमच्या सात्विक आणि साम्य निष्ठेने उत्स्फूर्त झालेल्या शुद्धबुद्धीच्या (शुभ्र वर्णाने द्योतीत झालेल्या) महान आकांक्षा मनुष्याला नवजीवन आणि विपुलता आणि आल्हाद देणाऱ्या असून, त्यांच्या सिद्धिस्तव (हरित वर्णाने व्यक्त होणाऱ्या) अदम्य आशेत झुंझण्याची क्रांती शक्ती, हुतात्मतेच्या उष्णोष्ण रक्ताची अखंड धार ओतणारा स्वार्थत्याग नि दौशासनीय दुष्टतेस दारुण दंड देणारा भीम भयंकर पराक्रम, ही आमच्या राष्ट्रांत (त्या ध्वजावरील रक्तरंगाने सूचित केल्याप्रमाणे) निवसत आहेत, निवसणारी आहेत. अशा आणखीही काही राष्ट्रीय आणि मानुषिक अत्युदात्त सद्गुणास आणि

अत्युच्च ध्येयास व्यक्त करण्याची सांकेतिक शक्ती त्या ध्वजावरील रंगात अनायासेच अनुस्यूत झालेली आहे. त्रिगुणात्मक अशा त्या तीन रंगांचे समन्वित अंकणावर तात्विक आणि नैतिक रुफही त्या रंगांच्या शिष्टसंमत असलेल्या संकेताने आपआपले आवडीप्रमाणे सहज बसविता येणार आहेत.

त्या ध्वजावरील रंगाचा राजकीय आणि राष्ट्रीय संकेत वर दाखविल्याप्रमाणे क्रांतीशील आणि प्रगमक आणि अत्युदार असे ते भारताचे राजकीय ध्येय व्यक्त करणार असूनही आजच्या राजकीय किंवा धार्मिक पक्षोपपक्षास कोणत्याही प्रकारे दुखविणारा नाही. वास्तविक पाहता राष्ट्रीय ध्वजात धर्मपंथाच्या वैयक्तिक आवडीनिवडीचा विचार गौण आहे. पण तरीही हिंदुस्थानातील सध्याच्या परिस्थितीत तो अगदीच सोडून देणेही शक्य नाही. म्हणून हेही विशेष करून सांगावे लागते की, त्या रंगांतील हिरवा रंग मुसलमानांच्या विशिष्ट ध्वजाचा आहेच. त्यांच्यातील धर्मवेड्यांनाही या ध्वजाविषयी या रंगाचे समावेशाने काही न्याय्य कुरकुर करणे अशक्य होईल आणि दुसरे दोन रंग त्यांना आवडत नसले तरी वावडेही नाहीत. हिंदुचे तर काय? त्यांच्या धर्माच्या उदार ब्रह्मदृष्टीस सर्व रंग त्या त्या परीने आवडतेच आहेत! त्यांच्या पूजेच्या फुलांच्या परडीत लाल लाल जास्वंदी आणि रक्तकमळे, हिरव्यागार दुर्वा आणि बेल, पांढरी शुभ्र जाई-जुई आणि मोगरा, ही सर्व एकत्र आणि एकमेकांची शोभा वाढवीत भरलेली असतात आणि त्यांचा देव ते सर्व 'पत्रं पुष्पं फलं तोयं' जी जो जे जे 'भक्त्या प्रयच्छति' ते ते आनंदाने स्वीकारतो! ते त्या ध्वजातील तिन्ही रंगास प्रेमाने पाहात पाहात आनुवंशिक तत्वाप्रमाणे भावनेने उद्गारातील, वा वा! किती समर्पक! रक्त, हरित, शुभ्र! तामस आणि राजस आणि सात्विक या तिन्ही सृष्टीच्या अभ्युदय निःश्रेयसास कारणीभूत झालेल्या गुणांचा हा कोण मनोहर समन्वय! एका भारताचाच नव्हे तर भारतीय संस्कृतीचे सात्विक वर्चस्वास मुग्ध होऊन उभे जगत् जेव्हा या तिरंगी केतूच्या विस्तीर्ण पटलाखाली एकत्र होईल, तेव्हा हा ध्वज उभ्या मानुषकाचा ध्वज देखील शोभू लागेल. मानुषकाच्या सर्व वर्णांचे वैशिष्ट्य राखूनही त्यांची शेवटी त्या शुभ्र वर्णांच्या त्या 'तमसः परस्तात्' अशा सौम्य द्योतीत कशी सुंदर एकात्मकता झालेली आहे.

राष्ट्रीय ध्वजाचे त्या राष्ट्राच्या राजकीय ध्येयास व्यक्त करण्याचे जे मुख्य कार्य, ते करूनही मनुष्याच्या धार्मिक किंवा नैतिक किंवा तात्विक आकांक्षासही उपकारकच असणाऱ्या आजच्या या ध्वजावरील रंगांस वरील कारणासाठी बदलण्याची काही एक निकड आहे असे आम्हास वाटत नाही. परंपरेचे दृष्टीनेही ते रंग उपकारकच आहेत, विरुद्ध तर नाहीतच नाहीत. अभिनव भारताच्या ध्वजावरही हेच तीन रंग असत. इटलीला मॅझिनीने जो ध्वज दिला. त्यावरील तीन रंग हेच होते. महाराष्ट्रीय भगव्या झेंड्याने द्योतेत केलेला त्याग आणि जरीपटक्याने सूचित होणारा भोग, हे दोन्ही सात्विक शुभ्रवर्णाने आणि

नवजीवक आल्हाद आणि सामर्थ्य दाखविणाऱ्या हरितरक्त वर्णानी व्यक्त होतातच. भगवा झेंडा आपली महाराष्ट्रीय पताका म्हणूनच राहिल. पण राष्ट्रीय ध्वजांतही प्रत्येक प्रांताने आणि पंथाने आपलाच रंग हवा म्हटल्यास अनवस्था प्राप्त होईल. आपण भगवा म्हणू तर रजपूत केशरी म्हणणार. पारशी यहूदी-ख्रिस्ती सर्वच घोटाळा होईल. आपण आहोत पण त्याचे आधीच हिंदू आहोत आणि हे रंग हिंदुत्वाचे भूषण आहेत. म्हणून हे सर्व वाद एकदम मिटविण्यास वरील तीन रंग पुरे आहेत. त्यात पुष्कळांस आपला विशिष्ट रंग दिसेल आणि शुभ्र रंगात तर अगदी शास्त्रतःच इतर सर्व रंग संमिलित झालेले आहेतच! तेव्हा केवळ रंगाच्या वादासाठी आता बेरंग करण्यात अर्थ नाही. रंग जोवर स्वदेश परंपरेला अगदी हेतुतः विरुद्ध आणि उपमर्दकारक नसतील तोवर ध्वजावरचे सर्व रंग देशभक्तीची दृष्ट त्यांना पडताच अभिन्न प्रेमाच्या एकाच रंगात रंगलेले दिसतात.

रंगापुरता सध्या राष्ट्रीय सभेने आपणावलेला जो ध्वज आहे तो वरील कारणासाठी आम्हासही निषेधार्ह वाटत नाही. तरीही कोणी त्यात केशरी वा भगवा घुसविला तर काही बिघडेल असेही नाही. सध्या अनायासे जो राष्ट्रीय ध्वज होऊ पाहात आहे त्यात शक्य तोवर व्यत्यय आणू नये या बुद्धिने आणि सध्याच्या रंगांचा समुच्चयही राष्ट्रीय ध्येय उत्तम प्रकारे व्यक्त करण्यास समर्थ असल्याने आम्ही या रंगास संमती देत आहोत. शेवटी हेही ध्यानात ठेवले पाहिजे की कोणतेही रंग घेतले तरी त्यात या त्रिरंगाप्रमाणेच ही नाही ती अशी काही न्यूनता ही राहणारच. ती न्यूनता या त्रिरंगात एकंदरीत फारच अल्प आहे; हेच त्यांचे विशिष्ट समर्थन होय.

राष्ट्रीय ध्वजाच्या रंगाविषयी हे विवरण झाले. परंतु त्यावर कोणते चिन्ह असावे, इत्यादी विषयीचे विवरण पुढील लेखांत सविस्तर रितीने करू.

लेखांक २ रा

मागील लेखांत सध्याच्या ध्वजावरील रंगासंबंधी चर्चा झाली. आता त्या ध्वजात शक्य तो दोष काढू नयेत असा निर्धार असताही त्या ध्वजावर सध्या जे चिन्ह आहे त्या चरख्याच्या चिन्हाचा मात्र तीव्र विरोध केल्यावाचून रहाणे आम्हांस अगदी कर्तव्य च्युततेचे वाटत आहे. या चिन्हांत राष्ट्रीय ध्वजावर अंकित होण्यासारखा कोणता गुण आहे? राष्ट्रीय ध्येयासंबंधी म्हणावे तर काय चरख्यावर सूत कातणे-सुताचे ढीग उप्तन्न करणे हेच का या राष्ट्राचे साध्य आहे? साधन म्हणून म्हणावे तर चरख्याने का या राष्ट्रास स्वातंत्र्य मिळवून ते संरक्षण करता येणारे आहे? राष्ट्रजीवनाचा मुख्य व्यवसाय म्हणावे तर चरख्याहून नांगर श्रेष्ठ आहे. जीवनाची मुख्य आवश्यकता अन्न आहे. वस्त्र नंतर. भारत कृषिप्रधान देश आहे; सूतप्रधान नव्हे! दुसरे असे की, मनुष्य काय आणि राष्ट्र काय, ते केवळ 'खा आणि नेस!' एवढ्यासाठी काही जगत नाही! राष्ट्रीय ध्वज म्हणजे काही दुकानांतील विक्रेय वस्तूंचे प्रसिद्धक नव्हे. जाहिरात नव्हे. की त्यावर हिंदुस्थानांत मुख्य वस्तू कोणती होती तिचे चित्र अंकित करावे! तत्त्वासंबंधी म्हणावे तर चरख्यावर सृष्टिक्रमाचे रूपक जितके शोभते त्याहून कितीतरी सरसपणे ते 'चक्रा'वर (बुद्धाचे धर्मचक्र) माया सरोवरांतून उगवलेल्या या 'कमलावर' 'अश्वत्थावर' (अश्वत्थोय सनातनः) साम्यावस्थेच्या भूमीत या नानाविध सृष्टीचे बी पेरणाऱ्या दैवी प्रेरणेच्या 'नांगरावर' किंवा बहुस्याम प्रजायेय म्हणून मायेच्या ऐरणीवर पडणाऱ्या त्या कर्मकाराच्या 'घणावर' अशी रूपक रचिता येतील! मग ती चिन्हे सोडून त्याहून प्रत्येक दृष्टीने हीनार्थक असणाऱ्या या चरख्यासच ध्वजावर काय म्हणून अंकावे? एका क्षणिक चळवळीचा उडालेला तो थेंब आहे. त्याला नित्य ध्येयदर्शी ध्वजावर कसे स्थापावे? (खरोखर राष्ट्राच्या ध्येयाचा, राजकारणाचा, तेजाचा, सामर्थ्याचा, संपन्नतेचा किंवा परंपरेचा लवलेशही सूचित न करणाऱ्या या बेंगरूळ आणि रडव्या चरख्याच्या चिन्हाने राष्ट्रीय ध्वज अंकित होत नसून कलंकित होत आहे) त्यागाच्या तात्त्विक दृष्टीने तर चरखा अगदीच त्याज्य आहे. कारण वस्त्र विणण्याची किंवा वापरण्याची इच्छा ही भोगाची पहिली पायरी होय. मिल्टनने Hono dishonourable म्हणून 'इव्ह'च्या याच इच्छेस म्हटले आहे. संस्कृतिचे, प्रवृत्तीचे द्योतक चरखा एकवेळ होऊ शकेल. पण निवृत्तीचे, त्यागाचे मुळीच नाही. श्री. भट म्हणतात तसा तो खादी प्रचार मंडळाच्या ध्वजावर शोभू शकेल. जसा तंबाखूच्या जाहिरातीवर एक मोठा चिरुट अंकिलेला असतो. पण हे मुर्दाड चिन्ह ज्यावर अंकित आहे. तो राष्ट्रीय ध्वज कधीही होऊ नाही. एक वेळ तो रशियाच्या साम्यवादी ध्वजाचा हातोडा आणि कोयता पुरवला. त्यात सामर्थ्य आहे. संपन्नता आहे, कर्तृत्वशक्ती आहे. दंडशक्ती आहे; नैसर्गिक शक्तीवर मनुष्याने मिळविलेल्या आंशिक जयाची ज्योत आहे. पण एका

व्यक्तित्वा एककल्ली लहरीपलिकडे या चरख्याच्या चिन्हांत दुसरा कोणताही राष्ट्रीय किंवा धार्मिक किंवा तात्त्विक अर्थ नाही.

तेव्हा सध्या राष्ट्रीय सभा ज्यास राष्ट्रीय ध्वज म्हणून उभारू पाहाते त्यावरील रंगात जरी फेरफार करावयास नको असला तरी त्यावरील चरख्याच्या चिन्हावरून बोळा फिरविला गेला पाहिजे. त्याचे स्थळी दुसरे कोणतेही चिन्ह अंकित करावे किंवा एक वेळ कोणतेही चिन्ह अंकित केले नाही तरीही चालेल कारण ध्वजावरील रंगच जर ध्येयदर्शी असतील, तर मग त्यास चिन्ह असलेच पाहिजे असे नाही. चिन्हे नसतील तरी चालेल पण भलतेच चिन्ह नको. तथापि रक्त-हरित-शुभ्र हे रंगमय जसे हिंदुस्थानातील बहुतेक विचारी लोकांस आणि धर्मभोळ्या अविचारी लोकांसही मान्य होण्यासारखे आहे, तसेच एखादे उच्चभावनादर्शक आणि अनाक्षेपार्ह राष्ट्रीय चिन्हही निश्चित होणे काही कठीण नाही. उदाहरणार्थ प्रांताची संख्या दर्शविणारी तारकापुंज पुष्कळ राष्ट्रीय ध्वजावर हेच चिन्ह असते. पण प्रांतसंख्या अनिश्चित असते. तरीही या चिन्हास आमची ना नाही. परंतु जर उत्तमोत्तम चिन्हच आम्हास कोणी विचारले तर आम्ही कुंडलिनीचे चिन्ह सुचवू. हिंदुस्थानचे ध्येय योग: हिंदुस्थानचे लोक एक विशिष्ट शास्त्र (Science) एक विशिष्ट कला-योग हे ध्येय केवळ हिंदुस्थानचेच नव्हे तर मनुष्यमात्राचे. मनुष्याच्या सर्व भावनांचा आणि विकासांचा 'कुंडलिनी' ही सांकेतिक आणि निसर्गलिखित एकशब्दी इतिहास आहे. कारण मूळाधारापासून सहस्राधारापर्यंतची कमळे म्हणजे शास्त्रीय भाषेतील तंतुकेंद्रे Nerve-Centres आहेत. अर्थात त्यांतील सर्वांतील शेवटच्या केंद्रापासून तो मस्तिष्काच्या सर्वोच्च मज्जापिंडाची उन्नती होईतो प्राण्याच्या, त्यातही मनुष्य प्राण्याच्या प्रगतीचे जे अध्याय झालेले आहेत. हे शरीरशास्त्रज्ञांस सांगावयास नकोच. सत्पासून चित्पर्यंत, जडापासून चेतनापर्यंत आणि बद्धापासून मोक्षापर्यंत मनुष्याची सर्व ध्येये आणि सिद्धी त्यात समाविष्ट आहेत. हे चिन्ह मनुष्यदेहातील मानुष्यरचनेचे केवळ छायाचित्र नव्हे तर छायाच असल्याने ते हिंदु काय किंवा हॉटेटाट काय, काळा काय किंवा गोरा काय, सर्वांना आपलेसे वाटलेच पाहिजे. ईश्वराची व्यक्ती, स्वरूपता वा सायुज्यता येथे जेथे आणि ज्यास ज्यांस लाभली, मग ती कुराणाचे साधनाने एखाद्या सुफीस लाभलेली असो, येशूच्या ध्यानाने एखाद्या 'सेंटला', एखाद्या संताला लाभलेली असो किंवा अवेस्तातील उपदेशाने एखाद्या पारशी भक्तांस लाभलेली असो. ती या ब्रह्मरंध्राचे आधारानेच व्यक्त, साध्य झालेली असणार. कारण मनुष्य देहाची रचना सर्वत्र सारखी आहे. भावभावनांची केंद्रे आणि ज्ञानतंतू आणि मज्जापिंड सर्वत्र एक आहेत. कुंडलिनी ही सर्व भावभावनांची, कृतीची आणि गतीची आणि स्थितीची चालक आणि निदर्शक आहेत. कारण सर्व तंतुकेंद्रे तिच्यात अंतर्भूत आहेत. संमिलित झालेली आहेत. हिंसा आणि अहिंसा, शक्ती आणि शांती, क्षमा आणि शास्ती इत्यादी सर्व द्वंद्वे त्यात प्रतिबिंबित झालेली असूनही, त्या सर्वांचे

आधारानेच त्या सर्वांचा उत्कृष्ट समन्वय करून त्या सर्वांचे आधारानेच त्या सर्वांचे भृग्य जो आनंद जी ब्राह्मी स्थिती-भांबट गुंगी नव्हे! मनुष्याला प्राप्तव्य झालेली आणि अजून प्राप्तव्य असलेली अतिउच्च विकासाची (evolutionary) परमसीमा ती या कुंडलिनीत निसर्गतःच निगूढ असल्याने राष्ट्राचे काय किंवा धर्माचे काय अंतिम हृद्गत 'परागति' आणि प्राप्तव्य दर्शविण्यास तिच्या चित्राहून दुसरे अत्युत्कृष्ट सांकेतिक चिन्ह सापडणे शक्य नाही!

तरीही हे आम्ही जाणून आहोत की, सध्याच्या परिस्थितीत आणि परकीय पंथोपपंथांच्या धर्मोन्मादाने क्लृप्त झालेल्या राष्ट्रीय मनःस्थितीत हे चिन्ह राष्ट्रीय ध्वजावर अंकित करण्याचा आग्रह धरण्यात अर्थ नाही. आम्ही एक सूचना म्हणूनच तिचा उल्लेख केलेला आहे. राष्ट्रीय ध्वजास जरी सोडून दिले, तरी जाता जाता आम्ही हे मात्र आग्रहाने सांगू इच्छितो की, हिंदु संघटनांच्या, हिंदु महासभेच्या ध्वजावर कुंडलिनीच अंकित व्हावी!

हिंदु धर्माचे आणि हिंदु राष्ट्राचे वैदिक कालापासून आजपर्यंतचे महत्तम ध्येय कुंडलिनीचे सांकेतिक चिन्ह उत्कृष्टपणे व्यक्त करील. स्वस्तिक जुने आहे पण ते शास्त्रीय. नैसर्गिक घटनेचे नैसर्गिक चिन्ह नाही तो एक मनुष्यकृत संकेत आहे. पण कुंडलिनी निसर्गकृत आणि शास्त्रशुद्ध (Perfectly Scientific) संकेत आहे.

ज्या भगव्याचे पटलावर एका बाजूस कृपाण आणि दुसऱ्या बाजूस कुंडलिनी अंकित झालेली आहे तोच हिंदुध्वज होय!

कुंडलिनी आणि कृपाण. ही चिन्हे हिंदुतीलकोणत्याही प्रचलित धर्मपंथास मान्य होणारी आहेत. कारण योगशास्त्र हे हिंदुतील झाडून साऱ्या पंथांत प्रमाण मानलेले आहे. प्रिय आणि श्रेय मानलेले आहे. कारण ते स्वतः सिद्ध शास्त्र आहे. बहुतांशी कल्पनेने विणलेले एखादे 'ब्रह्मजाल' नाही. कृपाण आणि कुंडलिनी. भुक्ती आणि मुक्ती, शक्ती आणि शांती, भोग आणि योग, आचार आणि विचार, कर्म आणि ज्ञान, सत् आणि चित् प्रवृत्ती आणि निवृत्ती यांचा सुंदर समन्वय नि सामंजस्य जे हिंदुधर्माचे आणि राष्ट्राचे वैशिष्ट्य आहे. आणि असले पाहिजे. ते किती परिणामकारक रितीने व्यक्त करतात! हिंदु महासभेने या कामी पुढाकार घेऊन हा ध्वज समारंभपूर्वक उभारावा. त्या महासभेने या कामी पुढाकार घेऊन हा ध्वज उभारणे व्यवहार्य वाटावे यास्तव ज्या ज्या हिंदुसभेस ही गोष्ट पटेल तिने त्या ध्वजास स्वीकारून उभारून हिंदुसभेस ती सूचना धाडावी. आपले मत कळवावे.

ही हिंदुध्वजाची गोष्ट झाली. परंतु कुंडलिनी राष्ट्रीय ध्वजावर हिंदी ध्वजावर जोवर अंकित होत नाही, तोवर राष्ट्रीय बाण्यास शोभणारी आणि परिस्थितीत पूर्णपणे व्यवहार्य अशा-

चंद्रसूर्याची चिन्हे राष्ट्रीय हिंदी ध्वजावर अंकित करावी. या चिन्हांत शास्त्रीय सत्त्य, भावनिक ध्येय, धार्मिक सामंजस्य आणि सद्यः व्यवहार्यता इतर चिन्हापेक्षा पुष्कळ पटीने एकंदरीत अधिक आहे. त्याची कारणे थोडक्यात अशी आहेत:

१) नैसर्गिक रित्याच मनुष्याचे सर्व व्यवसाय आणि प्रत्यक्ष जीवन, सूर्य आणि चंद्र या तेजोगोलावर शास्त्रतःच (Scientifically) अवलंबून आहे. दिवस आणि रात्रीचा भेद, समुद्राची भरती, ओहोटी, उष्णता आणि शीतता, खनिज आणि भूमिज, विपुलता, वनस्पति आणि प्राणी-वर्ग, यांचा चरितार्थ या चंद्र-सूर्याच्या उष्ण आणि सौम्य तेजाचा आणि आकर्षणाचा परिणाम आहे. मनुष्याला उपकारक म्हणून आपण जर हातोडा, कोयता किंवा चरखा अशा यत्किंश्चित् चिन्हांनाही मान देतो. तर ती उपकारिता त्या चिन्हांत ज्यांच्या तेजाने मुळातच उत्पन्न झाली हे भौतिक शास्त्रे प्रत्यक्षपणे सिद्ध करतात. त्या परम साधनांस आपण अति मान दिला पाहिजे. हातोडा उचलण्याची शक्ती, कोयत्याची धार, चरख्याचे सूत ही सर्व त्या सूर्याच्या उष्णतेच्या लक्षांशीय अणुरेणूंची रूपांतरे होत. पृथ्वीचा उद्भव आणि भरणपोषण सापेक्षतः ज्या तेजोगोलांच्या सहाय्याने आज प्रत्यक्षपणे प्रमुखतः होत आहे. त्या तेजोगोलास हिंदुस्थानाचे ध्वजावर अंकित करण्यास सांकेतिक प्रतीके म्हणून अंकित करतांना आपण तो ध्वज भारतातच नव्हे तर मनुष्यजातीचाही ध्वज होण्यास पात्र करू.

२) शास्त्रतः अत्यंत समर्थनीय अशी जशी ही चिन्हे आहेत. तशीच ती सध्या प्रचलित असलेल्या धार्मिक पंथोपपंथाच्या परंपरेसही अनुकूल आहेत; निदान प्रतिकूल तरी नाहीत. ज्याला धार्मिक दृष्टी नको असेल, तो त्याच्याकडे केवळ शास्त्रीय दृष्टीने बघेल. ज्यांना धार्मिक दृष्टीने बघावयाचे असेल. त्यापैकी जे मुसलमान असतील ते त्या ध्वजावर असलेल्या चंद्राचे चिन्हाने संतुष्ट होतील कारण त्यांचा धार्मिक ध्वज मूळचाच हिरव्या रंगावर चंद्र अंकित असलेला आहे. जे हिंदु असतील त्यांना तर सूर्य आणि चंद्र दोन्ही पूजनीयच आहेत! इतकेच नव्हे तर हिंदु परंपरेप्रमाणे सूर्यवंश आणि चंद्रवंश हे दोन्हीही ज्यावर अंकित आहेत, अशी चिन्हे गिरविण्याचा अधिकार असणे हे हिंदु सम्राटपदाचे चक्रवर्तीत्वाचे मुख्य लक्षण आहे! सम्राट श्री हर्षापासून तो आज नेपाळच्या महाराजापर्यंत हिंदुसम्राट चंद्रसूर्याचे ध्वज स्वातंत्र्याचे चिन्ह म्हणून मिरवीत आले आहेत. आमच्या पारशी बंधूंचाही काही प्रत्यवाय नाही. ते बहुधा धर्मवेडेच नसतात. इतकेच नव्हे तर राष्ट्रीयत्वाचे दूध त्यांच्यातील दादाभाई प्रभृति थोर देशभक्तांनी उलट तुम्हा आम्हास पाजलेले आहे! ते या चिन्हाकडे वर सांगितल्याप्रमाणे केवळ सृष्टिशक्तीचे प्रतीक म्हणून आपल्या मानवी जीवनाचे सापेक्षतः सनिकट आणि प्रत्यक्ष शक्तीकेंद्र म्हणून बघतील. जसे ते ब्रिटिशांच्या ध्वाजावरील सिंहास, जर्मनांच्या गरुडास, रशियाच्या हातोड्यास किंवा आजच्या चरख्यास बघतात, त्याप्रमाणे एक संकेत चिन्ह म्हणून बघतील.

३) कमळादी चिन्हातील मार्दव, सात्त्विक, शुद्धिसौम्यता इत्यादी सद्गुणांची व्यक्ती चंद्राचे चिन्ह इतर सर्व चिन्हांतून अधिक उत्कटपणे करते. सिंह, गरूड, कृपाण इत्यादी चिन्हांतील सामर्थ्य-तेज-प्रताप-सूचक राष्ट्रीय बाण्याचे प्रकटीकरण सूर्याच्या चिन्हांहून अधिक परिणामकारक इतर कोणते चिन्ह असू शकेल?

४)कलेच्या दृष्टिनेही असा ध्वज किती सुंदर दिसेल! इतरही अनेक रुपकांनी आणि संकेतांनी ह्या चंद्रसूर्याच्या चिन्हांचे समर्पकत्व सिद्ध करता येते. ही चंद्रसूर्याची चिन्हे त्या त्रिरंगाप्रमाणेच भारतीय परंपरा शास्त्रीय समर्पकता, भावनिक उत्कटता आणि धार्मिक पंथांच्या विशिष्ट समजुतीस अविरोद्धत्व इत्यादी गुणांनी भारतीय राष्ट्रीय ध्वजावर अंकित होण्यास फारच समर्पक आहेत.

यावरील सर्व कारणांकरिता प्रस्तुत ध्वजावरील रक्त-हरित-श्वेत रंगाचा पृष्ठभूस न बदलता केवळ त्यावर एका बाजूस हिरव्या रंगाचे मध्ये उदयत चंद्रकोर आणि दुसऱ्या बाजूस हिरव्या आणि पांढऱ्या रंगाच्या सीमेवर उदयत सूर्यबिंब अंकित केले असता सुशोभित आणि गंभीर असा तो राष्ट्रीय ध्वज भारताच्या भव्यतेस आणि भवितव्यतेस अत्यंत समर्पक आहे हे आमच्या सर्व समंजस देशबंधूस मान्य होईल अशी आमची निश्चिती आहे.

तथापी ही सूचना आहे; हट्टवाद नाही हेही येथे सांगून ठेवलेले बरे!

रहस्यकार आणि उपयुक्ततावाद

सूक्ष्मो हि भगवन्धर्मः परोक्षो दुर्विचारणः।

अतः प्रत्यक्षमार्गेण व्यवहारविधिं नयेत्॥

युरोपमध्ये भौतिक शास्त्रांची दिवसेंदिवस एकसारखी वाढ होत राहील्याने आणि नवीन नवीन शास्त्रीय शोधास नि प्रगतीस धनाची, सवडीची नि सत्तेची जी जोड मिळणे अवश्य असते ती जोड मिळणे शक्य असल्याने आणि तो पाठिंबा तिकडे मिळत असल्याने नि आपल्या इकडे मिळणे दुर्धर झाल्याने भौतिक शास्त्रात युरोपीय वाङ्मयात जसे ग्रंथ निर्माण होत आहेत तसे आपल्या हिंदी भारतीय वाङ्मयात अजून निर्माण होत नाहीत. हे जरी खरे आहे तथापि बौद्धिक शास्त्रात प्रस्तुत आपल्या मराठी, हिंदी, बंगाली, तामीळ, तेलगू इत्यादी भारतीय भाषातून किंवा इंग्रजीमधूनही भारतीय विद्वानांनी काही काही असे

उत्कृष्ट प्रतीचे ग्रंथ प्रसिद्ध केलेले आहेत की, युरोपमध्ये त्या विषयावर त्या तोडीचे ग्रंथ क्वचित आढळतात. युरोपीय वाङ्मय नि परिस्थिती याचा अभ्यास करून युरोपीय विद्वान त्याचे ग्रंथ लिहितात. अर्थातच युरोपव्यतिरिक्त पौरात्य जगाच्या ज्ञानाची नि परिस्थितीची जोड त्यास न मिळाल्याने ते थोडेबहुत नि कधी कधी तर बव्हंशी एकदेशीय असतात. पौरात्य वाङ्मय नि त्यातही 'जुने तितके सोने' या मंत्राचा अखंड पाठ करीत पौराणिक परिस्थितीच्या मर्यादेतच स्वतःला कोंडून घेणारे आमचे जे जुने पंडित ग्रंथ लिहितात तेही भारताबाहेरील जगाच्या ज्ञानास आणि अनुभवास आचवले असल्याने तेही केवळ युरोपीय विद्येचेच अध्ययन केलेल्या विद्वानांच्या ग्रंथाप्रमाणेच आणि केव्हा केव्हा तर त्याच्या एकदेशीपणावरही ताण करतील असे, आकुंचित आणि अप्रगामी असतात.

पाश्चात्य नि पौरात्य पंडित

एक पक्ष युरोपीय नि पाश्चात्य भ्रमाने दूषित तर दुसरा भारतीय नि पौरात्य प्रौढीने अंध! आजपर्यंतच्या युरोपीय वा भारतीय पंडितांच्या ग्रंथात हा एकदेशीपणा आढळणे हेच वरील कारणाने अपरिहार्य होते. परंतु आता युरोपीय विद्वानांच्या उच्च नि उदात्त विचाराने ज्यांनी परिशीलन केलेले असूनही एखाद्या सव्यसाचीप्रमाणे जे आपल्या भारतीय शास्त्रातही निष्णात आहेत अशा विद्वानांचा प्रार्दुभाव आपल्या हिंदुस्थानात होऊ लागल्याने त्यांनी लिहिलेल्या ग्रंथातून युरोपीय नि भारतीय या उभय विचारपद्धतीचे केवळ खुद्द मिश्रणच नव्हे तर समन्वयही दिसून येत आहे. समाजाशास्त्र, अर्थ शास्त्र, तत्वशास्त्र, नीतिशास्त्र, इत्यादी शास्त्रावर गेल्या वीस-तीस वर्षात मराठी बंगाली नि इतर भारतीय विद्वानांनी लिहिलेल्या ग्रंथात काही ग्रंथ असे आहेत की, त्या विषयावरील युरोपीय ग्रंथात त्यास तोड मिळत नाही. कारण युरोपीय विद्वान पौरात्य ज्ञानास, अनुभवास नि परिस्थितीत अपरिचित असल्याने नि पौरात्य पंडित पाश्चिमात्य ज्ञानाशी परिचित नसल्याने या दोहोंच्या ग्रंथातून आढळणारा संकुचितपणा या आजकालच्या आपल्या जाड्या भारतीय विद्वानांच्या ग्रंथात त्यांनी उभयविध ज्ञानाचा, परिस्थितीचा नि अनुभवाचा व्यासंग केला असल्याने आढळून येत नाही. संस्कृतादी पौरात्य ज्ञानाची गंगा पाश्चिमात्य ज्ञानाच्या, यमुनेशी आणि शोणाशी संगम पावून अशा ज्या ग्रंथातीर्थातून आपल्या संपूर्ण वैभवाने अवतीर्ण झालेली आहे, त्या भारतीय विद्वानांनी लिहिलेल्या अर्वाचीन ग्रंथात लोकमान्य टिळकांचा श्रीमद्भगवद्गीतारहस्य ग्रंथ केवळ सरस्वतीच्या मुकुटमण्याप्रमाणे शोभतो.

उपयुक्तवादाचा विचार

गीतेतील कर्मयोगाच्या विवेचनात भारतीय नीतिशास्त्र अथवा कार्यव्यवस्थिती विषयक तत्वाची पाश्चात्य मताशी तुलना करीत असताना रहस्यकारांनी युरोपीय नीतिशास्त्रांनी उपयुक्तवादाविषयी जी मते अवलंबिली आहेत त्याचेही समालोचन क्रमप्राप्त

म्हणूनच केलेले आहे. ते करताना उपयुक्ततावादातच जे अनेक पोटभेद आहेत त्याच्यातील दोषाविष्करण करून गीतेमध्ये प्रतिपादित असलेल्या कर्मयोगाच्या तत्वाचा, उपत्तीचा नि व्यवस्थितीचा उहापोहही त्यास करणे अवश्य झाले. परंतु केवळ तुलनेचे कार्यच त्यास करावयाचे असल्याने उपयुक्ततावादातील दोषच तेवढे निवडून ते गीतेतील तत्वज्ञानात निरस्त केलेले आहेत. हे दाखविण्याचे त्याचे कार्य रहस्यकार करीत असता सामान्य वाचकांचा असा समज होण्याचा संभव आहे की, रहस्यकारांनी संक्षेपाने उल्लेखिलेले दोष हे उपयुक्ततावादातील काही पक्षाच्या विचारपद्धतीचे दोष नसून ते त्या उपयुक्तता तत्वाचेच अपरिहार्य व्यंग आहे. परंतु वास्तविक स्थिती तशी नाही आणि उपयुक्ततावादाचे सर्वसामान्य महत्व हे विवेचनात्मक परीक्षण चालले असताना आणि त्यातील स्फुट दोषाविष्करण करीत असताही रहस्यकार जाणून होते. परंतु त्याचे मुख्य कार्य उपयुक्ततावादाची सर्वतोपरी छाननी करण्याचे नसून त्यातील काही व्यंगे प्रामुख्याने उल्लेखून त्याच्या कर्मयोगाच्या ब्रम्हात्मैक्य उपपत्तीने निरास कसा करता येतो ते दाखविण्याचा असल्याने त्यांनी साहजिकच उपयुक्ततावादाच्या सर्वसामान्य थोरवीची चर्चा प्रामुख्याने केलेली नाही. तथापि तदर्थक उल्लेख हे त्यांच्या लेखणीतून बऱ्याच ठिकाणी प्रत्यक्षपणे नि अनेक ठिकाणी अप्रत्यक्षपणे उतरलेले आहेत. उदाहरणार्थ, रहस्याच्या ८८ व्या पानात (प्रथम आवृत्ति) ते म्हणतात: “पुष्कळांचे पुष्कळ हित” हे तत्व अगदीच निरूपयोगी आहे असे आमचे म्हणणे नाही. “केवळ बाह्य गोष्टीचा विचार कर्तव्य असता यापेक्षा दुसरे उत्कृष्ट तत्वच मिळावयाचे नाही. परंतु केवळ याच तत्वावर अवलंबून राहता येत नाही. “

उपयुक्ततावाद म्हणजे ते वर्तन नैतिक होय की ज्यायोगे शक्य तितक्या अधिक मनुष्याचे शक्य तितके अधिक हित साधले जाते. या मताचा वास्तविक पाहता रहस्यकारांनी प्रतिपादिलेल्या गीतेतील आत्म्यैक्य प्रतीतीने अंगी बाणलेल्या आणि सर्वभूतहितरत असणाऱ्या साम्यबुद्धीच्या किंवा शुद्धबुद्धीच्या नितीतत्वाशी काही विरोध नाही. हे उपयुक्ततावादाचे किंवा थोडक्यात हितवादाचे तत्व पाश्चात्यांनी प्रथम शोधले आहे असे नसून ते महाभारताच्या अनेक श्लोकातून ग्रंथिलेले वा सूचित केलेले आहे. आम्हांस तर असे वाटते की, अगदी पहिला नि प्रख्यात उपयुक्ततावादी जर कोणी असेल तर तो पार्थसारथी भगवान श्रीकृष्ण होय रहस्यकारांनी उपसंहारात गीतमध्ये प्रतिपादित असलेल्या आत्मौपम्यभावाने सर्वभूतहिततत्पर असणाऱ्या शुद्धबुद्धी स्थितप्रज्ञाच्या ज्या वर्तनास नीतीचा पाया म्हणून, नीतीचे मापन म्हणून, नीति शास्त्राचा आधार म्हणून निर्दिष्ट केलेले आहे त्या वर्तनाचा उपयुक्ततावादाशी कसा विरोध येत नाही इतकेच नव्हे तर ते एकमेकांचे कसे पूरकच आहेत हे खालील अत्यंत संक्षिप्तपणे केवळ सूचित केलेल्या प्रमेयावरूनही स्पष्ट होईल.

सुखवाद म्हणजे काय?

प्रथमतः सुखवाद किंवा हितवाद म्हणजे पुष्कळ वैषयिक सुखच होय असे नाही. उलट या जगामध्ये वा परलोकावर विश्वास असणाऱ्यांच्या विश्वासाप्रमाणे परलोकातही शक्य तितके असणारे, लभ्य तितके होणारे सुख म्हणजे आत्यंतिक सुख होय. वैषयिक सुखाहून अध्यात्मिक सुख पुष्कळ अंशी चिरकालीन, अपरतंत्र आणि उत्कृष्ट असल्याने उपयुक्ततावादा-प्रमाणेही तेच उपार्जनीय आणि नैतिक ठरते. सुख शब्दाचा अध्यात्मिक सुख या अर्थी प्रत्यक्ष गीतेतही उल्लेख केलेला आहे. “सुखमात्यंतिकं यत्तदब्धिग्राह्य-भवीन्द्रिय,” “सुखमत्यंतमश्नुते” सुख शब्दाच्या ठिकाणी हित शब्द घातला म्हणजे वादच उरत नाही. नितीची पराकाष्ठा सर्व भूतहितरतत्व आहे हेच गीतेचे रहस्यकारांनी नीतिसर्वस्व ठरविलेले आहे आणि उपयुक्ततावादाचा हाच सिद्धांत आहे की, ज्यायोगे फार अधिकात अधिकाचे सुख वा हित साधले जाईल ते कर्म विहित होय.

त्यातही सर्वभूतहितरतत्व या शब्दातील सर्वभूत या पदाचा अर्थ आपण करू लागलो तर आपणास अंती उपयुक्ततावादांच्या परिभाषेचाच आश्रय करावा लागतो. कारण सर्वत्र एकच अविच्छिन्न आणि अविच्छेद्य असे सघन ब्रम्हाच भरलेले आहे; हे जरी सत्य असले आणि ही उपयुक्ततावादाशी साम्यबुद्धीच्या मताशी, ती आहे. त्याहून अधिक विरोधी होऊच शकत नाही. तथापि एकदा ब्रम्हसृष्टीतून मायासृष्टीत पाय टाकला की तेथे भेदाभेद उत्पन्न होतो आणि म्हणूनच नीती-अनीतीचा प्रश्न उद्भवतो. ब्रम्हासृष्टीत माझा आत्मा तोच दुसऱ्याचा हे वाक्यदेखील अर्थपूर्ण ठरणारे आहे-- ‘तेथे हे काहीच न लगे! पण आत्मैक्यबुद्धीने का होईना पण एकदा साम्याच्या आकाशातून आपण वैषम्याच्या स्थिर पण जड भूमीवर उतरलो म्हणजे तेथे सर्वभूत हितरतत्व याचा अर्थ अक्षरशः सर्व भूताचे हित असा घेणे अशक्य होते.

नैतिक घोटाळे

माझ्या आत्म्यास जे अनुकूल तेच मी दुसऱ्याच्या आत्म्यास अनुकूल आहे असे समजून चालू लागलो तर चालणे हे जितके शक्य तितकेच न चालणेही अशक्यच होऊन जाते. जगणे हे अनीतीचे तितकेच मरणे हेही अनीतीचे होते. कारण चालावे, जगावे तर “पक्ष्मणोऽपि निपातेन येषा स्थात् स्कंध पर्ययः” असे सूक्ष्म हजारो जीव माझ्याच आत्म्याप्रमाणे ज्यांना जगावेसे वाटते ते मारले जातात. न जगावे तर, न चालले तर, माझा आत्मा दुःख पावतो. आत्महत्त्या घडते आणि पुनःचालता चालता मारले जातात त्याहून बसल्या बसल्या काही कमी जीव मारले जातात असेही नाही! बरे, सर्वभूत ह्या शब्दाचा अर्थ सूक्ष्म भूते सोडून दृश्य भूते असा घेतला तरी निर्वाह तरी होत नाही. कारण व्याघ्र एखाद्या आश्रमातील सवत्स गाईवर तुटून पडताच स्थितप्रज्ञ ऋषिदेखील व्याघ्रापासून गाय सोडविण्यासाठी व्याघ्रास ठार मारणे नीती समजत. आता आत्मैक्य

दृष्टीने गाय न मरू देणे हे नीतीयुक्त आहेच आहे. पण व्याघ्राचे भक्ष्य हिसडून त्याची क्षुधापीडिता वाढविणे किंबहुना त्याचा प्राणही घेणे हे केवळ आत्मौपम्य दृष्टीने अनीतीचेच ठरणार.

महाभारतात आलेल्या दरोडेखोरांच्या दृष्टान्तांतही केवळ आत्मौपम्यबुद्धी वा सर्वभूतहित या तत्वाने निभाव लागला नाही. दरोडेखोरास मारले काय किंवा वाघास मारले काय, ते सर्वभूतहिताच्या विरुद्ध आहे. कारण वाघ नि दरोडेखोर हे मेल्याने आणि ती तरी भूतेच असल्याने ते कर्म अनीतीचे होईल. बरे, वाघ आणि दरोडेखोर हे न मारल्याने गाय नि साव हे मारले जाऊन पुनः सर्व भूतांचे हित साधत नाही ते नाहीच. तथापि सावासाठी दरोडेखोरास नि गाईसाठी व्याघ्रास मारा म्हणून स्थितप्रज्ञ सांगताच ते त्याने सांगणे सर्वभूतहित या भाषेपेक्षा उपयुक्तवाद्यांच्या परिभाषेचा आश्रय केल्यानेच समर्थनीय ठरते. दरोडेखोर मारला पाहिजे, कारण त्या एकाच्या शासनाने समाजाचे म्हणजे अधिकतम जनाते हित साधते. व्याघ्र मारून गाय सोडवली पाहिजे. कारण मनुष्यास व्याघ्राहून गाय उपयोगी असते. तेव्हा सर्व भूतांचे हित साधणे सर्वस्वी अशक्य असून मनुष्यास व्यावहारिक शक्यतेचा एकच मार्ग मोकळा आहे आणि तो म्हणजे मनुष्यजातीस अधिकांचे अधिक कल्याण, शक्य तितक्या पुष्कळांचे शक्य तितके पुष्कळ सुख, साधणे हाच होय. 'सर्वभूतहिते रतः ही पदे अर्थवादात्मक असून त्याचा मुखार्थ बहुमनुष्यहिते रतः' असाच होतो. म्हणूनच कृष्णाने कंस मारला आणि रहस्यकारांनी भगवंतांनी अर्जुनास रणात तू का लढ म्हणून जो उपदेश केला म्हणून ग्रंथिला आहे. त्यातही दुर्योधनाला तो अन्यायी आहे म्हणून तू मार असेच म्हणजे मनुष्यजातीच्या हितास अडथळा होत आहे तर, एकाच्या असुखाने, वधाने जर सहस्रावधी लोकांचे कल्याण होत आहे तर तू त्याला मारणेच युक्त आहे असे म्हटले आहे. परंतु हे तारतम्य आत्मौपम्यबुद्धीहून वा सर्वभूतहितेच्छूहून उपयुक्ततावाद्यांच्या परिभाषेनेच अधिक सुस्पष्ट आणि सुव्याख्यात केले जाते.

उपयुक्ततावादाची उपयुक्तता

इतकेच नव्हे तर शुद्धबुद्धी वा साम्यबुद्धी संपादन करणे हे जरी रहस्यकारांनी मनुष्याचे प्रथम कर्तव्य आणि नीतीचे मूल म्हणून सांगितले आहे तरी वारंवार हे मान्य केले आहे की, कोणाच्याही शुद्धबुद्धीची परीक्षा त्याच्या बाह्य आचरणावरूनच केली पाहिजे. परंतु बाह्य आचरणावरून म्हणजेच त्याचे आचरण सात्त्विक, राजस, तामस इत्यादी कर्मदान-तप-क्रियेचे जे वर्गीकरण पुढे गीतेत केलेले आहे त्याच्या अनुरोधाने सत्वगुणविशिष्ट आहे की नाही, हे पाहूनच करावयाचे ना? आता हेही रहस्यकारांनी स्पष्टच सांगितले आहे की जगताचे धारण-पोषण ज्या गुणांनी होते ते ते गुण उत्कर्षापकर्षप्रमाणाने सात्त्विकादी वर्गात ग्रंथित केले आहेत. आता जगताचे धारण ह्याचा अर्थ सर्व भूतहिताच्या अर्थाप्रमाणेच आणि मागे सांगितलेल्या तद्विषयक कारणासाठीच मनुष्याचे धारण असा

करावा लागतो, इतकेच नव्हे, तर अंती अधिकात अधिक मनुष्याचे साध्य तितके अधिक धारण पोषण नि कल्याण असाच करावा लागतो. तेव्हा अर्थातच कोणाची बुद्धि शुद्ध झाली आहे हे ठरविण्यास उपयुक्ततावादा विना दुसरा मार्गच नसल्याने नीतिनिर्णयात या हितवादाच्या, पुष्कळाचे पुष्कळ सुख, या निकषाची कसोटीच निर्णायक ठरते नितीनियमांची नि पुष्कळाचे पुष्कळ हित साधण्याची ही जी प्रवृत्ती मनुष्याच्या स्वभावात उत्पन्न झाली आहे; तिची उपपत्ति भौतिकवाद्याप्रमाणे मानली किंवा अध्यात्मिक पंथाच्या ब्रम्हात्मैक्य बुद्धीने लावली तरी दोन कर्मात एक कर्म ग्राह्य का हे ठरविण्याला नितीशास्त्रांत उपयुक्ततावादाचाच आश्रय करावा लागतो. प्रत्यक्ष श्रीकृष्णाप्रमाणे जे शुद्धबुद्धी नि स्थित-प्रज्ञ आहेत त्यांनी देखील जेव्हा जेव्हा दोन धर्मातून एक कर्म न्यायतर का याचे विवेचन केले तेव्हा तेव्हा स्पष्टपणे “लोकसंग्रहमेवापी संपश्यन् कर्तृमर्हसी” किंवा कर्णपर्वात म्हटल्याप्रमाणे “धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मो धारयती प्रज्ञाः” असेच प्रतिपादन केले आहे.

शुद्धबुद्धीची कसोटी

कोणते कर्म पुष्कळाचे हित साधील हे ठरविणे जरी समयविशेषी कठीण जाते आणि तसे हित मोजण्यास जरी तपमापनाप्रमाणे एखादे यंत्र निघाले नसले तथापि कोणाची शुद्धबुद्धी आहे हे ठरविण्यासही तसे यंत्र निघालेले नाही. श्रीकृष्णाला स्वार्थी नि अशुद्धबुद्धी म्हणणारे शिशुपाल नि बुद्धाला दांभिक सुखलोलुप म्हणणारे देवदत्त जर निघू शकतात तर तेथे इतरांचा काय पाड? इतकेच नव्हे तर कोणाची शुद्धबुद्धी आहे हे मापन करण्यास कमीअधिक प्रमाणाने समर्थ असे कोणते साधन असेल तर ते त्याचे बाह्य वर्तन, त्याचा व्यवहार जगहितार्थ, भूतहितार्थ म्हणजेच शक्य तितक्या मनुष्याच्या वा मनुष्यजातीच्या शक्य तितक्या हितास अनुकूल आहे की नाही ही उपयुक्ततावादाची कसोटी लावून पाहणे हेच होय. रहस्यकाराच्याच शब्दाच सांगावयाचे म्हणजे बाह्य व्यवहाराचा विचार नैतिक दृष्टीने जर कर्तव्य झाला तर या उपयुक्ततावादाहून दुसरे उत्कृष्ट तत्वच मिळावयाचे नाही.

आणि बाह्य व्यवहाराशीच आमचा संबंध असून आम्हांस कर्माच्या मागे असणाऱ्या वासनेशी वा बुद्धीशी काहीच कर्तव्य नाही असे सर्वच उपयुक्ततावादी म्हणत नाहीत. इतकेच नव्हे, पण कर्माच्या मागे असणारी बुद्धी मी हे कर्म मनुष्यजातीचे शक्य तितकेच अधिक हित संपादनार्थ करीन- करावे-करीत आहे, अशी असणे हेच कर्माच्या नीनिमत्तेची अत्यंत प्रबलदर्शक आहे हेही मानण्यास त्यांचा काही प्रत्यवाय असण्याचे कारण नाही. त्याचप्रमाणे ही परार्थसाधक प्रवृत्ती ‘ब्रम्ह सत्यं जगन्मिथ्या’ या अद्वैत सिद्धांताने प्रतिपन्न होणाऱ्या आत्मैक्य बुद्धीने उत्पन्न झालेली आहे असेही मानण्यास त्याची काही हरकत नाही किंवा ईश्वरानेच बुद्धी अशीच उत्पन्न केली आहे यापलीकडे काही सांगता येत नाही. अद्वैत सिद्धान्तात अनुमित होण्याच्या उपपत्तीसही त्याची आडकाठी नाही.

ब्रम्हसृष्टीचा विचार करून जगदुत्पत्ती, जगद्धेतु नि मानुषकर्तव्य याविषयी सात्त्विक सूक्ष्म नि शुद्ध बुद्धीने शक्य तितका विचार करून कोणताही सिद्धांत केला तरी एकदा व्यवहारात उतरले की कर्माकर्मातील तारतम्य ओळखण्यासाठी नीतिशास्त्रविशारदांची जी सूत्रात्मक नावे सांगितली आहेत तीत सर्वात पुष्कळांचे पुष्कळ हित हे सुखवादाचे वा हितवादाचे तत्व अनुस्यूत झालेले असल्याने शुद्धबुद्धी आणि स्थितप्रज्ञता प्राप्त झालेल्या महापुरुषासही किंकर्म कि किंमेति' असा प्रश्न येताच केवळ आत्मैक्याच्या किंवा साम्यबुद्धीच्या कसोटीचा आश्रय पुरेसा न पडून त्यास हेच लोकहित लोक संग्रह, दुष्टबुद्धीविनाश म्हणजे पुष्कळांचे पुष्कळ सुख या तत्वाचीच कसोटी लावावी लागेल.

भारतीय पंचांगाचे सूतोवाच

पूर्वार्ध

भारताच्या महाराज्यात एकत्मतेची भावना संचरविण्यासाठी आणि त्याचे प्रशासन प्रबळविण्यासाठी ज्याप्रमाणे एक संविधान, एक सैन्य, एक राष्ट्रभाषा, एक लिपि, एक चलन, एक मापन पद्धती इत्यादी संघटक साधने अवश्य आहेत, त्याचप्रमाणे झाडून साऱ्या राष्ट्रीय नि वैयक्तिक व्यवहारामध्ये ज्याची कालगणना उपयोजिली किंवा मान्य केली गेलीच पाहिजे असे एक राष्ट्रीय पंचागही अवश्य आहे.

राष्ट्रीय पंचांगासाठी आंदोलन

ही आवश्यकता आमच्यापुरते बोलायचे तर लंडनमध्ये असताना आमच्या प्रथम लक्षात आली. सन १९०७ मधील 'अभिनव भारताच्या' एका बैठकीत 'राष्ट्रीय पंचागाची आवश्यकता' या विषयावर आम्ही एक व्याख्यान दिले होते-ते पंचांग कसे असावे याची चर्चाही अधून मधून होई; परंतु त्या विषयी निश्चय असा काही झाला नव्हता. पुढे फ्रेंच रेव्होल्यूशनवरील पुस्तकाचा अभ्यास करित असता कार्लाइलचे त्या विषयावरील पुस्तक वाचण्यात आले. फ्रेंच राज्यक्रांतिकारकांतील जॅकोबियन पक्षाने ख्रिश्चन धर्माविरुद्ध जेव्हा बंड पुकारले तेव्हा रोमनीय ख्रिश्चन पंचांगही उखडून टाकून त्याच्या ठायी 'रॉमे (Romme) ह्याने प्रकल्पिलेले 'ऐहिक' पंचांग फ्रान्सच्या घटनासमितीने नैर्बधिकरित्या साऱ्या फ्रेंच राष्ट्राला लागू केले. या घटनेचे नित्य पंचांगातील विशेषाचे चटकदार वर्णन कार्लाइलने वरील पुस्तकात केलेले आहे. रॉमेच्या या पंचांगाची रूपरेषा पाहून आमची 'भारतीय पंचांगाची विस्कळीत कल्पना' एका चौकटीत बसविण्याइतकी रंगरूपास आली; परंतु नंतर लवकरच क्रांतीच्या झंझावातात इतक्या वेगाने नि आवेशाने आम्ही सर्वचजण झपाटलो गेलो की, त्या महत्तम कर्तव्याच्या मानाने अगदी गौण असलेला हा भावी पंचागाचा प्रश्न आमच्या मनाच्या सांदीकोपऱ्यात कुठे जाऊन पडला याची पुढे कित्येक वर्षे आम्हांस विचारपूससुद्धा करता आली नाही, तो योग आता आला. इतरत्रही काही जणांना त्या काळातही राष्ट्रीय पंचांगाची आवश्यकता पटलेली असेल. तथापि गेल्या चाळीस वर्षात राष्ट्रभाषा नि राष्ट्रलिपी ह्याविषयी देश भर जशी सतत चर्चा चालून जनतेत त्याप्रकरणी काही ठाम मते बनली गेली. त्यायोगे घटना समितीत ते विषय पुढे येऊन त्यांचा जसा उचित निर्णय लागला तशी राष्ट्रीय पंचांगाविषयी जनतेत चर्चा अशी झालीच नाही. म्हणूनच ठाम योजना संघटितपणे समितीपुढे मांडण्यात आली नाही. अलिकडे दोन-तीन वर्षे मात्र एका भारतीय पंचांगाची आवश्यकता नि ते कसे असावे त्यासंबंधी चर्चा चालू झाली आहे. तसे पंचांग आपापल्या योजनेप्रमाणे छापण्याचा प्रत्यक्ष उपक्रमही काही ठिकाणी झाल्याचे आमच्या पाहण्यात आले आहे. उदाहरण म्हणून पुण्याचे श्री. वा. वि.

साठे यांनी प्रसिद्धिलेली 'भारतीय प्रजासत्ताक युगाची छोटी दैनिकी' या उल्लेखनीय पंचांगाचे देता येईल. तथापि या तुरळक यत्नांना केंद्रित करून भारतीय पंचांगाच्या प्रश्नाचे एक देशव्यापी असे संघटित आंदोलन उभारल्यावाचून तो प्रश्नही राष्ट्रभाषेच्या प्रश्नासारख्या अधिकृतपणे सुटला जाणार नाही. त्या दिशेने आमच्यापुरते एक पुढचे पाउल ह्या लेखाच्या द्वारे आम्ही टाकीत आहोत.

रॉमेचे लोकसत्ताक कालदर्शक (calender)

फ्रेंच क्रांतिकारकांच्या घटना समितीने स्वीकारलेल्या रॉमेच्या ज्या पंचागाचा उल्लेख वर केलेला आहे त्याची छाननी आमच्या राष्ट्रीय पंचांगाच्या कल्पनांना जशी काही अशी प्रवर्तक झाली तशीच ती इतरांनाही सूचक होण्याचा संभव आहे. यासाठी प्रथमच त्या रॉमेच्या कालदर्शकाची नुसती रूपरेखा देऊ. त्या कालदर्शाचा मुख्य विशेष म्हणजे ते केवळ ऐहिक अशा व्यवहारासाठीच रचलेले होते. फ्रेंच वायुमानास धरून सारख्या चार ऋतूंचे वर्षे, वर्षाचे महिने बारा, प्रत्येक महिन्याचे सारखे तीस-तीस दिवस म्हणजे एकंदर ३६० दिवस वर्षाचे उरलेले पाच दिवस अनुक्रमे बुद्धि, श्रम, कर्म फल, मतप्रचार ह्यांच्या पाच उत्सवांना वाहिलेले मिळून वर्षाचे ३६५ दिवस पूर्ण. अपवाद म्हणजे प्रत्येक चवथ्या वर्षाला शेवटी एक सहावा दिवस अधिक धरून तो 'क्रांत्युत्सव' म्हणून पाळावयाचा. प्रत्येक तीस दिवसांच्या महिन्याचे दहा दहा दिवसाचे असे तीन 'दसवडे' (आठवडे नव्हेत) त्या दसवड्याच्या शेवटच्या दिवसाला सुट्टी! कारण 'सॅबाथ' ख्रिश्चन म्हणून तो नि त्याची रविवारची सुट्टी बहिष्कृत बंद. बारा महिन्याची ती जानेवारी ती जानेवारी प्रभृति नि विसंगत नावेही बदलून त्या त्या महिन्यात फ्रान्समध्ये जे प्रचलित होते ते पंचांग नष्ट करून हे ऐहिक पंचांग हवे म्हणून फ्रान्सच्या कानाकोपऱ्यातून मोठमोठी लोकनिदर्शने झाली. शेवटी जेव्हा घटनासमितीने या पंचागावर राष्ट्रीय पंचांग म्हणून निर्बंधमुद्रा ठोकली आणि ख्रिश्चन सन १७९२ हे वर्ष रद्द होऊन त्या ठायी क्रांतिसंवत वर्ष पहिले चालू झाले त्यादिवशी लोकांनी राष्ट्रीय उत्सव साजरा केला.

आता आपल्या स्वतंत्र भारतासाठी एक राष्ट्रीय असे 'भारतीय पंचांग' का हवे नि ते कसे असावे, याविषयीच्या सूचना खाली देत आहोत:--

परंपरेशी विसंद्दश रोमनीय पंचांग

(१) रोमनीय ख्रिश्चन पंचांग आमचे राष्ट्रीय पंचांग होऊ शकणार नाही. कारण ते परकीय आहे, ते आमच्यावर परकीय राजसभेने बळाने लादलेले आहे. त्याच्यावाचून आमचे काही अडेल असा कोणताही विशेष गुण त्यात नाही आणि आमच्या राष्ट्रीय परंपरेशी ते सर्वथैव विसंद्दश आहे. कसे ते पहा हे पंचांग प्राचीन रोमन लोकांचे. ह्याच्या आरंभ मार्च महिन्यापासून होई पुढे रोमन लोक ख्रिस्ती झाल्यानंतर त्याच पंचांगाचे ख्रिस्ती संस्करण कसे बसे करण्यात आले. त्यामुळेच त्यातील महिन्याच्या नावात नि संख्येत आजची

हास्यास्पद विसंगती आली. नावाने जो सप्टेंबर (सप्तम) महिना तो आज गणला जातो नववा महिना, जो ऑक्टोबर (अष्टम) तो दहावा; जो नोव्हेंबर (नवम) तो अकरावा, जो डिसेंबर (दशम) तो बारावा. इतर महिन्याची नावेही रोमन संस्कृतीशीच संबंध प्राचीन रोमनांची जी द्विमुखी देवता जेनस तिला अर्पिलेला महिना तो जानेवारी, बुद्धीची देवता (Maia) तिचा मास तो मे महिना. ज्युनिअर्स ब्रूटस, ज्युलिअस सिझर नि ऑगस्टस ह्या रोमन वीर पुरुषांची नावे जून, जुलै, ऑगस्ट या मासाना दिलेली. आता या नावातील वातावरणाशी कथांशी, इतिहासाशी आपल्या भारतीय परंपरेचा लवलेश संबंधी तरी आहे का? पुन्हा त्यातच ख्रिस्ती सवंत, सन, उपवास, धार्मिक कथा त्यामुळे निगडीत केल्या गेल्या. असे हे पंचांग इंग्रजांच्या राजसत्तेमुळेच काय ते आज हिंदुस्थानच्या कानाकोपऱ्यात नि घरादारातून दैनंदिन व्यवहारापुरते का होईना पण आमच्या अगदी हाडी माशी खिळून गेले आहे. परंतु आता स्वातंत्र्य संपादनानंतर सुद्धा परदास्याचे प्रतीक असलेल्या त्याच इंग्रजी पंचांगास आपल्या भारतीय महाराज्याचे राष्ट्रीय पंचांग म्हणून स्विकारणे नि सन्मानणे हे निव्वळ कोडगेपणाचेच लक्षण ठरेल

एकदा मुस्लीम पंचांगानेही साऱ्या हिंदुस्थानाच्या राष्ट्रीय व्यवहाराची अशीच पकड घेतली होती. मुस्लीमांची बादशाही उलथून पाडणाऱ्या मराठ्यांच्या राजकीय नि व्यक्तिगत व्यवहारांतही हिजरी सन, महिना, तारखे वाचून पाऊल कसे पुढे पडत नसे ते ऐतिहासिक कागदपत्रावरून स्पष्ट होत आहे. आमच्या लहानपणीसुद्धा शाळेतून मुलांना मुस्लीम महिन्यांची नावे पाठ करावी लागत. फार काय प्रत्यक्ष पटवर्धनी संस्थातून निदान सन १९४३ पर्यंत तरी ही मुस्लीम कालगणना सरकारी लिखाणातून चालत होती. त्यांनी इतर काही हिंदु संस्थानिकांच्या आम्ही व्यक्तिगत भेटी त्याकाळी घेऊन ही अरबी कालगणना संस्थातून बंद करावी म्हणून त्याचे मन वळवीत असू. शेवटी 'उणीपूरी' सातशे वर्षे उभ्या हिंदुस्थानात घरीदारी रूढलेली ती मुस्लीम कालगणना आमच्या राष्ट्रीय व्यवहारातून आज उखडली गेली आहे. तशीच ही इंग्रजी कालगणनाही आता उखडून टाकली पाहिजे. परंतु इथेच हे स्पष्टपणे सांगितले पाहिजे की, ते मुस्लीम पंचांग किंवा हे ख्रिस्ती पंचांग ज्यांना आपले धार्मिक पंचांग वाटते त्या भारतातील मुस्लीम वा ख्रिस्ती नागरिकांनी त्यांच्या त्यांच्या समाजापुरते ते ते सुखेनैव वापरावे. मात्र ती पंचांगे अखिल भारतीय अशा राष्ट्रीय पंचांगाचे स्थान केव्हाही घेऊ शकणार नाहीत.

धार्मिक आचारांसाठी स्वकीय पंचांगे

(१) ही परकीय पंचांगे सोडली तरी आपल्या भारतीय संस्कृतीला नि परंपरेला अनुसरून असणारी अशी जी दहावीस प्रमुख पंचांगे आपल्या हिंदुजगतात आज प्रचलीत आहेत, त्यातून कोणतेही एक उचलून त्याला अखिल भारताचे अधिकृत असे राष्ट्रीय पंचांग ठरविणे हेही असाध्य नि अनुचित आहे. वेदांग ज्योतिषाच्या कालापासून तो आजपावेतो

पंचांग संशोधनाचे कार्य आपल्या हिंदुराष्ट्रात अव्याहतपणे चालत आलेले आहे नि त्याचा संबंध धार्मिक आचारांशी अविच्छेद्यपणे निगडीत झालेला आहे. त्या पंचांगातील निरनिराळ्या सिद्धांतांचे एकमत आजवर झालेले नाही, होणारे नाही, आजही एकाची ज्या दिवशी एकादशी त्याच दिवशी दुसऱ्याची द्वादशी. एकाची संक्रांत तर दुसऱ्याची कर एकाचा श्रावणी सोमवार तर दुसऱ्याचा पितृपक्ष त्यात कोणाच्या धार्मिक भावना निर्बंधबळाने (कायद्याच्या जोरावर) त्यापैकी कोणतेही एक पंचांग सर्वावर लादून दुखावाव्या? नि का दुखावाव्या? अधिक कारणे देत न बसता इथे इतकेच सांगणे पुरे की, ही आपली हिंदुची सर्व पंचांगे त्यांच्या त्यांच्या अनुयाय्यामध्ये सुखेनैव नांदू द्यावी.

ऐहिक व्यवहारापुरते मर्यादित क्षेत्र:

(३) परंतु केवळ ऐहिक असे जे राष्ट्रीय वैयक्तिक दैनंदिन व्यवहार आहेत, त्याच्यासाठी सर्व नागरिकांना सर्वसामान्यपणे कालगणनेच्या कामी जे उपयोजिता येईल असे एक नवे राष्ट्रीय पंचांग निर्बंधरित्या (कायदेशीर) सर्व भारतास लागू करावे. त्याचे नाव 'भारतीय पंचांग' असे ठेवावे. ऐहिक व्यवहारापुरतेच त्याचे क्षेत्र मर्यादित असावे.

आज प्रचलित असलेल्या आपल्या पंचांगापैकी कोणतेही पंचांग राष्ट्रीय व्यवहारामध्ये अशा एकमुखी नि सुसंगत कालगणनेस उपयोगी पडू शकत नाही. ती अडचण परकीय असले तरीही हे इंग्रजी पंचांग भागवू शकते. ह्याच कारणासाठी हे आपले धार्मिक पंचांगानुयायी लोकही ऐहिक व्यवहारापुरते त्या इंग्रजी पंचांगास साऱ्या हिंदुस्थानात विनबोभाट वापरित आहेत. जर त्या परकीय पंचांगास काढून त्याचे जागी राष्ट्रीय व्यवहारात तितकेच एकमुखी, सुसंगत नि केवळ ऐहिक क्षेत्रातील कार्यामधील कालगणनेचे कार्य करणारे नि स्वकीय परंपरेला शोभेसे भारतीय पंचांग अधिकृतपणे चालू केले गेले तर त्या सर्व लोकांस त्यांचा वाटल्यास आनंदच वाटे. निदान वाटावयास हवा. त्याचा सकारण विरोध होण्याचा संभव तर अगदीच निराळा

भारतीय संवत्

(४) आज प्रचलित असलेल्या अनेक जुन्या पंचांगांची जी व्यवस्था वर सांगितली तीच व्यवस्था नि त्याच कारणासाठी प्रचलित असलेल्या नानशकांना नि संवतानाही लागू करावी. राज्य संस्थापकांनी किंवा धर्मप्रवर्तकांनी आपापले शक-संवत् चालू केलेले आहेत. भारताच्या निरनिराळ्या प्रांतांत नि पंथात ते आहेत तसेच चालू द्यावेत. त्यांचा जन्म भारतातच झाला. भारतीय थोर पुरुषांनी ते प्रचारिले यास्तव ते युधिष्ठिर संवत्, विक्रम संवत्, शालिवाहन शक, वीर संवत् प्रभृति अनेक मोठे नि लहान लहान शक-संवत् आपणा सर्व हिंदुमात्रास वंदनीय आहेत ते आपलेच आहे परंतु अखिल भारतात एकमुखी नि नैर्बधिकारित्या अधिकृत असा जो संवत् चालू करावयाचा त्याचे नाव असलेच पाहिजे.

भारतीय संवत् हाच शब्द योजावा. कारण काही इतिहासात शक ह्या संबंध परकीय शक जातीशी लावतात. पण संवत् हा शब्द निःसंदिग्धपणे आपला आहे.

(५) हा भारतीय संवत् जरी आज चालू होणारा असला तरी आपले भारतीय राष्ट्र काही आज जन्मलेले नाही. जगात आज जगत असलेल्या कोणत्याही राष्ट्राची परंपरा त्याच्याहून प्राचीनतर, अखंडतर अथवा महत्तर नाही ती प्राचीन नि अखंड भारतीय परंपरा ह्या नव्या 'भारतीय संवत्' मध्ये अनुस्यूत नि अभिव्यक्त झाली पाहिजे. ह्यासाठी तिचा आरंभ जसा काही आजच झाला असा अन्वयार्थ नि अपमानास्पद आभास निर्मिला जाऊ नये म्हणून ह्या भारतीय संवत्ताचे हेच पहिले वर्षे असे गणले जाऊ नये. उलटपक्षी आज उपलब्ध असणाऱ्या ऐतिहासिक ज्ञानाचे आधारावर जे तर्कशुद्ध अनुमान काढता येईल तितकाच त्या भारतीय परंपरेचा प्राचीन काळ जाणीला जावा. केवळ पौराणिक दंतकथांवर अवलंबून राहू नये.

या दृष्टीने पहाता बुद्धकालापर्यंत अडीच सहस्र वर्षे तरी भारतीय परंपरेची प्राचीन निर्भेता इतिहासच सिद्ध करत आहे. त्यावेळचे जे आमचे प्राचीन वाङ्मय सुदैवाने आजही उपलब्ध आहे, त्यावरून त्या वेळचा आमचा समाज जितका संघटित, व्यापक नि विकसित आढळतो तितका तो होण्यास त्यापूर्वीही अडीच एक सहस्र वर्षे लोटलेली असलीच पाहिजे हे समाजशास्त्राच्या तर्क पद्धतीने सिद्ध आहे. इतर गमकांची आणि आधारांची चर्चा इथे स्थानाभावी सोडून दिली तरी वर दिलेल्या दोन अगदी ठोकळ प्रमाणांच्या आधारे आपल्या भारतीय संस्कृतीचा प्रातःकाल ऐतिहासिक दृष्टीनेही आजपासून भूतकालीन पाच सहस्र वर्षांचा तरी गणिला गेला पाहिजे. ह्यास्तव ह्या नव्या भारतीय पंचांगाचा अधिकृत आरंभ होईल तेव्हा त्याचे वर्षे नुसते एक वा दोन न धरता भारताच्या प्राचीनत्वाचे नि अखंड परंपरेचे प्रतिबिंब ज्यात पडेल असे वर्षे ५००१ (पाच सहस्र एक) असे आरंभावे.

(६) भारतीय पंचांगात वर्षाचे महिने बाराच परंतु त्यांची नावे कोणती असावीत? आपली चालू नावे चैत्र-वैशाखादी आहेत. हिंदुस्थानभर ती नि ऋतुंची नावेही सारखीच असल्यामुळे राष्ट्रीय एकात्मतेस उपकारक आहेत. म्हणून तीच स्वीकारावी, असे कितीदा तरी वाटते. परंतु ते महिने नावाने एक असले तरी त्यांचा आरंभ भिन्न प्रांतात भिन्न दिनी होतो. त्यांच्या मागोमाग येणाऱ्या तिथीच्या क्षय-वृद्धिमुळे नि इतरही कारणांनी ते चैत्रादी मास नि त्यांच्या तिथी, ह्या कोणत्याही अखिल भारतीय नि व्यावहारिक कालगणनेस अवश्य अशा नियमितपणास बाधक होतात, नि होणारच. मधुमाधवादी ऋतुमासांची नावे दिली तरी कालांतराने ऋतुच बदलतात. 'चैत्रवैशाखयोः वसंतः' हे वचन सोडून 'फाल्गुन-चैत्रयोः वसंतः' असे म्हणण्याची पाळी आजच आली आहे. याचा बराच विचार करता नक्षत्र, राशी नि ऋतु ह्यापैकी कोणाच्याही नावांशी महिन्यांच्या नावांची सांगड घालणे हे निश्चित कालगणनेचे कार्यी नसता नि नवा घोटाळा उत्पन्न

करण्यासारखे होईल हे ध्यानी येते. यास्तव या नव्या पंचांगातील महिन्यांची नावे केवळ संख्यावाचक अशीच ठेवणे उचित होय. जसे प्रथम मास, द्वितीय मास, तृतीय मास इत्यादी, बाराव्या मासापर्यंत. जुनी पंचांगे जशी त्यांच्या त्यांच्या क्षेत्रात चालूच राहतील. तसेच आपले चैत्रादी महिने नि वसंतादी ऋतुंची नावे त्या त्या पंचांगांधारे चालूच राहतील. तसेच भारताचे एकमुखी अधिकृत नि ज्या राष्ट्राचे झाडून सारे ऐहिक व्यवहार चालावयाचे अशा या प्रथम मास, द्वितीय मास, इत्यादी नावे अगदीच 'गद्य' वाटली तर त्यांनी हे ध्यानी आणावे की आपल्या आजच्या तिथींची नावे द्वितीया, तृतीया, चतुर्थी अशी संख्यावाचकच आहेत. येथेच हेही सांगून टाकू की महिन्यांना किंवा साठ संवत्सरांना अशा नव्या राष्ट्रीय पंचांगात व्यक्तित्वाची नावे देणे अप्रशस्त होय. पुण्याचे श्री. वा. वि. साठे यांनी आणि इतर काही गृहस्थांनी अशा 'भारतीय पंचांगा'च्या ज्या योजना आखलेल्या आमच्या पहाण्यात आलेल्या आहेत. त्यात महिन्यांना आणि साठ संवत्सरांनाही आज कालच्या पिढीतील त्यांना त्यांना प्रमुख वाटणारी नावे दिलेली आहेत. बाळ मास, पाल मास, मोहन मास विनायक मास किंवा उमेशचंद्र संवत्सर, तैयबजी संवत्सर, वेडरबर्न संवत्सर, कान्हेरे संवत्सर, मौलाना महंमद अली संवत्सर, मौलाना आझाद संवत्सर इत्यादी इत्यादी अशा व्यक्तित्वाचा गौरव करणे तो इतर मार्गाने करावा. ज्याला भारतीय कालदर्शन म्हणावयाचे त्यात व्यक्तींचे उल्लेख विसंगत दिसतात. इतर आक्षेप सोडले तरी मुख्य अडचण अशी येणारच की आजकालच्या पिढ्यांतील प्रमुख नावे जरी घेतली तरी त्यांची निवड कितीही निःपक्षपातीपणे केली तरी त्या प्रकरणी पक्षपात न घडणे केवळ अशक्य आहे. पुन्हा आपल्या हिंदुस्थानात गेल्या पाच सहस्र वर्षांच्या इतिहासात एवढाले नि इतके चक्रवर्ती, शककर्ते, धर्मसंस्थापक, महाकवी, दर्शनकार, तपोभास्कर, महाधनुर्धर नि राष्ट्रधुरंधर ज्यांना केवळ अवतारी पुरुष म्हणावे असे होऊन गेले की त्यांच्यापुढे या आमच्या आजकालच्या पिढ्या म्हणजे जरी निवडू म्हटले तरी त्यातून वरचढ अशी निवडण्यासारखी नावे उरणारच! यास्तव या पंचांगातील महिन्यांना किंवा संवत्सरांना वैयक्तिक नावे देण्याचा वाद सोडून देणेच उचित.

साठ संवत्सरांची जुनी नावे आहेतच. ती जुन्या पंचागातील चालतील. ह्या नव्या भारतीय पंचांगात ती साठ संवत्सर चक्राची भानगड मुळीच ठेवू नये. राष्ट्रीय नि ऐहिक व्यवहारात त्यांच्यावाचून काहीच अडणारे नाही.

७) महिन्यातील दिवस : पहिल्या अकरा मासांचे दिवस तीस तीस असे सारखे असावेत. बाराव्या मासाचे ३५ दिवस असावेत. प्रत्येक चार वर्षांनी बाराव्या मासाचे ३६ दिवस गणावेत.

८) वार सात, त्यांनी नावेही रविवार, सोमवार इत्यादी आजचीच. 'उद्यातुद्यम वारः' या आपल्या ज्योतिर्विदांच्याच संकेताने वार मोजावेत. हे भारतीय पंचांग राष्ट्राच्या ऐहिक

व्यवहाराच्या क्षेत्रासच लागू असले तरी त्यांच्या त्या त्या दिनांकापुढे त्या त्या प्रांतातील इतर पंचागाच्या तिथ्या, सण, मुहूर्त, ग्रहणे योग इत्यादी कोणतीही माहिती देता येईल. यासाठी त्यात तिथी-वार-नक्षत्र इत्यादी जुन्या पंचांगाची पाच उपांगे सांगितली जाणार असल्यामुळे जुन्या लक्षणांप्रमाणे त्याला 'पंचांग' असे म्हणण्यास प्रत्यावाय नाही. आणि त्याच्या श्रवणाने 'गंगास्थानफल' लाभण्याचाही उत्कट संभव सुद्धा का नसावा? परंतु कोणाला पंचांग म्हणणे सुचले नाही तर 'भारतीय कालदर्शक (Calender) म्हटले तरी चालेल.

सारांश-ज्या दिवशी हे भारतीय पंचांग अधिकृतरीत्या प्रचलविले जाईल तो त्याचा पहिला दिवस असा वर्णिला जावा :

भारतीय संवत् वर्ष ५००१ प्रथम मास, दिनांक १ सध्या चर्चेसाठी ही योजना पुढे मांडली आहे, तीत काय अधिक उणे आढळेल ते नेटके केले जाताच मग पुढचे पाऊल, तिचा संघटित प्रचार!

केसरी- दिनांक १३ व २० मे, १९५१

पुनर्जन्माची एक चमत्कारिक पण विचाराई घटना

(केवळ एक विचारणीय प्रश्न या पलिकडे अशा पूर्वजन्मादिक आठवणींवर निश्चित असा विश्वास ठेवू नये.)

आपण ज्यास 'चमत्कार' म्हणतो त्याचा अर्थ इतकाच असतो की ती गोष्ट कशी घडते याची फोड आपणास आपल्या माहित असलेल्या कार्यकारणभावाच्या नियमांप्रमाणे करता येत नाही. वास्तविक पाहता या जगात घडणारी प्रत्येक गोष्ट हा एक चमत्कारच आहे. पृथ्वी सूर्याभोवती फिरते. सूर्य प्रत्येकी सकाळी उगवतो, शेणामातीत लावलेल्या एका झाडपाल्याला अत्यंत सुंदर असे गुलाबाचे फूल फुटते, हा काय चमत्कार नव्हे? निळ्या रंगात पिवळा रंग टाकताच छानदार हिरवागार रंग दिसू लागतो हा तरी काय चमत्कारच नव्हे काय? मूळच्या रंगात नसलेला हिरवा रंग केवळ मिश्रणासरशी भासू लागेवा! तो त्यात कसा आला? चमत्कारच! परंतु त्या प्रत्येक घटनेचा कार्यकारणभाव आपणास नियमितपणे सांगता आला, एका गोष्टीचा परिणाम हटकून दुसऱ्या गोष्टीत घडतो असे वारंवार आपल्या प्रत्ययास येत राहिले की आपण त्यास नियम म्हणतो, पण कोणत्याही घटनेस पाहताच तिचे कारण काय ते आपणास नक्की समजले नाही. ती घटना ठराविक नियमाने प्रत्येक वेळी त्या ठराविक पद्धतीने प्रत्येकवेळी त्या ठराविक कारणापासून उत्पन्न करता येते वा उत्पन्न होते असे आपणास ज्या अपूर्व घटनेविषयी सांगता येत नाही. त्यास आपण चमत्कार म्हणतो. अपूर्वाई नि कार्यकारणभावाचे अज्ञान म्हणजे चमत्कार. अद्भुतता.

या अर्थी चमत्कार हे नेहमीच घडत रहाणार!

कारण सृष्टी अमर्याद, अनंत आहे; मनुष्याचे ज्ञान कितीही वाढले तरीही ते मर्यादित; जो जो मानवी ज्ञान पुढे जाते तो तो अज्ञान क्षितिजासारखे मागे हटलेसे वाटले तरी पूर्वालिङ्गकेच ज्ञानाच्या पकडीपासून, हातापासून, दूरच राहते. सांत ज्ञानाभोवतीचा अनंत अज्ञानाचा वेढा कधीही उठणारा नाही. किंबहुना ज्ञान म्हणजेच सांत, अज्ञान तेच अनंत. सांत अशा मानवी मनाच्या आटोक्यात न गवसलेल्या नवनव्या घटना ह्या अनंत सृष्टीत नेहमीच घडत रहाणार. त्यांच्या त्या अपूर्वाईमुळेच त्यांचे कार्यकारणभाव तत्काळ ठरविता येणे, हेही दुर्घटच रहाणार. आणि म्हणूनच अपूर्व नि अद्भूत अशा घटना, असे चमत्कार सदोदित घडत रहाणार.

यासाठी 'चमत्कार' म्हणतात त्याची हेटाळणी करणे ही चूक आहे. ही गोष्ट खरी आहे की, बहुतेक 'चमत्कार' बनावट वा धर्मभोळेपणाने पराचा कावळा केलेले असतात.

अशावेळी देखील चमत्कारिक म्हणून पुढे आलेल्या त्या गोष्टींना अगदीच ऐकून न घेता तुच्छविण्यापेक्षा त्या ऐकून घेऊन त्यांचा छडा लावून, त्या कशा बनावट वा मूर्खपणाच्या आहेत ते बिंग फोडून दाखविले पाहिजे. म्हणजेच लोकांचा भ्रम दूर होतो. धर्मभोळेपणाचे डोळे उघडतात. तशा दिसण्यात चमत्कारिक गोष्टींचा कार्यकारणभाव सप्रयोग सिद्धीता आला की, त्यांचे गूढ आश्चर्य आपण होऊनच वाटेनासे होते. जशी राजापुरची गंगा. अकस्मात पाणी का वाहू लागते नी अकस्मात गुप्त का होते. हे भूजलविद्येच्या ठराविक नियमाने ज्या लोकांना पटविले त्यांना तो चमत्कार आता वाटत नाही. ऊन पाण्याचे झरे, 'उन्हाळे' ह्याविषयीही आता शाळेत त्या उन्हाळ्यांचे भौतिक नियम शिकलेल्या मुलांना देखील आश्चर्य वाटत नाही. त्या 'गंगे'चा वा 'उन्हाळ्या'चा दैवीपणा नाहीसा होतो. तीच गोष्ट ऐंद्रजालिक चमत्कारांची. तेव्हा चमत्कार म्हणून पुढे आलेल्या गोष्टींवर अकस्मात विश्वास ठेवू नये, पण त्या गोष्टीची हेटाळणीही करू नये. त्याच चमत्कारास एक प्रश्न म्हणून पाटीवर यथासांग उतरून घ्यावा; विवंचावा, संशोधावा. तो निव्वळ बनावट असेल तर ते बिंग फोडून तो कसा बनविला गेला ते पुराव्यासह उघडकीस आणावे. तो पराचा कावळा असेल तर मूळ परापर्यंत त्याचा छडा लावून तो धर्मभोळ्या वा लुच्च्या अतिशयोक्तीने कसकसा कावळा बनत गेला ते सिद्ध करावे. जर ती घटना बनावट किंवा थापिष्ट नसली; परंतु खरीखरी घटनाच असली तर त्या चमत्कारास केवळ तो चमत्कारिक आहे, आपल्या ज्ञानाच्या आढोक्यात आलेल्या कार्यकारणभावांनी नि नियमांनी तो उलगडून दाखविता येत नाही, येवढ्याचसाठी काय ते त्यास एकदम दूराग्रहाने खोटे म्हणणे, त्यास ऐकूनही न घेता हेटाळणे, हे तर वैज्ञानिक पाप आहे! कारण त्या अपूर्व घटनेच्या चमत्कारिकपणा म्हणजेच आपणास एक नवीन नियम शिकविण्यासाठी सृष्टीने दाखविलेले आमिष.

आपणास ज्याचे कारण सांगता येत नाही अशी कोणतीही नवी घटना पहाताच तिला एकदम 'दैवी समजून तिला नारळ फोडणे, फुले वाहणे, ती घडू नये वा घडावी म्हणून 'देवास' प्रार्थिणे, हे जसे धर्मवेड आहे. धर्मभोळेपणा आहे. तसेच आम्हा मानवांना आज कळलेले सृष्टीचे नियम तेवढेच समग्र ज्ञान, आता कळायचे काही बाकी नाहीच, अशा दंभाने फुगून त्या आजच्या ज्ञात कार्यकारणभावाच्या कक्षेत जे सामावू शकत नाही ते सारे खोटे असलेच पाहिजे असे ठाम प्रतिपादणे, तसा 'चमत्कार' म्हटला की, तो हेटाळून ऐकून देखील न घेणे, हेही एक 'बुद्धिवेड', एक बुद्धीभोळेपणाच होणार आहे! खरी वैज्ञानिक वृत्ती म्हणजे प्रत्येक चमत्कारास सृष्टीने घातलेला एक नवा प्रश्न समजून तो सोडविण्याची धमक बाळगणारी असली पाहिजे. विज्ञान तेच की, जे स्वतः हे समजून असते की, ज्ञान कितीही वाढले तरी 'अज्ञानं पुरतस्तस्य भाति कक्षासु कासु चित्'।।

पुनर्जन्मवाद

आपल्या आजच्या ज्ञात अशा कार्यकारण-भावांच्या कक्षेबाहेर असलेल्या, अजून आपणास ज्याविषयी कोणताही सिद्धांत स्थापता आलेला नाही, निर्विवाद वैज्ञानिक कसोटीने ज्याच्या कार्यकारणभाव अजून ठरविता आला नाही. अशा प्रश्नांत पुनर्जन्मवाद हा एक प्रश्न आहे. प्राचीन काळापासून मनुष्यजाती तो सोडवू पहात आहे, पण तो अजून सोडवू शकली नाही. उपजत गणिती, उपजत गवई, उपजत कवी असलेले वारंवार आपणास आढळतात. मोठमोठ्या गणितज्ञांना जी गणित सुटत नाहीत वा सोडविणे वर्षानुवर्षांच्या परिश्रमानेच साधते, तसली गणिते केवळ तोंडाने सोडविणारी बालके, सात वर्षांचा पटीचा गवई, ज्ञान-देव शंकराचार्यासारखी अद्भूत तत्त्वज्ञानी बालके, ह्यांची ही उपजत 'अलौकिक' शक्ती कुठून आली? पूर्व जन्माच्या स्मृती ताज्या होतात म्हणून बुद्धासारखे अनेक प्रामाणिक सत्यवादी लोक आपले अनुभव सांगत आले, त्याची संगती काय? इत्यादी सर्व 'चमत्कारां'चा कार्यकारणभाव 'पुनर्जन्म'च्या वादाने काही अंशी उलगडता येतो हे जरी विचारणीय असले तरीही इतरही वादांनी (Hypothesis) तो सोडविता येत नाहीच असेही नाही. काही झाले तरी पुनर्जन्माची शक्यता हा अद्याप एक सिद्धांत झालेला नसून एक वाद (Hypothesis) आहे. जोवर ती शक्यता वा अशक्यता निर्विवादपणे सिद्धिली गेली नाही तोवर त्या प्रकरणी पुढे येणारे पुरावे आपण अगदी विश्वासताही कामा नयेत, अगदी हेटाळताही कामा नयेत. अशा वृत्तीने युरोपकडे ज्या psychical research च्या पद्धतशीर संस्था चालू आहेत, त्यांच्याप्रमाणेच पुनर्जन्म विषयक चमत्कार म्हणून आढळण्यात येणाऱ्या घटना लक्षपूर्वक अभ्यासिणे, त्यांच्याविषयी पुरावा गोळा करणे आणि ज्या घटना शोधाअंती खऱ्या ठरतील त्यांची उपपत्ती पुनर्जन्मवादानेच काय ती लागू शकते की काय ते ठरविणे, हेच वैज्ञानिक वृत्तीचे कर्तव्य होय.

अशा संशोधनीय 'चमत्कारां'पैकी गेल्या तीन-चार महिन्यांपासून दिल्लीकडे घडलेल्या एका पूर्वजन्माच्या स्मृतिविषयक घटनेने जनतेचेच नव्हे तर वैज्ञानिक वर्गाचेही लक्ष मोठ्या प्रमाणात आकर्षून घेतलेले आहे. ही घटना अभ्यासक दृष्टीने विवेचिण्यासाठी पुढे आलेला एक प्रश्न, इतक्याच काय त्या नात्याने या लेखात त्या चमत्कारिक घटनेचा महाराष्ट्रीयानाही परिचय करून देत आहो.

पूर्वजन्मातील स्मृती असलेली आठ वर्षांची एक
आश्चर्यकारक कन्या कु. शान्ति माथुर (दिल्ली)

दोन-तीन वर्षांपासून दिल्लीच्या एका कुटुंबातील एक पाच-सहा वर्षांची मुलगी येता-जाता आपण पूर्वी अमक्या ठिकाणी रहात होतो, मला एक मुलगा आहे. ह्या प्रकारचे हे रंगीत खेळणे पूर्वीच्या माझ्या घरी, माझ्या मुलाला आवडत असे, असे अनेक प्रसंगी बोलू

लागली. पुढे ती त्या पूर्वीच्या विचित्र स्मृतींनी केव्हा केव्हा अगदी हळहळून शोकाकूल व्हावी, त्या घरच्या व्यक्तींची नावेही सांगू लागली. तेव्हा त्या प्रकाराकडे घरच्या नि शेजारच्या लोकांचे लक्ष फारच उत्कटपणे वेधले त्यातील काही गोष्टींचा कोणी कोणी छडा लावू लागले. तो त्या खऱ्याच ठरू लागल्या. तेव्हा दिल्लीत विचारी माणसातही ती चर्चा चालू झाली. होता होता दुरवरच्या पंजाब ते बंगालपर्यंतच्या वृत्तपत्रांतून तिचे हे अद्भुत उदाहरण एक चमत्कारिक बातमी म्हणूनच लोकांच्या तोंडी झाले. पण अशा अनेक 'चमत्कारिक' बातम्यांचे भारेच्याभारे वृत्तपत्रांतून प्रत्यही येतात. प्रत्यही विसरले जातात, त्यात आश्चर्य मानण्याचे कारण नाही. पण वैज्ञानिक दृष्टीच्या माणसांचे लक्ष योगायोगाने ह्या प्रकरणाकडे त्या बातमीत स्पष्ट पत्ता, स्पष्ट वर्णने, स्पष्ट संदर्भ दिलेले असल्यामुळे विशेष सबळपणे वेधले गेले. तेव्हा त्या सर्व वृत्ताचे वैज्ञानिक कसोटीने निरीक्षण नी परिक्षण व्हावे ह्यास्तव उत्तर हिंदुस्थानांतील काही प्रसिद्ध विद्वानांचे परिक्षकमंडळ नेमण्यात आले. जर त्या आठ-नऊ वर्षांच्या अल्पवयी बालिकेच्या ह्या पूर्व जन्मांतील स्मृती खऱ्या ठरल्या तर अर्थातच पुनर्जन्मवाद सिद्ध होण्यास तो एक अनुत्तरणीय प्रश्न ठरणारा असल्याने जितक्या तत्परतेने स्थानिक हिंदू नेते, महंत नि धर्मप्रचारक त्या प्रश्नाकडे पाहू लागले, तितक्याच साशंक तत्परतेने पुनर्जन्म न मानणारे मुसलमान नेते, मौलवी प्रभृति मंडळीही त्या प्रश्नाकडे डोळे लावून बसली. एतावता गेले दोन-तीन महिने पंडित मालवीयांसह तिकडील हिंदु-मुसलमान विद्वानांच्या नि सुशिक्षित वर्गाच्या तोंडी हा विषय गाजत आहे. सामान्य जनता तर त्या चमत्काराचे कोडकौतुक करण्यात नुसती दंग झाली आहे. त्या बालिकेला अजून 'देवी' म्हणून लोक पुजू लागले नाहीत हेच भाग्य!

वर उल्लेखिलेल्या परिक्षक मंडळात दिल्ली येथील 'तेज' या उर्दू दैनिक प्रमुख पत्राचे संचालक लाला देशबंधु गुप्त, प्रसिद्ध पुढारी पंडित नेकीराम शर्मा नि अँडव्होकेट ताराचंद माथुर हे तिघे होते. त्यांनी अगदी नैय्यायिक कसोशीने सर्व पुराव्याचे परिक्षण करून आपले वक्तव्य (Statement) एकमताने प्रसिद्धिले ते तिकडील बहुतेक पत्रांतून छापले आहे. त्याचा अनुवाद असा :

“कुमारी शान्ति वयाच्या चवथ्या वर्षापर्यंत काहीही विशेष बोलली नाही. परंतु नंतर ती मधूनच असे काही बोले की जणू काय ती आपला सर्व पूर्वीचा वृत्तांत सांगत आहे. फळफळावळ काही खाऊ लागली की म्हणे, माझे मथुरेला घर होते ना, तिथेही मी अशी फळे खाई, तशी फळे खाई. तिची आई तिला काही कपडे नेसवू लागली म्हणजे म्हणे, मथुरेला माझ्या घरी अमक्या प्रकारचे कपडे मी घाली. माझा पती कपड्याचा व्यापारी आहे. माझं पूर्वीचं घर पिवळ्या रंगाचं होते. मथुरेच्या पूर्वीच्या घराची गल्ली असे. तीत अमकी दुकाने असत. ह्या लहान मुलीच्या असल्या वाक्यांमुळे साहजिकपणेच ज्याला त्याला आश्चर्य वाटू लागे. ही गोष्ट कौतुकाचीच न रहाता, सचिंत जिजासेचा विषय होऊन

मुलीच्या वडिलांनी त्यांचे चुलते श्री. बिशनचंद्र, रामजस विद्यालयाचे अध्यापक दरियागंजात रहात असत. त्यांना एक वर्षापूर्वी मुलीला दाखविले. त्यांनी सहज प्रश्न टाकला. 'बरे तर मग, तुझ्या त्या नवऱ्याचे नाव सांग पाहू? त्या मुलीने मोठ्याने न बोलता काकांच्या कानाशी लागून आपल्या पूर्वीच्या पतीचे नाव सांगितले- 'पंडित केदारनाथ चौबे!' त्या आठ-नऊ वर्षांच्या मुलीचे हे अगदी अकृत्रिम वर्णन पाहून बिशनचंद्रांनी ह्या गोष्टीचा छडा लावण्याचा बेत केला. मुलगी म्हणाली, मला मथुरेलाच न्या. परंतु तिला समजविण्यात आले की, आम्ही प्रथम पत्ता नक्की पहातो. जर पक्का पत्ता लागला तर तुला नक्की नेऊ. परंतु गोष्ट या थराला येताच मुलीच्या आई-बापांना, मुलगी निघून जाईल की काय याची चिंता पडली; आणि त्यांनी तो मथुरेचा पत्ता काढण्याची गोष्ट सोडूनच दिली. ती लहान मुलगी पुनःपुन्हा विचारी, पण पत्ता लागत नाही म्हणून तिची बोळवण होई.

गेल्या दसऱ्याला मुलीच्या वडिलांनी दरियागंजमध्येच रहाणाऱ्या लाला किशनचंद्र, एम. ए.; विगत प्रिन्सिपॉल ह्यांनी त्या मुलीस भेटू द्यावे म्हणून विनविले. कारण त्या प्रिन्सिपॉल महाशयांच्या कानावर ती गोष्ट वारंवार जाऊन त्यांना त्यातील सत्य काय ते निश्चिपण्याची इच्छा झाली होती. एक लहानशी बैठक भरली असता तीत मुलीने स्पष्टपणे आपल्या पूर्व पतीचे नाव - मथुरेचे केदारनाथ चौबे असेच सांगितले. तेव्हा तिने दिलेल्या खाणाखुणांच्या आधारे मथुरेच्या त्या पत्त्यावर प्रिन्सिपॉल किशनचंद्र, एम. ए. यांनी स्वतः एक पत्र टाकून दिले.

आश्चर्यच आश्चर्य सर्वाना वाटले! अगदी केदारनाथ चौबे, मथुरा, ह्याच सहीचे उत्तर जेव्हा त्यांच्या हाती थोड्याच दिवसात अचूक येऊन पडले! त्यात केदारनाथांनी मुलीने सांगितलेल्या पुष्कळ खाणाखुणा खऱ्या आहेत, अशी ग्वाही दिली होती! इतकेच नव्हे, तर त्यांनाही उत्कट जिज्ञासा उत्पन्न होऊन त्यांनी त्या उत्तरात विनविले होते की, त्यांचे नातलग पंडित कांजीमल, जे दिल्लीच्या भानमल गज्जारी मंडळीत नोकर आहेत, त्यांना शक्य तर मुलीस भेटू द्यावे. या विनंतीप्रमाणे पंडित कानजी हे त्या मुलीस भेटण्यास आले असता मुलीने त्यांना पटकन ओळखले नि सांगितले की, माझ्या पतीच्या धाकट्या भावाच्या नात्याचे हे आहेत. त्या एकंदर प्रकारावरून पंडित कानजीनाही त्या मुलीच्या पूर्वजन्मीच्या स्मृती अगदी खऱ्या असाव्यात अशी निश्चिती वाटून त्यांनी तिच्या पूर्व पतीना मथुरेहून दिल्लीस बोलावले.

कुमारी शान्तीच्या पूर्वजन्मीच्या पतीची प्रत्यक्ष भेट

मोठमोठ्या लोकांच्या या आश्चर्यकारक आमंत्रणावरून पंडित केदारनाथ चौबे, त्यांची दुसरी पत्नी नि पहिल्या मृतपत्नीचा दहा वर्षांचा मुलगा ह्यांना बरोबर घेऊन, ता.१३ नोव्हेंबर सन १९३५ ला दिल्लीला आले. त्यांना पहाताक्षणीच ती कुमारी, हा आपला

पती आणि हा आपला पुत्र असे सांगतांना जी गहिवरून आली ती अर्धा तास स्फूंदून स्फूंदून रडत राहिली. नंतर पंडित केदारनाथांनी तिला अगदी वैवाहिक एकान्तातील घडलेल्या गोष्टी नि गुह्य खाणाखुणा अंतस्थ संभाषणांत विचारल्या. त्या साऱ्या पूर्वजन्मीच्या अनुभवांना कुमारी शान्तीने बिनचूक सांगितले. तेव्हा पंडित केदारनाथांना-सुद्धा आपली पूर्वीची मृत पत्नी ती हीच अशी निश्चिती पडून रडू आवरेनासे झाले. कुमारी शान्तीने त्या आपल्या पूर्वजन्मीच्या मुलास पोटाशी घेतले नि आपल्या आईला त्या मुलासाठी माझी खेळणी खेळायला दे म्हणून सांगितले. नंतर तिने मथुरेतील गेल्या जन्मीच्या आपल्या सासरच्या घरच्या खुणा, विश्रामघाटाचे नि द्वारकाधीश मंदिराचे वर्णन केले. आपल्या त्या पतीच्या घरच्या वाटेचे, सभोवारच्या शेजाऱ्यांचे वृत्तही कथिले. इतकेच नव्हे तर, तिला बोलता बोलता आणखी एक आठवण झाली की, तिने मरणापूर्वी आपल्या पूर्वगृही एका अमक्या खोलीत शंभर रुपये पुरून ठेवलेले असून ते द्वारकाधीशाच्या मंदिरास देण्याचा तिचा हेतू होता. तिने मथुरेस जाण्याचा हट्ट घेतला परंतु त्यावेळी तिच्या आईबापांनी ती गोष्ट मानली नाही.

परंतु पुढे अनेक लोकांच्या नि प्रतिष्ठित नागरिकांच्या अत्याग्रहामुळे शान्तीच्या आईबापांनी त्या मुलीला मथुरेला नेण्याचे मान्य केले. ह्याचवेळी आमचे हे परिक्षणमंडळही तिच्याबरोबर निघाले. मि असफअल्ली हे दिल्लेचे प्रसिद्ध मुसलमानी गृहस्थ नि त्यांच्या विदुषी पत्नी ह्याही जाणार होत्या. पण आयत्या वेळी ते निघाले नाहीत. अमेरिका-प्रत्यागत श्री. लाला हे छायाचित्रकसुद्धा आम्ही आमच्याबरोबर घेतले. गाडी मथुरेसाठी सुटताच त्या मुलीला कितीतरी हर्ष झाला!

कुमारी शान्तीला तिच्या

पूर्वजन्मीच्या घरी मथुरेस नेतात

मथुरेच्या समीप येताच तिची मुद्रा उत्सुक आनंदाने लाल झाली. त्या नऊ वर्षांच्या मुलीने मथुरा कधीही पाहिली नसता वा ते वृत्त वाचणेही तिला अशक्य असता, गाडी थांबण्याच्या आधीच सांगितले की, मथुरेला आता ११ वाजता पोचलो तर द्वारकाधीश मंदिर बंद असेल, हा तिथला नियम आहे. इतक्यात गाडी स्टेशनात शिरली; तोच मुलगी आधीरपणे उठून आनंदाने ओरडली, 'आली! मथुरा! मथुरा! आली!

भाऊर्जीस नमस्कार!

पाहिली आश्चर्यकारक घटना आम्ही स्टेशनवर उतरताच घडली. दाटी होती म्हणून त्या मुलीला परिक्षण मंडळातील श्री. देशबंधु गुप्त महाशयांनी कडेवर घेतले. थोडे पुढे जाताच एक अर्धवयस्क गृहस्थ मथुरेच्या पद्धतीचा वेष केलेला, येत होता. आम्हासही तो कोण हे माहित नव्हते; म्हणून आमचे लक्षच गेले नाही. मुलगी तर अगदी आमच्याच हाती असल्याने कुणी सांगणेही अशक्य. पण त्या आम्हास अनोळखी मनुष्यास पहाताच

ती एकदम गुप्त महाशयांच्या कडेवरून खाली उतरली, त्या तिला न ओळखणाऱ्या मनुष्यासही आश्चर्य वाटावे अशी झटकन त्यांच्यापैशी गेली, त्यांच्या पायांना वंदून पुन्हा बाजूस सलज्जपणे उभी राहिली. हे कोण असे विचारताच श्री. गुप्तांच्या कानात ती कुजबुजली, 'हे माझे जेठ (जेष्ठ) वडील दीर! बाबूरामजी चौबे!' हे ऐकताच बाबूरामाच्या डोळ्यांतही अश्रू आले!

नंतर आम्ही स्वतः आम्हास वाटला तो टांगा पसंत केला, (की लुच्चेगिरीस वाव उरु नये) मुलीला पुढे बसविली. पुन्हा त्या नात्यागोत्याचा कोणीही मनुष्य सभोवार फिरकू नये असा पहारा राखला. मुलगी सांगेल तसाच टांगा वळविला. मुलगी म्हणाली, 'होळी फाटकाकडे चाल'. वाटेत ओळखीची घरे दाखवून बरोबर वर्णने देत गेली. काही नवी घरे दाखवून म्हणाली, 'ही पूर्वी नव्हती'. 'फाटका'ला पोहोचण्यापूर्वी त्या चौकाचे बरोबर वर्णन तिने सांगितले. एका जागी तिने टांग्यास थांबवून म्हटले, 'असा इकडून ने; ह्या वाटेने नीट जाशील.' ती गल्ली येताच म्हणाली, उतरा आता. आम्ही उतरलो. गल्लीत पायी चाललो. एक पाऊणशे वर्षाचा फाटके कपडे घेतलेला मनुष्य दिसताच शान्ती म्हणाली, 'थांबा, हेच माझे मामंजी!' तिने त्यांचे चरण वंदिले. त्या गंभीर प्रसंगाचा तिथल्या प्रत्येक व्यक्तीवर परिणाम झाल्यावाचून राहिला नाही. यद्यपि तिचे ते पहिले घर आता पिवळ्या रंगाचे राहिले नव्हते तरी तिथे जाताच आता तिने हेच माझे घर म्हणून सांगितले! त्या घरात आज दुसरा कोणी भाडेकरी रहात आहे. मथुरेच्या दोघातिघा प्रमुख गृहस्थांनासुद्धा आम्ही बरोबर घेतले आणि मुलीला त्या घरात नेले. त्या घरात जाताच मुलीने नीट आपली खोलीची वाट सुधारली. त्यावेळी मुलीला मथुरेच्या त्या पुढ्यांनी विचारले की, 'घराचा जै जरूर' कुठे आहे? हा शब्द. 'जै जरूर', दिल्लीला आम्हांपैकी कोणीही ऐकलेला नव्हता. परंतु तो शब्द उच्चारतांच मुलीने नीट जिऱ्याकडे जाऊन पायखाना दाखविला. घरच्या कानाकोपऱ्यांची देखील तिला माहिती होती, हे धडधडीत दिसून आले.

कुमारी शान्ती आपल्या पूर्वजन्मीच्या स्वतःच्या घरी!

आम्ही फराळ उरकताच मुलगी म्हणू लागली, मला आमच्या दुसऱ्या घरी घेऊन चला. तिथे मी रुपये पुरलेले आहेत. ते घरही तिने सहज ओळखले. 'हे माझे स्वतःचे घर आहे! मी माझे आयुष्य बहुतेक याच घरात घातले! 'पंडित केदारनाथांचे कुटुंब आजही तिथेच रहात आहे. पं. नेकीराम शर्माने विचारले, 'दिल्लीला ज्या आडाचे नाव घेत होतीस तो आड कुठे आहे?' असे विचारताच मुलगी धावत छोट्या अंगणांत गेली. परंतु पहाते तो तिथे आड नाही! तेव्हा ती थोडी गोंधळली. पण पुन्हा तिने एका कोपऱ्याशी जाऊन साग्रह सांगितले की, आड इथे होताच होता! तेव्हा पंडित केदारनाथांनी तिथे असलेला दगडी पाटा हलविला. मुलगी आनंदाने ओरडली, 'तो पाहा आड!' काही दिवसांपूर्वी तो दगडी झाकणाने बंद ठेवला होता. पुरलेले धन कुठे? असे तिला विचारले तेव्हा ती म्हणाली, 'माडीवर चला

तेथील खोलीचे कुलूप काढा'. ते कुलूप काढीतोपर्यंत सुद्धा धीर न धरता ती दाराच्या भेगेतून आत बघू लागली. खोली उघडून आत जाताच तिने एका कोपऱ्यात पाय टेकून म्हटले, इथे रुपये पुरले आहेत. केदारनाथ चौबे प्रथम काय की, खणावयास नाकारू लागले. पण शेवटी खणले. भूमी एक फूट खोल खणताच एक गल्ला (मूल्यावान वस्तु ठेवण्याचे स्थान) सापडला. पण त्यात रुपये नव्हते. मुलीला ते खरे वाटेना. ती मातीत स्वतः पैसे चाचपू लागली पण काही सापडले नाही. तरीही ती म्हणतच राहिली की मी रुपये याच गल्ल्यात ठेवले होते. पुढे ती सहसा स्मरण यावे तशी म्हणाली, माझ्या आई-बापांकडे चला.

शान्तीच्या पूर्वजन्मीच्या आईबापाची भेट

दिल्लीला असता तिच्या आईबापाची माहिती तिला स्मरलेली नव्हती. पण मथुरेत या सर्व स्थानी हिंडताना तिला ती स्मृति झाल्यासारखे होऊन त्या आळीत आम्हाला घेऊन गेली. एक घर दाखविले आणि पाच-पन्नास माणसांसमक्ष त्यांच्यातून आपल्या बापाला नि आईला तिने ओळखून काढले. मुलीने आईला पहाताच मिठी मारली नि इतकी शोकाकूल होऊन रडू लागली, की त्या पूर्वजन्मीच्या मायलेकीच्या भेटीचे ते दुःखविचल दृश्य पाहून आम्हांस वाटले की, पूर्वजन्मीच्या आठवणी माणसांना नाहीत तेच बरे!

संध्याकाळपर्यंत या मनःक्षोभक गडबडीत वेळ गेल्याने मुलगी झोपेला आली. पण मथुरेला आणखी काही दिवस राहावे असे म्हणतच होती.

शोध करता, आम्हास कळले की, पंडित केदारनाथ चौबे यांची पहिली पत्नी ४ ऑक्टोबर १९२५ ला वारली आणि कुमारी शान्तीचा जन्म ११ डिसेंबर रोजी झाला.

परिक्षक मंडळाच्या वरील वक्तव्यावरून ही गोष्ट स्पष्ट होत आहे की, सकृदर्शनी पटण्याइतका पुरावा परिक्षकमंडळाने पुढे आणलेला आहे; आणि त्यामुळे पुनर्जन्मवादाच्या चर्चेत, विचारात घेण्यासारखे हे उदाहरण आहे. परंतु त्या प्रकरणी एक चेतावणी (A caution) देणेही आवश्यक आहे. या दाखल्यात ज्या घटना अगदी विश्वसनीय वाटतात, त्याहूनही अगदी न कळेशा कपटाने जुळवून आणलेली आणि अनुत्तरणीय (Unanswerable) वाटणारी बनावट प्रकरणेही पुनर्जन्माच्या स्मृतीच्या प्रकरणी आपल्याकडे आणि युरोप-अमेरिकेत घडलेली आहेत. पाचपंचवीस धंदेवाइक लबाडांनी आपसात सारे नाटक रचून एक पात्र पूर्वजन्माच्या स्मृति झालेले पोपटासारखे शिकवून ठेवावे आणि त्याच्या वरीलसारख्या प्रयोगांनी मोठमोठ्या शास्त्रज्ञांना चकवावे. पुढे ते बिंग फुटावे, असे अनेक वेळा घडलेले आहे. चमत्कारांच्या प्रसिद्धिमुळे धन आणि नावलौकिक यांची कमाइही भरमसाट होत जाते. वरील लहान मुलीला अलिकडेच पतियाळाच्या महाराजांनी बोलावले असून तिच्या आईबापांसह मंडळी तिकडे जाणार म्हणून बातमी आली आहे. वरील सर्व प्रकार सकृतदर्शनी विश्वसनीय वाटला आणि तो विश्वसनीय नाहीच

असे म्हणावयास सध्या काही एक आधार नसला-तरीही त्यामध्ये लबाडीला वा दिशाभूलीला अनेक स्थळे असल्यासारखी भासतात. पण तो प्रश्न बाजूस सोडून देण्याइतके निश्चितपणे सबळ असे पुरावे या प्रकरणी सुद्धा अजून पुष्कळ प्रमाणात हाती येणे फार अवश्य आहे. इतक्यावरही ते प्रकरण खरे ठरले तरीही त्यांचा उलगडा पुनर्जन्मवादाप्रमाणे इतर मानसशास्त्रीय उपपत्तींनीही लावण्यासारखा असतो.

पुनर्जन्म सिद्ध झाला तरीही ते पूर्वजन्मीय संबंध कोणासही बंधनकारक असतातच असे मानण्याचे कारण नाही.

कित्येक लुच्चे लोक पुनर्जन्माच्या आठवणीचे स्तोम माजवून आपला कपटी स्वार्थ साधीत असतात. 'तू माझी पूर्वजन्मीची पत्नी!' असे कोणत्याही अवांतर पुराव्याच्या अभावी 'केवळ मला वाटते' याच सोयिस्कर गमकावारी ठासून सांगतात आणि भोळसर प्राण्यांना वाटते, तर मग हा संबंध या जन्मीसुद्धा आम्हांवर बंधनकारक असणारच! 'तू माझा गेल्या जन्मीचा पुत्र आहेस वा मित्र वा शिष्य!' असे भासवून कित्येक बुवांनी, बायांनी, महंतांनी दुसऱ्या भाबड्या मंडळींना लुबाडल्याची उदाहरणे वरच्यावर घडतात. अशा वेळी प्रत्येकाने ध्यानात ठेवावे की, या जन्मीचे प्रत्यक्ष घडलेले स्नेहसंबंध जर आयुष्यभर बंधनकारक होत नाहीत, बारा वर्षांच्या बिनवहिवाटीने ऋणमत्ता, स्वामित्व बुडते. या जन्मीच्या लग्नातही पटले नाही तर घटस्फोट मिळू शकतो; पुनर्विवाह होतात, जुने स्नेह कपटाने वा संबंधखंडाने तुटतात, नवीन जडतात, तर पूर्वजन्माच्या असिद्ध, अप्रत्यक्ष, संदेहमय अशा नात्यागोत्याच्या संबंधांना, ते गृहित धरले तरीही, मानण्यास कुणीही कुणाचे बांधलेले नाही. पूर्वजन्माचे प्रिय संबंध जर टिकविणे तर पूर्वजन्मीची वैरे, वितुष्टे, ऋणे हे सारे अवांच्छनीय लटांवरही या जन्मी पुन्हा गळी पडावयाचे!! आणि अनवस्थाप्रसंग ओढावला जायचा!

तेव्हा केवळ एक विचारणीय प्रश्न यापलिकडे अशा पूर्वजन्मादिक आठवणींवर निश्चित अशा विश्वास ठेवू नये. त्या आठवणींमुळे आजच्या प्रत्यक्षसिद्ध व्यवहारात तर लवलेशही व्यत्यय येऊ नये. पूर्वजन्मी अमुक गोष्ट होती असे कोणी म्हणते म्हणून नव्हे तर या जन्मीही ती उपयुक्त वा वांच्छनीय वाटेल तरच ती आचरावी; ते बंधन मानावे आणि व्यवहार असा प्रत्यक्षनिष्ठ ठेवून मग अशा सकृदर्शनी अपूर्व आणि चमत्कारिक भासणाऱ्या घटनांची वैज्ञानिक छाननी करून त्यांची उपपत्ती लावण्याचा वा बिंग फोडण्याचा निःपक्षपातीपणाने यत्न चालू ठेवावा.

(मनोहर मासिक- फेब्रुवारी १९३६)

सयाममधील हिंदु संस्कृती

एके काळी भारतामधील अखिल हिंदु संस्कृतीने अखिल जगत जगावर आपले वर्चस्व स्थापून सर्व जगाला हिंदु संस्कृती शिकवून मनुष्याने अहपर कर्तव्ये कशी पार पाडावी नि मानव जन्माचे कसे सार्थक्य करावे याचे सुगम मार्ग- हिंदु धर्माचे उदात्त स्वरूप सर्वांना समजावून देऊन अखिल मनुष्यमात्राला दाखविले. त्यावेळी जगावर दुसरा धर्मच नव्हता- दुसरी संस्कृती नव्हती. केवळ हिंदु धर्माचा पगडा सर्व मानवी जातीच्या आचार. विचारांत प्रतिबिंबित झाला होता. ही काही केवळ अतिशयोक्ती नाही आजच्या हीन परिस्थितीत आत्मवंचक बनलेले आमचे काही बांधवच सत्याविषयी शंका घेतात. परंतु जरा कूपमंडूकपणा सोडला नि आत्मविश्वास पूर्वजांच्या दिव्य कृतीचे निरिक्षण केले. तर असे दिसून येईल की आज जसे ख्रिश्चन लोक पृथ्वीच्या कोनाकोनात जाऊन ख्रिस्ती धर्माचा प्रसार करीत आहेत. तद्वतच त्या काळी हिंदु तपी, जपी, संन्यासी वगैरे लोक जगाच्या कानाकोपऱ्यांतून ह्या दिव्य हिंदु धर्माचा प्रचार आणि प्रसार करीत होते. मेक्सिको देशांत तेथील मूळ रहिवाशांमध्ये अद्याप रावणाचा एक पुतळा करून जाळण्याची चाल चालू आहे नि रामायणातील किती तरी कथा त्या रहिवाशांमध्ये प्रचलित आहेत. दक्षिण अमेरिकेतील चिली देशांत एक मोठे सूर्यमंदिर उपलब्ध झाले आहे. ज्यांना रेड इंडियन्स म्हणतात. तो लोकसमूह देखील आर्यजातीच्या चेहऱ्यामोहऱ्याशी पुष्कळ सदृश आहे. त्यांची बुद्धिमत्ता, स्वातंत्र्याची आवड, शौर्य वगैरे गुणांतही आर्य वंशाशीच अधिक साम्य आहे. कोलंबसासारख्या शोधकाला अमेरिका हिंदुस्थानातच वाटला आणि तेथील रहिवाशांना तो 'इंडियन' म्हणू लागला. या आख्यायिकेवर आमचा मुळीच विश्वास बसत नाही. एवढा संशोधक मनुष्य केवळ चुकभूलीने अशी चूक करील नि ती चूक ध्यानी आल्यावरही निष्कारण ती तशीच चालू ठेवील हे शक्य भासत नाही. कोलंबस जेव्हा हिंदुस्थान शोधावयास निघाला तेव्हा त्याने हिंदुस्थानची पूर्ण माहिती करून घेतली होती नि त्यांच्या चालीरिती, राहणी वगैरे विषयी अनेक प्रवाशांजवळून त्याने खूप परिचय करून घेतला होता नि म्हणून जेव्हा तो प्रथम अमेरिकेतील मेक्सिको वगैरेकडे गेला. तेव्हा त्याला याच चालीरिती असलेले लोक आढळले असले पाहिजेत नि म्हणून त्याने त्यास 'इंडियन्स' म्हटले असले पाहिजे. निर्जीव भूमीवरून का कोणी माणसांना नावे देईल? जिवंत माणसांच्या रहाणीत करणीत काही तरी साम्य असल्यावाचून का कोणी तत्सदृश्य नाव ठेवील? तेव्हा कोलंबसला त्या रहिवाशांच्या रहाणीत, करणीत नि विचारसरणीत काही तरी साम्य हिंदी लोकांशी दिसले असेल, म्हणूनच त्याने त्यांस 'इंडियन्स' 'रेड इंडियन्स' असे म्हटले असले पाहिजे हेच शक्य दिसते.

एवंच, प्राचीन काळी ही हिंदु संस्कृती 'अवघे जल स्थल व्यापुनी' उरली होती. पुढे अनंत काळाच्या आक्रमणाने सर्व जगचे जगच पालटले. ज्वालामुखी, धरणीकंप वगैरे

प्रकोपाने भूप्रदेशाचे भूप्रदेश बदलले. गजबजलेल्या नगरांच्या गर्दीच्या ठिकाणी अरण्ये आणि वाळवंटे निर्माण झाली नि हिंदुस्थानचा हिंदु संस्कृतीच्या जन्मस्थानाचा नि इतर वसाहतींचा संबंध तुटला. त्या मुळे पोरकी एकाकी झालेल्या हिंदु संस्कृतीच्या शाखा वाळल्या, सुकून गेल्या नि आज तर त्या केवळ संशोधनाच्या सुक्ष्म दुर्बिणीतूनच दिसण्याइतक्या अवशिष्ट आहेत. याचे प्रत्यंतर म्हणजे गोबीच्या वाळवंटात जे बौद्ध संस्कृतीचे प्रचंड अवशेष सापडत आहेत, त्याविषयी माहिती वाचली म्हणजे कळून येईल. इतके कशाला? आपल्या सिंध देशांत 'मोहोजोदारो' येथे नि आसपास जी प्रचंड नगरे भूमीतून आज खणून काढीत आहेत, त्यामुळे तर लोन नि इजिप्तच्या मनोऱ्यांची इ. स. पूर्वी साडेतीन हजार वर्षांची संस्कृतीही आज याच हिंदूभूमीत जन्माला आली असे सिद्ध होत आहे!

कुणी म्हणेल की या पूर्वजांच्या जुन्या-पुराण्या कथा आज सांगून काय लाभ? त्याने आजचे दैन्य थोडेच खोटे ठरणार आहे? तर त्याला उत्तर हेच की, आजचे हे दैन्य नष्ट करण्याची स्फूर्ती अंगी येण्यास नि कृती हातून घडण्यास हे भूतकाळच्या दिव्य वैभवाचे ज्ञान कारण होत असते, म्हणून त्याची आवश्यकता 'तू मूर्ख, तुझा बाप मूर्ख, तुझा शिवाजी चोर, तुझा धर्म वायफळ थोतांड, तुझा देश दास्यातच खितपत पडलेला, असल्या तऱ्हेची पद्धतशीर शिकवण ज्यावेळी धूर्त प्रतिपक्षियांकडून आज अनेक पिढ्यांपासून शिकविण्याचा अट्टाहास केला जातो नि त्या प्रयत्नांस आमच्या मधीलच अजागळ नि अर्धवट लोक बळी पडतात. त्यावेळी हीसुद्धा चेतना देणे आवश्यक होते की, छे, तू जरी मूर्ख असलास तरी तुझा बाप शहाणा होता, तुझा शिवाजी धर्मवीर नि देशवीर होता. तुझा देश जात जगाचा एका काळी अधिराज होता. तेव्हा हे आजच्या मूर्खा? उठ आणि पूर्वीच्या तुझ्या बापजादयांच्या अग्रपूजेचा वारस हो! हे आजच्या दासा, पूर्वीप्रमाणे उद्याचा तू शासनकर्ता हो! आज शेळ्या-मेंढ्यांप्रमाणे बॅ, बॅ, करीत दीनवाणी हिंडणाऱ्या सिंहांच्या छाव्या! उठ, बघ तुझे हे सिंहस्वरूप! त्या बीजांचा तू वंशज, सिंहा उठ आणि हे क्षुद्र दैन्य तुडवून आणि बुडवून पुन्हा त्या पूर्वीच्या अधिराजपदाच्या तुझ्या स्वामित्वाच्या सिंहासनावर आधिष्ठित हो!' एवढ्याकरता ह्या पूर्वीच्या वैभवाच्या नि पराक्रमाच्या कथा ऐकावयाच्या नि वाचावयाच्या आणि म्हणूनच आज आम्ही आमच्या वाचकांकरिता निकटवर्ती नि बव्हंशाने हिंदु संस्कृतीशीच संलग्न झालेल्या आजच्या सयामची त्रोटक माहिती खाली देत आहोत. ही माहिती 'भूगोल' नामक हिंदी मासिकाच्या आधारे देत आहोत नि या माहितीस्तव त्यांचे आम्ही आभारी आहोत.

'सयाम'ची आजकालची सुशिक्षितांची माहिती म्हणजे लहानपणी भूगोलात पाठ केली तितकीच. तेथील राजांची, नगरांची नावे वगैरे सर्व अज्ञात! एखाद्या देशभक्ताला केमालपाशाच्या बब्बरजीचे किंवा अमीर अमानुल्लाखानांच्या श्वानरक्षकाचेही नाव अगदी

मुखोद्गत असण्याचा अधिक संभव! परंतु त्याला सयामच्या स्वतंत्र्य राज्यावर सातवे 'राम'राजे राज्य करित आहेत याचे पूर्ण अज्ञान! आणि 'रुटर'सारखे वार्ताहरदेखील अमीर अमानुल्लाखानाच्या हुज्यांची देखील नावनिशी प्रसिद्ध करतील. परंतु सयामचे 'राम'राजे हिंदुस्थानच्या अथवा युरोपच्या प्रवासास निघाले म्हणजे त्यांचा निर्देश केवळ 'सयामचा राजा' 'सयामचा राजपुत्र' असल्या निनांवी तऱ्हेने करण्यास चुकणार नाहीत! आणि म्हणूनच आम्ही या स्वत्वनाशक भोवतालच्या परिस्थितीमध्ये जे जे आपले आहे, त्याचे अवश्य ज्ञान करून घेतले पाहिजे.

सयामची भौगोलिक माहिती आम्ही देत बसत नाही. याचा प्राचीन काळचा इतिहास फारसा उपलब्ध नाही. परंतु बुद्ध धर्माची लाट जेव्हा ब्रह्मदेश, चीन, मलाया वगैरेकडे वळली, त्याच वेळी याही देशांत त्याचा प्रसार झाला. परंतु तेलंगण, मद्रास, वगैरेकडून आलेल्या हिंदुवसाहतवाल्यांनी येथे हिंदु संस्कृतीचे अधिष्ठान स्थिर केल्यामुळे आजही सयाम, बव्हंशी हिंदु संस्कृतीचाच पुरस्कार करित आहे. सयाममध्ये बौद्धशक चालू आहे. इ. स. १३५० मध्ये सयामच्या लोकांनी राष्ट्रीय संघटन करून ब्रह्मी, पोर्तुगीज, नि डच लोकांशी युद्ध केले नि आपला देश स्वतंत्र करून 'अयोध्या' आपली राजधानी केली. तेव्हांपासून निरनिराळ्या ४३ राजांनी सयामवर राज्य केले. नंतर इ.स. १७७७ मध्ये लव वंशामधील शेवटचा राजा सूर्यमालिन याचा ब्रह्मदेशाच्या आवाच्या मौंगलौंग नावाच्या राजाने पराभव केला. तेव्हा मानधन सूर्यमालिन हा प्रजेला तोंड न दाखविता अरण्यांत गेला नि उपोषणाने मृत्यु पावला. 'पारतंत्र्यान्मरणं वरं' हेच उदात्त तत्व त्याने पाळले! थोड्याच दिवसांनी 'लुअंकताक' या नावाच्या चीनी सरदाराने या मौंगलौंगचा पराभव केला. स्वतः गादी बळकाविली नि आपली राजधानी 'धनपुरीला' केली. आज यालाच बँकॉक नोय (नव) असे म्हणतात. याने १४ वर्षे जेमतेम राज्य केले नि अखेर उन्मादवायू होऊन हा राजा मरण पावला. यानंतर एक प्रतापी पुरुष उदयाला आला नि तोच आजच्या राजघराण्याचा मूळ पुरुष आहे. लॉर्ड क्लार्क किंवा हैदरअल्लीचे चरित्र वाचताच आश्चर्याने दिड्मूढ होऊन 'आ' करून बसणाऱ्या बावळटांनो! पहा, तुमच्यातही परदेशात जाऊन राज्य आणि राजवंश स्थापन करणारे महापराक्रमी पुरुष निर्माण झाले आहेत! फार लांबची गोष्ट नाही-केवळ शे सव्वाशे वर्षांपूर्वी इतकी ही अगदी ताजी गोष्ट आहे. ज्यावेळी नाना आणि महादजी हिंदु स्वातंत्र्याचे रक्षण करता करता ऐनवेळी आणि अवेळी कालवश होऊन हिंदु सत्ता इकडे डळमळू लागली होती. त्याचवेळी तिकडे सयाममध्ये एक प्रतापी हिंदु संतान आपल्या पराक्रमाने नि चातुर्याने- क्लार्कप्रमाणे कपटाने किंवा हैदरप्रमाणे क्रौर्याने नव्हे. एक स्वतंत्र राज्य नि राजवंश स्थापन करित होते! सयाममध्ये हिंदुस्थानमधून एक खत्री व्यापारी व्यापार करण्यास गेला. त्याचा १४ वर्षांचा 'राम' या नावाचा एक मुलगा प्रथम सामान्य सैनिक बनला नि पुढे स्वपराक्रमाने मुख्य सेनापती नि प्रधान होऊन 'लुअंकताक'

या चीनी राजाच्या मरणानंतर स्वतःच सयामच्या गादीवर बसून राजा झाला. ही गोष्ट इ. स. १८०६ मध्ये घडली. त्याच प्रतापी पुरुषाचे नाव 'राम' असे होते. त्याचाच वंश आज सयामची गादी अलंकृत करित आहे. या अवधीत एकंदर 'सहा राम' गादीवर बसले नि थोड्या वर्षापूर्वीच हल्लीचे सातवे 'राम' या प्रतापी वंशाच्या गादीवर आरूढ झाले आहेत.

ही झाली केवळ सयामच्या हिंदु राजवंशाची गोष्ट. तेथील संस्कृती पाहिली तर बव्हंशी हिंदु संस्कृतीच आहे. आमच्याजवळ वर्तमानपत्राच्या पत्रांत जागा कमी म्हणून केवळ थोड्या थोड्या निर्देशावरच वाचकांनी भागविले पाहिजे.

बँकॉकमध्ये फार प्राचीन कालापासून गेलेले एक ब्राह्मण कुटुंब आहे. आजच्या मुख्य पुरुषाचे नाव 'वरराज गुरु वामदेव' हे आहे. सयाममध्ये ब्राह्मणाला 'फ्राम' असे अपभ्रष्टतेने म्हणतात. हे स्वच्छ धोतर वापरतात नि डोक्यावर शेंडी ठेवतात! गोमांस खात नाहीत. यांचे जानवे असते. परंतु ते संस्कार करण्याच्या वेळी नि हवनाच्या वेळीच वापरतात. इतर वेळी सोवळ्यांत ठेवून देतात. राजवंशामधून प्रत्येक ब्राह्मणाला अजून ३० रु. पर्यंत दक्षिणा मिळत असते. राजदरबारी हे हवकाव्याला जातात. यांचे एक स्वतंत्र धर्ममंदिर आहे. त्याचे नाव 'बाटफ्राम' (ब्राह्मणांचे धर्ममंदिर) असे आहे. यामध्ये पंचांगांचे नवग्रह नि दशावतारांच्या मूर्ती आहेत. आपल्याप्रमाणेच सविधी पूजाअर्चा रोज होत असते. हे वरराज गुरुवामदेव हिंदुस्थानावर फार प्रेम करणारे आहेत.

त्याचप्रमाणे संस्कृत भाषा नि साहित्य यांचा प्रसार सयाममध्ये पुष्कळच आहे. सयामच्या लोकांमध्ये नि इतर बुद्धांमध्ये बरेच अंतर आहे. सयामी लोक प्रेत हिंदुंप्रमाणेच जाळतात. त्याची और्ध्वदोहक क्रिया हिंदुंप्रमाणेच होते. विवाहादी संस्कारही बव्हंशी हिंदुंप्रमाणेच आहेत. बुद्ध मंदिरातसुद्धा प्रथमच गणेशाची उंच नि भव्य मूर्ती आहे. या देवळाचे नाव 'सर श्रीरत्न सदा राम' असे आहे. थाई क्षेम या नावाच्या एका प्रसिद्ध मासिकावर गणपतीचे पंचरंगी चित्र मुखपृष्ठावर दिले आहे! 'water works' ला प्रपात' असे संस्कृत नाव आहे नि त्यावर गंगेची सुंदर मूर्ती आहे. रामायण, महाभारतातील योद्ध्यांची चित्रे मंदिरावर खोदली आहेत नि रामायणही येथे उपलब्ध आहे. त्याचप्रमाणे कथा सरिता सागर, हित उपदेश, नीतिशतक इत्यादी संस्कृत पुस्तके नि त्यांचे थाई (सयामी) भाषेतील भाषांतरही झालेले आहे. गेले राजे सहावे राम यांनी स्वतः नलोपाख्यान, अभिज्ञान शाकुंतल वगैरे ग्रंथावर थाई भाषेत टीका केली आहे! बँकॉकला राजवंशाचे एक प्रचंड पुस्तकालय आहे. त्यामध्ये दोन लाखांपेक्षा अधिक पुस्तकसंग्रह आहे. यांत अनेक दुर्मिळ संस्कृत ग्रंथही आहेत.

दिवसांची नावेही आपल्याप्रमाणेच अथित (आदित्य), चान (चंद्र) अशी आहेत. यांची 'थाई' लिपी ही नागरी लिपीचे रूपांतर आहे. वर्ण, स्वर वगैरे सर्व क्रम नागरीचाच आहे. पारिभाषिक शब्दही संस्कृतमधूनच उचलले आहेत. उदाहरणार्थ: प्रपात (water works),

दोर शब्द (Telephone), बुरी सभा (पुरी सभा Municipality), सयानी (station), बोरिशद (parliament) वगैरे वगैरे.

व्यक्तिंची नि नगरांची नावेही संस्कृतच आहेत. जसे राणी वल्लभादेवी, रामराघव, यमराज, विष्णुलोक, अयोध्या, लवपुरी वगैरे वगैरे.

सयामी वाङ्मयांतही मराठी, बंगालीप्रमाणे भरपूर संस्कृत शब्द आहेत. उदाहरणार्थ एका पुस्तकांतील थोडा भाग खाली उद्धृत केला आहे.

“वरपाद समदच वर परमेंद्र महा-बुधएक अग्र महापुरुष, परम नगराधिराज विनीत प्रजानाथ महासमस्तवंश अतिशयवंश विमल रत्नवर क्षत्रियराज निकरात्तेम चतुरत्न महाचक्रवर्ती राजसंकाश उमतो सुजाम-

हे वाचून दशकुमार चरित्राचे हे अनुकरणच आहे असे कुणास वाटणार नाही? असो; आता सयामच्या हिंदु संस्कृतीची ही स्फूर्तीकथा फार लांबली म्हणून येथेच पुरी केली पाहिजे या कथेपासून जो बोध नि स्फूर्ती घेणे असेल. ती प्रत्येक हिंदुमात्राने घ्यावी एवढीच विनंती अंती करून हा लेख संपवितो.

* * *